

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
ДОНЕЦКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

ГОУ ДПО «ДОНЕЦКИЙ РЕСПУБЛИКАНСКИЙ ИНСТИТУТ
ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ»

ЛІТЕРАТУРНЕ КРАЄЗНАВСТВО

7 КЛАС

Донецк
2017

Составители:

- Ткачук Т.В.,** заведующий отделом украинского языка и литературы ГОУ ДПО «Донецкий РИДПО»
- Королёва Л.В.,** методист отдела украинского языка и литературы ГОУ ДПО «Донецкий РИДПО»
- Максимова Т.Г.,** преподаватель украинского языка и литературы ГПОУ «Донецкий техникум химических технологий и фармации»
- Носач Е.В.,** учитель украинского языка и литературы МОУ «Лицей «Интеллект» города Донецка»
- Московская Т.В.,** учитель украинского языка и литературы МОУ «Школа № 99 города Донецка»
- Ладыгина Н.Н.,** учитель украинского языка и литературы лицея ГПОУ «Горловский центр профессионально-технического образования»
- Харченко О.А.,** учитель украинского языка и литературы МОУ «Лицей № 12 города Донецка»
- Каковкина Т.Н.,** учитель украинского языка и литературы МОУ «Лицей № 12 города Донецка»

Общая редакция:

- Чернышев А.И.,** ректор ГОУ ДПО «Донецкий РИДПО», кандидат педагогических наук, доцент, академик Международной академии наук педагогического образования

Рецензенты:

- Зарицкая В.Г.,** проректор ГОУ ДПО «Донецкий РИДПО», кандидат филологических наук, доцент
- Дьяченко Н.А.,** учитель украинского языка и литературы МОУ «Школа №20 г. Донецка»

Научные консультанты:

- Приходченко Е.И.,** доктор педагогических наук, проф. кафедры социологии и политологии ГОУ ВПО «ДонНТУ», академик Международной педагогической академии, заслуженный учитель
- Криворучко А.В.,** старший преподаватель кафедры общественно-гуманитарных дисциплин и методики их преподавания ГОУ ДПО «Донецкий РИДПО»

Научно-методический консультант:

- Волкова С.Н.,** доцент кафедры общественно-гуманитарных дисциплин и методики их преподавания ГОУ ДПО «Донецкий РИДПО»

Літературне краєзнавство. 7 клас: Учебно-методическое пособие / Сост. Ткачук Т.В., Королёва Л.В., Максимова Т.Г. и др. – Донецк, 2017. – 102 с.

Учебное пособие «Літературне краєзнавство. 7 клас» предназначено для организации аудиторной, самостоятельной работы учащихся по изучению литературы родного края, а также для реализации программы «Уроки гражданственности Донбасса», элективных курсов краеведческой направленности.

Пособие ориентировано на постижение глубинной сущности наследия писателей родного Донецкого края, ознакомление с произведениями классиков украинской литературы, которые родились, жили и творили на нашей земле, воспитание патриотических чувств у молодёжи, уважения к культуре всех народов, проживающих на территории Донетчины.

В учебное пособие вошли народные думы о Саур-могиле, произведения писателей Донбасса, поэтов Приазовья. Даются отрывки из научных работ исследователей литературы родного края. В учебном пособии коротко представлен жизненный и творческий путь писателей Донетчины, поданы основные теоретические литературоведческие понятия, вопросы для подготовки к занятиям.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
§ 1. Вступ. Моя земля – земля моїх батьків.....	12
§ 2. Усна народна творчість. Донеччина в народних думках. Дума «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі». Ідея рідної землі.....	17
§ 3. Спиридон Черкасенко. Тема Донецького краю у творчості письменника. Проза С. Черкасенка.....	27
§ 4. Спільність мотиву гуманного ставлення до тварин у творах С. Черкасенка «Воронько» та А.П. Чехова «Каштанка».....	37
§ 5. Володимир Сосюра. Спогади письменника про свою робітничу Донеччину. Образ Третьої Роти	42
§ 6. Донбас у громадянській ліриці Володимира Сосюри. «В поезії я теж шахтар» (шахтарська тематика в поетичних творах Володимира Сосюри) Поезії «Донеччино моя!», «Як я люблю тебе, мій краю вугляний...», «Як передать, Донбас, твою красу і силу», «Шахти, терикони...».....	60
§ 7. Павло Байдебура. Письменник-земляк, почесний громадянин Донецька. Спогади про письменника. Максим Байдебура «Спогади про брата» Оповідання «Перший терикон». Підневільне життя шахтарів. Прагнення людей бути вільними. Формування навиків творчої діяльності засобами літературного краєзнавства. Написання казки.	68
§ 8. Оповідання донецького письменника Івана Білого про дітей шахтарського краю	77
§ 9. І. Білий. Поезії «Донбасові», «Я прийшов од землі», «І на землі, і під землею», «Остання зміна».....	89
§ 10. Творчість поетів Приазов'я. Образ матері в поезіях Валентини Листопад. Вірш «До матері». Поняття «спокута», «сповідь»	94
§ 11. Повторення та узагальнення вивченого за рік. Підсумковий контроль	98
Використана література	101

ПЕРЕДМОВА

*Розминаються люди у часі,
Та єднають їх виклики долі.
Нас дороги звели у Донбасі,
Рідне слово було як пароль.*

І. Білий

Літературне краєзнавство розширює і збагачує знання про рідний край, реалізує інтерес до вивчення літературного та історико-культурного надбання Донеччини й світу, допомагає пізнати красу мови через вивчення усної народної творчості, розвиває естетичний смак, формує краєзнавчі знання, уміння й навички.

Даний посібник укладений відповідно до Програми елективного курсу «Літературне краєзнавство», розрахованої на роботу з учнями 7 класів.

Метою курсу «Літературне краєзнавство» є формування ключових компетентностей особистості в процесі осягнення глибинної сутності спадщини митців рідного краю, космосу духу земляків, реалій дійсності, сприйняття й поцінування багатомірного набутку майстрів слова, плекання почуття гордості за творчих людей, славних краян, поєднання емоційно-естетичного з поняттєвим, образне мислення – з логічним.

Завданням курсу є:

- поглиблення відомостей про життя та творчість митців даної місцевості;
- розвиток зацікавленості їхнім творчим доробком та спадщиною;
- забезпечення особистісного ставлення до літератури рідного краю, розвиток уміння висловлювати свої думки про автора твору, героїв, художні образи;
- прищеплення естетичних смаків, виховання почуття прекрасного, уміння насолоджуватися художнім твором, почуття гордості й поваги до земляків-митців;
- поглиблення знань з історії рідного краю, про найвидатніших діячів культури та мистецтва;
- розвиток культури, логічного та образного мислення, культури мовлення та читання;
- розвиток уміння вести діалог і полілог у парі, групі, будувати монологічне висловлювання, вступати в дискусію з проблемних питань твору, узагальнювати, систематизувати знання та робити висновки;
- спонукання школярів до самостійного прочитання творів літератури рідного краю;
- прищеплення почуття поваги до видатних людей рідного краю, спонукання наслідувати їхній героїчний чи трудовий подвиг;
- виховання працелюбності, милосердя, гуманного ставлення до людини, природи тощо;

- спонукання дітей захоплюватися красою й самобутнім багатством рідної землі, звитягою земляків, їхнім славетним минулим;
- розвиток в учнів щирого і глибокого прагнення захищати світлі набутки матеріального й духовного життя Донеччини, оберігати й примножувати їх, продовжуючи традиції роду, родини, краю;
- розвиток уміння переказувати, стежити за чіткістю та логічністю відповідей на запитання; висловлювати враження від почутого, побаченого;
- формування навиків аналізу тексту;
- прищеплення навичок культури мовлення, висловлення власних думок, відстоювання останніх у процесі обговорення питань щодо характеристики героїв, художніх образів і явищ;
- розвиток креативності та когнітивності.

У ході вивчення літератури рідного краю відбувається формування таких компетентностей:

- пізнавальна (здатність навчатися протягом життя, уміння спостерігати навколишній світ, знайомитися з пам'ятками літератури, історії, фольклором, формувати особистісне сприйняття дослідженого матеріалу);
- полікультурна (уміння проводити паралель «культура народу Донбасу – культура інших народів, знаходити інформацію щодо рідної та іншомовної культури, постійно оновлювати її в умовах неперервної комунікативної практики, застосовувати знання в процесі діяльності);
- комунікативна (здатність особистості застосувати у конкретному спілкуванні знання мови, способи взаємодії з навколишніми й віддаленими людьми та подіями, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями);
- соціальна (здатність до співпраці, соціальна активність, володіння культурою спілкування, виховання свідомого ставлення до власної безпеки, збереження та примноження культури, звичаїв, традицій народу Донбасу, повага до людей, формування позитивних якостей емоційно-вольової сфери, доброзичливість, уміння працювати в колективі);
- інформаційна компетентність (уміння залучати до своєї діяльності різні джерела знань, обирати ті, які потрібно, створювати доповіді, буклети, літературно-художні карти, календарі, комп'ютерні презентації, аналізувати, відтворювати в графіках, діаграмах, таблицях матеріал, систематизувати його тощо).

Вивчення курсу дасть можливість познайомитися із творчістю С. Черкасенка, В. Сосюри, П. Байдебури, І. Білого, поетів Приазов'я, полинути в минуле, прочитавши думи про Савур-Могилу.

Опанування матеріалу протягом навчального року має відбуватися відповідно до поданого нижче навчального плану.

Навчальний план

Усього – 17 год. на рік. На тиждень – 0,5 год. Текстуальне вивчення творів – 10 год. Повторення та узагальнення – 2 год. Виразне читання – 1 год. Контроль (тестові завдання, твір) – 3 год. Віртуальна поїздка до музею – 2 год.

<i>Кільк. годин</i>	<i>Зміст навчального матеріалу</i>	<i>Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів</i>
1	Вступ. Література рідного краю. «Моя земля – земля моїх батьків»	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє роль художнього слова в житті людини, специфіку художнього образу; • визначає місце літературного краєзнавства в доробку художньої літератури; • дає визначення термінів «художній образ», «художнє слово», «слово-образ»; • розуміє роль і місце реального та фантастичного в житті; • демонструє навички виразного читання творів; • розуміє поняття «рідний край»
1	Усна народна творчість. Донеччина в народних думах Дума «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі». Ідея рідної землі. Ідея волі. Засудження в думі зради. Згадка у творі про Савур-Могилу <i>Поняття «дума»</i>	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • дає визначення терміна «фольклор»; • знайомиться з терміном «дума»; • читає думи, акцентує увагу на зображенні Донеччини в них; • розповідає про виникнення дум, дає історичні довідки; • переказує думу; • розуміє, чому ці твори отримали таку назву; • визначає тему й основну думку; • порівнює сюжет з історичними відомостями щодо згаданих подій

2	<p>Спиридон Черкасенко. Тема Донецького краю у творчості письменника. Проза С. Черкасенка</p> <p><i>Поглиблення поняття «епос»</i></p> <p>С. Черкасенко. Оповідання «Воронько». Зображення психічного стану тварини. Образи твору</p>	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає біографічні факти, які свідчать про зв'язок С. Черкасенка з Донбасом; • згадує поезії, присвячені шахтарям; • читає виразно вірші; • дає визначення поняття «епос як літературний рід» <p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • читає виразно оповідання; • аналізує психічний стан коня; • ознайомлений із вченням Чарльза Дарвіна про спільність появи на землі людини й тварини; • характеризує образи твору; • самостійно робить висновки; • володіє культурою мовлення (діалогового та монологового)
1	<p>Спільність мотиву гуманного ставлення до тварин у творах Спиридона Черкасенка «Воронько» та «Каштанка» А.П. Чехова</p> <p><i>Елементи компаративного аналізу</i></p>	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • дає порівняльну характеристику творам; • висловлює власні думки щодо порушених проблем; • демонструє вміння щодо написання есе; • працює в групі, готує презентацію; • виробляє навички щодо виконання компаративного аналізу
1	<p>Володимир Сосюра. Спогади письменника про свою робітничу Донеччину. Образ Третьої Роти. Уривки з автобіографічного роману «Третя Рота».</p> <p><i>Поняття «автобіографія», «автобіографічний твір»</i></p>	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає біографію Володимира Сосюри; • володіє відомостями про Сосюру як про письменника рідного краю, «поета робітничої рані»; • читає виразно уривки з твору «Третя Рота»; • порівнює власні уявлення про письменника з тим образом, який малює автор; • знає поняття «художній образ»; • характеризує образи твору; • знайомиться з поняттями «автобіографія», «автобіографічний твір»
3	<p>Донбас у громадянській ліриці Володимира Сосюри.</p>	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає біографію Володимира Сосюри;

	<p>Поезії «Донеччино моя!», «Як я люблю тебе, мій краю вугляний...», «Як передать, Донбас, твою красу і силу», «Шахти, терикони, заводські вогні...».</p> <p><i>Поняття «громадянська лірика»</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • володіє відомостями про Сосюру як про поета рідного краю; • читає виразно поезії; • аналізує поетичні твори; • знає поняття «художній образ»; • розуміє жанрові особливості ліричних творів
	<p>«В поезії я теж шахтар» (шахтарська тематика в поетичних творах Володимира Сосюри). Поезії «Грай, шахтарю, грай», «Терикони».</p> <p><i>Поезія «Терриконы» (рос.мовою). Перевод Б. Турганова. Елементи компаративного аналізу. Порівняння оригіналу твору і його перекладу</i></p>	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає біографічні факти, які свідчать про зв'язок В. Сосюри з Донбасом; • читає виразно поезії; • виробляє навички щодо виконання компаративного аналізу; • задіяний в інноваційних формах роботи за текстом
	<p>Формування навиків творчої діяльності засобами літературного краєзнавства. Написання твору</p>	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає вимоги до творчих робіт; • володіє навичками письмового мовлення; • готовий до висловлення власних думок; • розвиває креативність
3	<p>Павло Байдебура. Письменник-земляк, почесний громадянин Донецька. Спогади про письменника. Максим Байдебура «Спогади про брата»</p>	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає біографічні факти, що свідчать про зв'язок П. Байдебури з Донбасом; • називає провідні мотиви творів письменника-земляка, вивчених у попередніх класах; • виявляє особливості змалювання творчого портрета П. Байдебури в спогадах сучасників; • готовий до науково-дослідної діяльності щодо вивчення життя й творчості письменника Донеччини
	<p>П. Байдебура. Оповідання «Перший терикон». Підневільне життя шахтарів. Прагнення людей бути незалежними. Образи шахтарів. Образ</p>	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає зміст оповідання «Перший терикон»; • розвиває вміння виразного читання прозового тексту, складання простого плану,

	Омелька Чорнухи. Образ Карачана	<ul style="list-style-type: none"> • відповідає на питання за текстом; • співчуває шахтарям, засуджує поведінку хазяїна; • уміє протиставляти добро злу, аналізувати вчинки героїв оповідання; • порівнює умови праці перших шахтарів з теперішніми
	Формування навиків проектної діяльності засобами літературного краснзнавства. Захист проектів	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає вимоги до оформлення проектів; • володіє навичками дослідницької роботи; • уміє працювати з додатковими джерелами інформації; • здатний до самоосвіти й самоаналізу; • прагне до самовдосконалення; • володіє культурою мовлення; • вивчає основи ораторського мистецтва; • демонструє навик роботи в команді й лідерські якості
1	Оповідання донецького письменника Івана Білого про дітей шахтарського краю. «Під старим териконом». Реалії шахтарського селища. Розкриття внутрішнього світу Санька Наливайка та Ігоря Крученюка. Доброта й сердечне ставлення Санька до природи. Засудження жорстокості й підступності Ігоря Крученюка. <i>Поняття «портрет героя»</i>	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає зміст оповідання «Перший терикон»; • розвиває вміння виразного читання прозового тексту, складання простого плану, • аналізує художній твір; • характеризує образи; • розуміє поняття «<i>портрет героя</i>»
1	І. Білий. Поезії «Донбасові», «Я прийшов од землі», «І на землі, і під землею», «Остання зміна» <i>тощо</i>	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає біографічні факти, які свідчать про зв'язок І. Білого з Донбасом; • читає виразно поезії; • виробляє навички аналізу поетичного твору; • визначає художні засоби
1	Творчість поетів Приазов'я. Образ матері в поезіях Валентини Листопад. Вірш	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розширює відомості про творчість поетів Приазов'я;

	«До матері». Поняття «спокута», «сповідь»	<ul style="list-style-type: none"> • удосконалює навички ідейно-художнього аналізу поетичного твору; • читає виразно поезію; • розвиває творче мислення, образну уяву учнів; • розрізняє поняття «сповідь», «спокута»; • проводить паралелі між створеним В. Листопад художнім образом матері та образом матері у творах інших письменників
2	Повторення та узагальнення вивченого за рік	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає біографії письменників Донеччини; • називає основні художні образи, за допомогою яких авторами відображено дійсність у вивчених творах; • визначає художні засоби; • демонструє навички читання мовчки та вголос; • читає напам'ять улюблені поезії або уривки з прозових творів про Донбас; • оперує поняттєвим апаратом
	Контрольно-оцінювальний блок	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знає біографії письменників Донеччини; • знає зміст творів, вивчених протягом навчального року; • володіє навичками різних типів аналізу тексту; • орієнтується в літературному доробку прозаїків та поетів Донеччини; • виявляє почуття пошани до земляків, що зробили свій внесок у розвиток літературного краєзнавства Донбасу; • відповідає на тестові завдання
17	Разом годин	

Пам'ятайте, посібник – ваш помічник. Звертайте увагу на те, що кожна тема включає в себе такі рубрики:

	Питання та завдання «Перевір власні досягнення»
	Читання із зупинками «Читай, відповідай на питання»
	Додатковий матеріал «Зарубай собі на носі»
	Завдання для розвитку творчих здібностей «Спробуй, чи креативний ти!»
	Матеріал для повторення та запам'ятовування – «Пропонуємо повторити»
	«На допомогу вчителю»

Укладачі посібника радять учням уважно прочитати основний текст параграфа й виписати до зошита нові поняття, із цікавістю розглянути малюнки, портрети, бо кожен з них несе певну інформацію.

За допомогою рубрики **«Пропонуємо повторити»**, семикласники, спробуйте словесно відтворити прочитане. Давши відповіді на питання та виконавши завдання в рубриці **«Перевір власні досягнення»**, оцініть рівень своєї підготовленості. Якщо якесь питання здалося заважким, не засмучуйтеся. Поверніться до тексту параграфа й відшукайте там відповідь.

Багато цікавинок містить рубрика **«Зарубай собі на носі»**. За її допомогою можна розширити власний світогляд і дивувати друзів та рідних своїми знаннями.

Для розвитку творчих здібностей пропонуємо завдання з позначкою **«Спробуй, чи креативний ти!»**.

Бажаємо успіхів, мандруючи літературною картою Донеччини!

§ 1. Вступ. Моя земля – земля моїх батьків

Я від степу, верби і вітрил починаюсь,
«Земле мила, чи даси мені крила?» --питаюсь.
Де ти, доле, широкее поле, вкрите цвітом?!
Хай і болем життя мене коле –буду жити!

Л. Прачева

- ❖ Чи знаєте ви історію виникнення свого краю?
- ❖ Чому автор слів епіграфа говорить, що починається зі степу?
- ❖ Які «крила» просить поетеса в землі?

Край Донецький має давню історію. Давним-давно, багато століть тому, теперішня територія Донецького краю була «полем чистим», «землею незнаною». Називали його Диким Полем. Прадавній степ покривався духмяним чебрецем, квітами, полином та ковилою. Земля ця споконвічно знаходилася на перехресті важливих історичних шляхів, якими кочували різномовні народи. По ній колись скакали на своїх конях амазонки, у різні часи тут жили кимерійці, скіфи, сармати, готи, пізніше – хазари, печеніги, половці, монголо-татари. На степових просторах було чути свист бойових стріл, брязкіт щитів, войовничі крики – це проходили славнозвісні битви поміж хазяїв цих безмежних земель та зайшлими племенами кочівників. Тут пролягали чисельні шляхи – чумацькі, торгівельні, «соляні», «вугільні».

Проходили століття... Йшли роки. Вивчався й освоювався Донбас. Тепер ми пізнаємо минуле нашого краю з давніх літописів, народних пісень та дум, художніх творів письменників. Таємничий відгук давнини зберігся і в половецьких кам'яних бабах, і в Святогірському монастирі, і в Савур-Могилі, і в багатьох географічних назвах донецького краю.

- Що ви пам'ятаєте з попередніх класів про Савур-Могилу?

Давайте з'ясуємо, що означало поняття «могила» у давніх пам'ятках.

В одному з перших художніх творів Київської Русі «Слові о полку Ігоревім» невідомий автор відтворив прикмети нашої землі. Відправляючись «на землю Половецьку, за землю Руську», князь Ігор зі своєю дружиною проходив донецькими степами, щоб «...шоломом пити воду з Дону». Там, де закінчується донецький степ, на шляху до Дону, знаходиться могила – окраїна руської землі. Проходячи повз неї, воїни Ігорева війська вигукують:

«О Руська земле, уже ти за могилою!»

Словник

Могила або **Кургán** – високий земляний, рідше кам'яний, насип над стародавнім похованням. Є різновидом поховальних пам'ятників, має форму земляного насипу, ізольоване округле підвищення, розташоване на рівнині з різко вираженою підшовною лінією, має штучне походження.

Згідно з етимологічним словником української мови слово **курган** запозичене з половецької мови *kirgan*, що означає: твердиня, насипний вал, фортеця, висока могила. Слово є пов'язаним зі словом з перської мови *dirxane*, яке у свою чергу походить від *dir* – могила та *xane* – дім.

У козацьких думах, літературних творах та розмовній мові високі насипи на місці давніх поховань здавна називають **могилами**.

Згідно з етимологічним словником української мови слово **могила** має праслов'янське походження *mogula*, що означало купа, яке у свою чергу походило від *mogti* – могти, що первісно значило тягти (стягувати до купи).

ЗРУБАЙ СОБІ НА НОСІ

Чим більше пагорб, тим більше заслуг і слави в похованого. За своїми масштабами будівництво могил перевершило багато типів підземних споруд, охопивши десятки різних народів і кілька історичних епох (від 4-го тис. до н.е. до XIV – XVI ст.).

Могили зводилися звичайно напівсферичної або конічної форми, висотою до 20 м. Будівельним матеріалом служили для них ґрунт, брикети дерну, камінь. На відміну від інших підземних споруд, які зводилися в гірських масивах або у виробках під поверхнею землі, погребальні камери могил ставали «підземними» завдяки створенню насипу над ними. У деяких випадках могильна камера споруджувалася після зведення могили методом прохідницьких робіт.

Без сумніву, ми пам'ятаємо й цінуємо внесок у розвиток промислового Донбасу у XIX столітті британського гірничого інженера родом з Північного Уельсу – Джона Джеймса Юза.

- Чому місто Донецьк у 1917–1924 та 1941–1943 рр. називалося Юзівка?

Спробуйте заповнити таблицю «Про що говорять Донецьку ці дати?»

Дата	Подія
1869 рік	
1817 рік	
1924 рік	
Липень 1932 року	
1936 рік	
1961 рік	

Джон Юз увійшов в історію Донецька як людина, яка покинула Батьківщину, переїхала до степового регіону, де заснувала першу шахту, металургійний завод і поселення навколо них. Ця місцевість до 1923 року називалася на його честь Юзівською. У 1924 році її перейменували в Сталіно. А з 1961 року місто отримало нинішню назву – Донецьк.

У наших краях Джон Юз улаштувався вже в зрілому віці, коли йому було за п'ятдесят. До того часу він сформувався як особистість, а за плечима був багатий

життєвий досвід.

Джон Джеймс Юз народився в 1844 році в місті Мертір-Тідвіл, одному з найбільших і найбагатших промислових міст Південного Уельса, у сім'ї інженера, що очолював один з металургійних заводів міста Мертір-Тідвіла. У юнацькі роки працював у батька. У 28 років купив суднобудівну верф. У 36 років купив у місті Ньюпорт ливарний завод. У кінці 50-х вступив інженером на Мілвольський залізопрокатний та суднобудівний завод у Великій Британії, а в 1860 році став його директором. У 1864 році сконструював лафет для важких гармат. Розробив рецептуру броні для обшивки суден та фортечних укріплень.

У 1868 р. Мілвольський завод отримав замовлення на броню для кронштадтської фортеці. У віці 55 років поїхав до Російській Імперії для організації виробництва металу. У 1869 році купив землю у князя Віктора Кочубея в Катеринославській губернії на березі річки Кальміус і почав будівництво металургійного заводу з робочим селищем в районі села Олександрівка. Для розробки вугілля він засновує «Новоросійське товариство кам'яновугільного, залізобного та рейкового виробництв». Перший чавун почав виплавлятися у 1872 році. Завод працював за повним металургійним циклом, тут вперше в Російській Імперії було запущено 8 коксових печей, освоєне гаряче дуття. Заснований Юзом комбінат став одним з індустриальних центрів Російської Імперії. У 1913 році в Юзівці вироблялось 74% заліза Російської імперії.

- Чи пробували ви себе в ролі дослідника? Проведіть науково-дослідну роботу «Земля Донецька у віршах та прозі».

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

Загадки про рідний край, Батьківщину

Про неї всі знають,
Люблять, поважають,
а солдат на посту
Береже, охороняє.
Хто вона, всі знають...

У всіх людей одна святиня,
Куди не глянь, де не спитай!
Рідніший за чужини рай,
наш любий, милий рідний край.
Нема без кореня рослини,
А нас, людей, без ...

ПЕРЕВІРТЕ СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

1. Що означає поняття «могила» у давній літературі та фольклорі?
2. Коли було засновано місто Донецьк?
3. Яка роль Джона Юза у заснуванні промислового регіону?

ЗАРУБАЙ СОБІ НА НОСІ

- **Володимир Сосюра** (25 грудня 1897 (6 січня 1898 р.), м. Дебальцеве, Донеччина, – 8 січня 1965 року) – радянський письменник, поет-лірик, автор понад 40 збірок поезій, широких епічних віршованих полотен (поем), роману «Третя Рота» тощо. У своїх поезіях ушлявлював рідний Донецький край.

- **Спиридон Черкасенко** (1876–1940) – поет, прозаїк і драматург, педагог. Із нашим краєм письменника, педагога поєднала на початку минулого століття педагогічна діяльність у селищі Лідіївка (зараз у межах м. Донецька). У віршах, прозових творах і у драматичному жанрі він відтворив життя шахтарів, інтелігенції тощо, а також звертався до дитячої тематики.

- **Павло Байдебура** (1901–1985) – письменник і журналіст. Народився 1 березня 1901 в с. Нерубайка Новоархангельського району Кіровоградської області у селянській родині. У 1920-х роках переїхав до Донбасу. З 1922 по 1924 рік брав участь у війнах на території колишньої Російської імперії. Перші публікації – у журналі «Забой» та «Гарт». Публікувався в донецьких газетах.

Працював на шахті № 2 «Краснодон», потім редактором шахтної газети «Вуглекоп». 1930 закінчив факультет журналістики Комуністичного

університету імені Артема.

Під час війни із Німеччиною пішов на фронт. Працював кореспондентом військової газети «Прапор Батьківщини». Автор оповідань про життя донецьких шахтарів, оповідань для дітей («Діти шахтарів», 1949; «Таємниця степового шурфу», 1956).

26 січня 1985 року Павло Андрійович помер. Похований на Мушкетівському кладовищі Донецька.

2001 у Донецьку опубліковано «Вибрані твори» П. Байдебури.

- **Іван Білий** народився 25 березня 1942 року в с. Чистоголівка Чорнобильського району Київської області. Закінчив філологічний факультет Донецького державного університету. Працював журналістом, був відповідальним секретарем Донецької спілки письменників. Нагороджений медалями. Автор поетичних збірок «Досвіток», «За калиновим жаром», «Передмістя», «Пізні райдуги», «Біля вишневого вікна», «Журавлині мости», «Цікава арифметика для Галинки і Петрика»; книжки оповідань «За горою, за крутою», «Рання дорога», повістей та оповідань «Перші розстани», «Де клином світ зійшовся...», підручників для дітей «Сходинки», «Лесенка», «Сходинки-2». Лауреат літературної премії імені В. Сосюри Донецького обласного фонду культури (1994 рік).

§ 2. Усна народна творчість. Донеччина в народних думках. Дума «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі». Ідея рідної землі.

*...Донбасе! Де ж знайти пензля,
Щоб намалювати твоє величезне
життя, – Рідна ти моя країно.*

Л. Скрипник

- ❖ *Як ви розумієте поняття «дума»?*
- ❖ *Чим, на вашу думку, переказ відрізняється від думи?*
- ❖ *Які основні ознаки дум?*

Важливою та невідомою частиною народу є його фольклор. Чому він відіграє таку велику роль? Щоб нам це збагнути, треба пригадати та розглянути саме поняття «фольклор». Фольклор – це усна народна творчість. А усна народна творчість – колективна літературна і музична творча діяльність народу. Це також художньо-словесна творчість народу в сукупності її видів і форм, де засобами мови збережено знання про життя і природу, давні вірування і культу, а також відбито світ думок, почуттів і переживань, уявлень народнопоетичної фантазії.

Думи – один із жанрів фольклору; ліро-епічні твори української усної словесності про події з життя козаків XVI – XVIII століть. Дума – жанр суто українського речитативного народного та героїчного ліро-епосу, який виконували мандрівні співці-музики: кобзарі, бандуристи, лірники.

ЗАРУБАЙ СОБІ НА НОСІ

Записано думу «Втеча трьох братів з Азова, з турецької неволі» у 1916 році від лірника І. Мережка в с. Чаплинка Новомосковського повіту Катеринославської губернії. Відомо близько сорока записів думи.

В основі твору лежать події кінця XV – початку XVI ст., коли місто Азов, розташоване в дельті Дону, було захоплено турецьким султаном. В Азов потрапляли бранці з українських міст і сіл. Тяжкою була турецька неволя. Багато бранців гинуло. Хто залишався живим, докладав усіх зусиль, щоб звільнитися з-під турецького ярма.

Особливості народних дум (історичних):

- *зображення важливих суспільних подій, видатних історичних осіб;*
- *певне дотримання правдивості життєвих фактів;*
- *докладність поетичної розповіді;*
- *висока поетичність мови;*

- невелика кількість основних дійових осіб (дві-три);
- своєрідність побудови (зачин, основна частина, повтори, кінцівка);
- віршована форма (нерівноскладовість рядків, довільна специфіка римування, монорими);
- виконання речитативом під акомпанемент кобзи, бандури, ліри;
- усне поширення і зберігання;
- варіантність тексту;
- великий обсяг (як для фольклорних творів).

- Які думи ви читали? Які ви знаєте твори, присвячені Савур-могилі?

ЧИТАЙ, ВІДПОВІДАЙ НА ПИТАННЯ

Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі

(скорочено)

Ой то не пили, то пилили.
 Не тумани вставали, –
 Як із землі турецької,
 Із віри бусурманської,
 З города Азова, з тяжкої неволі
 Три братики втікали.
 Ой два кінними, третій піший-пішаниця,
 Як би той чужий-чужениця.
 За кінними братами біжить він, підбігає,
 Об сирі коріння, об білі каміння
 Білі ніжки свої козацькі посікає,
 Кров'ю сліди заливає.
 Ой до кінних братів добігає,
 Слізьми поливає,
 Словами промовляє:
 «Братики мої рідненькі,
 Як голубоньки сивенькі,
 Станьте, коней попасіте,
 Мене обіждіте,
 Із собою візьміте,
 До городів християнських,
 Хоч мало, підвезіте».
 Тії брати теє зачували,
 Словами промовляли:
 «Братику ти наш рідний,
 Як голубонько сивий!

Гей, ми і самі не втечемо.
І тебе не візьмемо.
Буде з города Азова погоня вставати,
Тебе, братику, минати,
А нас будуть, кінних, доганяти,
Стріляти, рубати
Або живцем в гіршу неволю завертати».
Тее промовляли, отділь побігали.
Найменший братець піший-пішаниця
За кінними братами уганяє,
Коней за стремена бере, хапає,
Дрібними сльозами обливає,
Словами промовляє:
«Братики мої рідненькі,
Голубоньки сивенькі,
Не хочете ви мене з собою брати, –
Назад коней завертайте,
Із піхов гострі шабельки виймайте,
Мені з пліч голівоньку здіймайте.
Тіло моє порубайте,
У чистім полі поховайте,
Звіру да птиці, туркам на поталу не подайте».
Тії брати тее зачували,
Назад коней завертали,
Словами промовляли:
«Братику ти наш милий,
Голубонько сивий,
Що це ти кажеш,
Наше серце ножем мов пробиваєш,
Руки наші на тебе не здіймуться,
І шабельки на дванадцять частей розсиплються,
І душа наша гріхів до віку вічного
Не відкупиться:
Зроду, братику, сього не чували,
Щоб рідною кров'ю шаблі промивали
Або гострим списом опрощеніє брали».
«Прошу же вас, браття,
Хотя ж ви до мене одно милосердіє майте –
Будете в терни да в байраки в'їжджати,
В запілля тернове верховіття стинайте,
На дорогу покидайте:
А нехай же я буду знати,
Куди за вами, кінними братами, тікати».
...Середульший братець милосердіє має:
В запілля тернове верховіття стинає,

На дорогу покидає,
Найменшому брату признаков зоставляє:
«А нехай же і він буде знати,
Куди за нами до отця, до матері, до роду втікати».
З тернів да байраків виїжджають,
На полівку взбігають,
На степи високії,
На шляхи широкії,
На дороги розхильні.
Тоді середульший братець велике милосердіє має,
До старшого словами промовляє:
«Що ти, брате, знаєш, давай ми з себе сині жупани скидати,
Червону да жовту китайку видирати,
На дорозі покидати,
Найменшому брату признаков зоставляти:
А нехай же і він буде знати,
Куди за нами, кінними братами, тікати».
Старший братець ізгорда словами промовляє:
«Що мені за вдобство своє турецьке добро на шматки рвати
Та по шляху розкидати,
Найменшому брату признаков зоставляти?
Він і жив, і здоров буде,
Так без всяких признаков додому прибуде».
Середульший братець велике милосердіє має,
У себе червону та жовту китайку видирає,
На дорогу стеле-постилає,
Найменшому брату признаков зоставляє:
«Нехай же він буде знати,
Куди за нами до отця, до матері, до роду втікати!»
Тоді ж то середульший братець милосердіє мав,
До старшого брата словами промовляє:
«Тут, брате, води погожі, трави хороші,
Очерети здобні,
Станьмо, коней попасімо,
Мало-немного обіждімо,
Чи не прийде до нас піший-пішаниця?»
Старший братець ізгорда словами промовляє:
«Чи ще тобі турецька каторга не увірилася,
Сира сириця в руки не в'їдалася?
Ото як будеш найменшого брата піджидати,
Буде з города Азова велика погоня вставати,
Його буде пішого на спочинках минати,
А нас буде, кінних, доганяти,
На три штуки рубати
Або живцем у гіршу неволю завертати».

Перша зупинка

Питання за змістом прочитаної частини думи:

1. Знайдіть і прочитайте, що відповіли брати на прохання молодшого брата допомогти йому.
2. Як вирішив допомогти молодшому брату середульший брат?
3. Що відповів старший брат на прохання середульшого брата?

Найменший братець, піший-пішаниця
У терни да в байраки убігає,
Тернове верховіття ізнаходжає,
Бере в руки, хапає, дрібними сльозами обливає,
До серця козацького молодецького прикладає:
«Ой тут же мої братики проїжджали,
Велике на мене милосердіє мали,
Мені на дорогу признаков покидали».
Біжить він, підбігає,
Із тернів та байраків, із мелюсів вибігає,
На полівку вбігає:
Нема ні тернів, ні байраків
Да ніяких признаков,
Тільки поле леліє,
На йому трава зеленіє,
Біжить він, підбігає на степи високі,
На шляхи широкі,
На дороги розхильні,
Червону та жовту китайку знаходжає,
Бере в руки, хапає,
Дрібними сльозами обливає,
До серця молодецького прикладає,
Словами промовляє:
«Недурно сая китайка по шляху валяє,
А видно, моїх братів живих на світі немає,
видно, з Азова велика погоня вставала,
Мене в тернах да байраках на спочинках минала,
А моїх братів доганяла,
На три штуки рубала
Чи живих у гіршу неволю завертала!
Ой якби міг я знати,
Чи моїх братів постріляно, чи порубано,
Чи живих у руки забрато, –
Гей! Да пішов би я по степах блукати,
Тіла козацького молодецького шукати,
Тіло козацьке молодецьке ізнаходжати,
В чистім полі поховати.
Звіру да птиці на поталу не подати».

Біжить він, підбігає,
Аж тільки своїх братів слідочка забачає,
Побило козака в полі
Разом три недолі:
Первая недоля – безводце,
Друга неволя – безхліб'є,
А третя – буйний вітер із ніжок валяє,
До Савур-могили доходжає,
На Савур-могілі безпечно оддихать лягає,
Із неба води й погоди дев'ятого дня дожидає.
Що туди до його вовки-сіроманці доходжали,
Орли-чорнокрильці налітали,
У головах сідали,
Хотіли заздегодя живота
Темні похорони одправляти.
Він на їх соглядає,
Словами промовляє:
«Вовки-сіроманці,
Орли-сизокрильці,
Гості мої милі,
Мало-немного обождіте,
Поки душа з тілом розлучиться,
Тоді будете до мене находжати,
Тіло моє жвакувати,
Жовту кість по балках разношати,
Попід зеленими яворками ховати,
Комишами укривати».
От ногами не піде і руками не візьме,
Ясно очима на небо не взгляне.
Він на небо соглядає,
Словами промовляє:
«...Голова моя молодецька!
Ти пробувала в землях турецьких,
В вірах бусурманських!
Дев'ять день у устах хліба-солі не маю,
На безводді погибаю».
Тож не хмари наступали,
Не дрібні дощі накрапали,
Як душа молодецька
Із тілом розлучалась...

Друга зупинка

Питання за змістом прочитаної частини думи:

1. Зачитайте в думі те місце, де згадується про Савур-могили.
2. Чому в думі сказано, що молодший брат «...на Савур-могили безпечно оддыхать лягає»?
3. Які три недолі спіткали молодшого брата в полі?
4. Знайдіть і прочитайте, як загинув молодший брат.

...До річки Самарки стали вибігати,
Стала їх темна нічка обіймати,
Тоді ж то старший братець словами промовляє:
«Отут води погожі і трави хороші,
Очерети удобні й могили високі.
Станьмо, коні попасімо,
Покіль сонце обігріє,
Чи не прибуде до нас піший-пішаниця,
Тепер я на його велике милосердіє маю:
Усю добич із себе скидаю,
Його міждо коней хватаю».
«Було, братець, тоді хватать, як я казав,
А тепер уже дев'ять день, як хліб-сіль їв, —
Досі на світі немає».
Коней пустопаш попускали,
Кульбаки під себе слали
Ружжа по комишах ховали,
Безпечно оддыхать полягали,
Святої зорі дожидали.
Як став божий світ освітати,
Стали козаки на коней сідати,
Через річку Самарку у землі християнські проїжджати.
Старший братець промовляє словами:
«Як будемо, брате, додому, до отця,
до матері доходжати,
Як будем їм правду казати?
Будем ми їм правду казати,
Дак будуть нас отець-мати
До віку вічного проклинати.
А будемо ми перед їми лгати,
Та буде нас Бог відомо і невідомо карати.
А так, брате, скажемо:
Не у одного пана пробували,
Не один хліб-сіль їли;
Ночної доби з тяжкої неволі втікали,
Дак ми до його заїжджали:
«Уставай, братець, з нами, — казали, —
З тяжкої неволі тікати».

Дак він нам будто так і сказав:
 «Утікайте ви, братця,
 А я буду тут оставаться,
 Чи не буду луччого щастя і долі собі мати».
 Старий отець-мати помруть,
 Дак будем наполю ґрунти-худобу паювати,
 Не буде третій між нами мішати».
 Теє промовляли,
 Відтіль походжали.
 То і не орли-чорнокрильці заклекотали,
 Як їх турки-яничари з-за могили напали,
 Постріляли, порубали,
 Коней, здобичу назад завертали.
 Полягла двох козаків голова
 Вище річки Самарки,
 А третя – у Савур-могілі...

Питання за текстом думи «Про втечу трьох братів з Азова»

1. Яка історична основа «Думи про втечу трьох братів з Азова»?
2. Як загинули старший та середульший брати?
3. Що засуджується в «Думі про втечу трьох братів з Азова»?
4. Як описано наш рідний край у «Думі про втечу трьох братів з Азова»?
5. Якими ви уявляєте трьох братів? Яка художня деталь у їхньому описі є визначальною для розвитку конфлікту?
6. Які рядки в думі повторюються? Поясніть значення цього повторення.
7. Знайдіть пестливі та здрібнілі слова. Яка їхня роль у характеристиці дійових осіб твору?
8. Хто з братів небезпечніший?

ЗАРУБАЙ СОБИ НА НОСИ

Савур-могила була символом волі. Необхідно зазначити, що для втікачів з азовського полону (нині – місто Азов) головною задачею було дістатися до неї. Тут вони відчували себе в безпеці.

Словник

Байрак – ліс у яру, в долині, або яр, що поріс деревами.

Жупан – старовинний верхній одяг, оздоблений хутром, що був поширений серед заможного козацтва ошцурений серед заможного козацтва.

Дороги розхильні – дороги, що розходяться.

Тіло жваковати – шматувати, розривати тіло.

Кульбака – сідло.

Турки-яничари – військо в султанській Туреччині, яке відзначалося особливою жорстокістю.

Бусурмени (бусурмани) – «іновірці», не християни, турецькі і татарські завойовники.

Городи християнські, землі християнські – у думі «рідна земля, Вітчизна».

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

Саву́р-моги́ла – курган, висотою 277,9 м над рівнем моря, за 12 км на південь від міста Сніжного. Розташована на потрійному стику кордонів Луганщини і Донеччини. Перебуває в межах регіонального ландшафтного парку «Донецький Кряж».

Топонім «саур» в російській мові та «савур», «савор» в українській за однією з версій походить від тюркського слова «сауыр», що дослівно перекладається як «стєпова висота з округлою вершиною у вигляді кінського крупа». За іншою версією, назва походить від назви племені сарматів – савроматів.

В іранських мовах є подібний корінь із значенням «бик».

У грецькій мові слово «саура» (σαύρα) означає «ящірка».

Народна етимологія пов'язує назву з ім'ям чоловіка Савура.

СПРОБУЙ, ЧИ КРЕАТИВНИЙ ТИ!

I. Прочитайте пункти плану. Переставте їх у правильній послідовності.

План

1. Змова двох братів і їх загибель.
2. Славна смерть молодшого брата.
3. Втеча трьох братів з неволі.
4. Прохання молодшого брата.
5. Жорстокість братів.
6. Знахідка молодшого брата.
7. Милосердя середульшого брата.

II. Охарактеризуйте братів, спираючись на слова-опори:

Найменший брат	Середній брат	Старший брат
недосвідчений	досвідчений	
вирушає	обдумує втечу	
в далеку дорогу, без коня їжі і одягу	вирушають у дорогу на конях	
любить і поважає братів		
благородний	нерішучий	жорстокий
щирий	безвольний	егоїстичний
боязливий		рішучий
морально надломлений	малодушний	упевнений
прямолінійний	керування жадобою до багатства	керування жадобою до багатства

III. Складіть асоціативний куц до поняття «Савур-могила»

Савур-могила

ПЕРЕВІРТЕ СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

Різномірні завдання з теми

**«Усна народна творчість. Донеччина в народних думках.
Дума «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі». Ідея рідної землі»**

I рівень

Чому, на вашу думку, наприкінці думи гинуть обидва брати – жорстокий старший і співчутливий середульший? І чому смерть меншого брата описується докладніше, ніж смерть старших братів?

* Правильна відповідь оцінюється 2 балами.

II рівень

Відомо, що дума «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі» має кілька варіантів. За першим, гинуть усі три брати (менший помирає з голоду, старших убиває турецька засідка). За другим — наймолодший гине, а старші брати повертаються додому. За третім — гине наймолодший брат, а найстарших після повернення додому громада засуджує на смерть за бездушність. Як ви вважаєте, який із варіантів закінчення думи є найбільш переконливим? «Займіть позицію» відповідно до обраного варіанту та обґрунтуйте свій вибір.

* Кожна правильна відповідь оцінюється 3 балами.

СПРОБУЙ, ЧИ КРЕАТИВНИЙ ТИ!

III рівень

Напишіть твір-роздум за темою «Краще смерть на волі, ніж життя в неволі». Обсяг твору – 1,25 – 1,75 сторінки.

* Змістовний, грамотний, повний за обсягом твір оцінюється 5 балами.

Твір оцінюється відповідно до Критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів, розміщених в чинній програмі «Українська мова»

https://drive.google.com/drive/folders/0B4117cr_5G4LNmpzLWtia1IwZHC

§ 3. Спиридон Черкасенко. Тема Донецького краю у творчості письменника. Проза С. Черкасенка

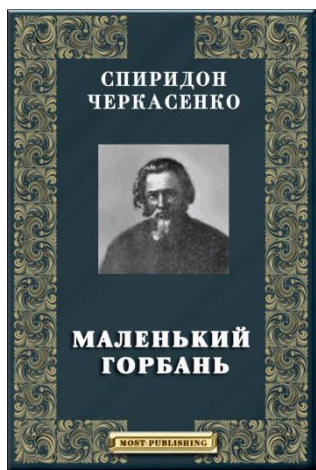
*Ти мешкаєш відтоді в пам'яті
Трохи насупленим,
Але добрим дядьком,
Що у розверненому степу
Підібрав на підводу
Мій юнавий, зеленомрійний рік.*

І. Білий

- ❖ *Коли і де народився Спиридон Черкасенко?*
- ❖ *У якому районі (сучасний розподіл) міста Донецька знаходилися Лідіївські рудники?*
- ❖ *Які відомі вам твори, присвячені праці шахтарів, написані Спиридоном Черкасенком?*

Із біографією і творами Спиридона Черкасенка ви знайомі з шостого класу. На уроках громадянськості ви читали й аналізували поезії «Під землею», «Шахтарі».

Донецький край постав і в малій прозі Спиридона Черкасенка. У своїх творах письменник змальовував шахтарів, їхній побут, участь інтелігенції у громадському житті, а також зобразив дитячий світ шахтарських виселків. Пам'ятаєте чудовий твір «Маленький горбань» про маленького хлопчика-каліку Павлика? Він жив в убогій шахтарській халупі разом з матір'ю – вдовою і дідом Антипом, тягнувся до дітей, хотів з ними гратися, ділитися своїми radoщами, але зазнає від своїх ровесників лише зневаги й знуцання. Тяжко переживав Павлик своє каліцтво, гірко доводилося його матері, дід Антип захищав онука. Головне, що автор намагався донести до читача, – життя не озлоблює героїв його оповідання, вони залишаються добрими і чесними, терпляче зносять біду.

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

Спиридон Федосійович Черкасенко народився 24 грудня 1876 року в містечку Новий Буг на Миколаївщині у селянській родині. .

Після закінчення учительської семінарії з 1895 року вчителював, зокрема на Лідіївських рудниках (сучасний Кіровський район міста Донецька).

Тут Черкасенко познайомився з важкою працею шахтарів та їхньою боротьбою за економічні і політичні права, з життям інтелігенції.

Перебуваючи в Донбасі, С. Черкасенко активно включився в літературний процес, виступаючи спочатку з віршами, а потім з оповіданнями і драматичними творами в журналах «Літературно-науковий вісник», «Нова громада», «Дзвін», в альманахах «Перша ластівка», «В неволі», «Терновий вінок».

Змалювання побуту шахтарських сімей, виробничих стосунків розкрито в оповіданнях «Чорний блиск», «Чепуха», «Необережність», «Вони перемогли», «Блажчукове весілля», «Юдита» тощо. Так, в оповіданні «Чорний блиск» автор розповідає про старого шахтаря діда Лавріна, який конячиною вивозить на поверхню з шахти породу. Виснажений у молоді роки працею під землею (він працював вибійником), цей чоловік фактично доживає на шахті свого віку.

У своїх творах про шахтарське життя С. Черкасенко не абсолютизує причини важкого соціального стану робітників, не бачить вини лише у діях багатіїв. Часто причиною трагічної долі стають не лише економічні умови життя, але й мораль героїв, їхня соціальна поведінка («Блажчукове весілля», «Тося» та ін.).

Одним із перших в нашій літературі С. Черкасенко звернувся до зображення психологічного стану тварин: вони страждають, мовчки спостерігають за людською зневагою до себе, розкриваються у своїй поведінці як активні діючі особи.

ЗАРУБАЙ СОБІ НА НОСІ

Треба сказати, що до середини минулого століття більшість навіть вчених людей вважала, що тваринний світ існує за своїми законами, що дуже відрізняються від людських. Багатьом здавалася образливою думка, що людина і тварина єдині за своїм походженням. І тільки висунення Ч. Дарвіном ідеї про спільність причин появи на землі людини і тварини значно змінило такі уявлення. Різко стало змінюватись ставлення людства до «братів наших менших», і в першу чергу це виявилось у художній літературі, у творах Л. Толстого («Холстомер»), А. Чехова («Каштанка»), Е. Сетон-Томпсона («Розповіді про тварин») тощо.

В оповіданнях С. Черкасенка «Воронько» та «Безпритульні» поруч з людьми тонким словесним пензлем змалює художник страждання і

загибель тварин. Це не лише привертає нашу увагу до їхньої долі, але й примушує замислитись над причинами людської жорстокості, над необхідністю бути милосерднішими.

ЧИТАЙ. ВІДПОВІДАЙ НА ПИТАННЯ

Воронько

Старий конюх Антип поставив біля ясел дві цеберки води. Жалібно дзенькнули залізні дужки, й вода хлюпнула через вінця на вкритий соломною дерев'яний поміст низенької, тісної, підземної стайні. Старий колишній шахтар плюнув спересердя й почав замішувати палицею полову, хлюпаючи на неї пригоршнями холодної води.

Воронько відступив од ясел на повід і все тягся до цеберки з водою.

– Ну-ну, подождеш, за шийку не капає, – бурчав під ніс Антип. – Знаю, що кортить. Та ба, виходить, таке правило, що не можна.

– Гу-гу-гу-гу!—тремтів ніздрями Воронько. Широко розплющивши свої ласкаві зчорна-сині очі й напорошивши вуха, він повертав голову то до діда, то до цеберки.

– Стривай-стривай, замішаю, тим часом ти прохолонеш трохи, – провадив своєї дід. – Небійсь, набігався за півдня?.. А то ж як?.. Зробити, товаришу, пів-упряжки – то не люльку викурити. То-то-бо й є. Упрієш, ого! ще й як упрієш. Ти думаєш, дурна голова, Антип не знає? Знає він добре... Дід Антип, голубе, бачив смаленого вовка, був під конем, був і на коні. А тепер ось, скажемо, й знов під конем – навряд уже чи й видряпається з-під нього. Куди там!.. А колись... ого-го! А ти думав як? Він, голубе, був колись не конюхом, а забойщиком, справжнім забойщиком. Краще од нього ніхто, було, не врубає вугілля. А тепер що Антип?.. Пху! абищо – конюх...

Довго ще бубонів дід, стукаючи палицею в дно ясел. Потім він обтер полою руки, витяг з кишені кисет і почав набивати люльку. Воронько нарешті переконався, що все їдно, поки дід не схоче, води не нап'єшся, й заспокоївся, похнюпившись.

Сумно... Ледве миготить на землі біля ясел мідяний каганчик, то притухаючи зовсім, то часом розгоряючись. Чорна кептяга розходить від нього у вогкому теплому повітрі й сивим димком сповняє стайню. Чорна химерна дідова тінь нешвидко коливається на стіні, на густо поставлених дубових стовпцях, сягає до стелі з таких самих поперечок, з білими пухнатими плямами біля щілин: то розрісся слизький мох – єдина рослина в підземнім царстві п'тьми.

Тиша... могильна... Глухо лунають – може, далеко, а може, й близько – стукання шахтарського кайла об тверде, як камінь, вугілля; лусне, як з пістоля стрельне, дубова поперечка під страшенною вагою землі; з грюканням, брязкотом, тупанням промайне повз стайню партія вагончиків з чорним, виблискуючим іскорцями, вугіллям – і знову все затихне, тільки й чути, як набридливо, не вгаваючи, бринить по рівчаках під стінами продольної вода.

Все згуки, давно й гаразд відомі Воронькові, згуки, що давно колись жахали його, але тепер на них він не звертав найменшої уваги, ніби й виріс під цю важку, гнітючу музику шахти.

Років з чотири тому його ганебно скрутили вірьовками люди й спустили сюди, в цю темряву, повного весняних згуків, сояшного сяйва й тепла, спустили в пекло й цілий місяць дбали про те, щоб він вважав убоге миготіння чадного каганця – за сонце, за світло, а вогке, смердюче, нерухоме повітря – за ніжний подих вільного, запашного степового вітру, могильні підземні згуки – за чудову музику степу, гнітючу, пекельну темряву – за дивну, теплу, ласкаву, зоряну літню ніч. І вони, люди, дійшли свого.

Пролинув рік, і Воронько навіть забув про все. Тільки вряди-годи, після тяжкої, неприємної праці, дрімаючи біля своїх ясел, бачив він казкові, чарівні сни. В його конячій голові виникали пишні картини минулого, й він часто-густо довго не хотів розплющувати очей, аж поки твердий закаблук старого Антипа не доводив йому, що то – сон, мрія, й більш нічого.

– Повернись! назад! проклятий! – кричав тоді своїм хрипучим голосом дід Антип, й важкою зашкарублюю долонею бив Воронькові по теплих, вогких, м'яких ніздрях. Воронько спросоння високо підкидав голову, прищуливши вуха й уникаючи дідового кулака, й довго ще не міг прийти до пам'яті – де він і що він. – Ач який! ба – спить собі... Солодко, мабуть, заснулося. Ще, може, й приснилося гарненьке, хе!.. Но! здох би ти йому ще маленьким!.. – лютував старий конюх, шарпаючи за повід і виводячи коня із стайні, щоб запрягти в партію порожніх вагончиків.

Воронько ніяк не міг звикнути до такої ділової несталості, збагнути, чого він часом так лютує. Адже ж він буває іноді таким лагідним, зве Воронька товаришем, навіть братом. В глибинах свого конячого серця почував він, що й дідові, мабуть, ввижаються чудові сни минулого, але свідомість, що все те – річ безповоротня, робить діда сказаним.

Були ще хвилини, й навіть по декілька разів на день, коли на Воронька невиразно, ніби з імлі сучасного, віяло чудовим минулим. Це тоді саме, коли старий Антип приносив у ясла оберемок свіжого, запашного сіна, що так його любив Воронько. Сіно так гарно пахло чимсь рідним, дорогим, але далеким... А то проходила повз стайню юрба млявих шахтарів, що допіра спустились в шахту згори, й сердешний кінь чулими ніздрями удихав з їхньої брудної одежі приємний п'янкуватий пах сояшного променю й тепла.

Перша зупинка

Питання за змістом прочитаної частини оповідання:

- *Хто такий Воронько?*
- *Що означає сталий вислів «був під конем, був і під конем»?*
- *Ким раніше був старий Антип?*
- *Скільки років минуло з того часу, як Воронько потрапив до шахти?*
- *Які сни бачив Воронько, дримаючи біля своїх ясел?*

* * *

Нудно в шахті... Воронько тільки й знав, що возив по рейках сюди та туди залізні вагончики: далеко в глибінь – порожні або з дубовими стойками (стовпцями), а звідтіля – повні сірого глею або чорного вугілля. Він ніколи не розмірковував (чи не тямив, чи не хотів) над тим, кому й задля чого потрібні ці блискучі тверді каменючки: впрягали його – він віз їх, важко ступаючи й оступаючись на шпалах, укритих глеяною липучою калюкою й посипаних жужелицею; розпрягали й вели до ясел – він пив, їв і спочивав.

Ось і зараз, підживившись трохи, він мусів поспішатись до далекого штрека, щоб поодтягати звідтіля вагончики, бо побіч з тим штреком шахтарі вже вибрали вугілля й вибивали стойки, що підпирали стелю, бажаючи завалити те порожнє місце (стовб).

Дід набив тютюном люльку й, поклавши її на край ясел, не поспішаючись, напоїв коня, одгорнув рукою мішку й насипав йому гарець вівса. Потім перевернув догори дном цебро, сів на нього й почав викрещувати огню. Довго він цокав кресалом по кременю й ляв на чім світ невість кого. Нарешті губка затлілась, червоний огник від люльки освітив настовбурчені жовта-сиві підстрижені вуси, край облупленого червоного носа й відбився в помутнілих старечих очах. Довгий хрипучий кашель хитнув сухорлявою, виснаженою довголітньою працею, постаттю дідовою, дико свиснув під низькою стелею шахти, ущух на мить і знову кинув дідом наперед і назад. З кашлем вибухнуло з трухлявих грудей люте прокляття на гірке, безпросвітне життя. Потім все затихло, й тільки Воронькове пирхання й хрустіння вівса на зубах та таємничі стукання й тріск порушували мертву тишу.

– Гей-гей! дідьку старий! – розітнулось по шахті. – Довго ще кунятимеш там? Подавай Воронька – час вагончики поодтягати!..

Дід Антип не поворухнувся. Він знав, що то галасує десятник, але не звернув уваги. Багацько їх бачив він на своїм віку й звик до їхніх покриків, лайки й навіть биття.

– Гукай, гукай собі на здоров'ячко, – бубонів старий, – така твоя собача служба. А наше діло слухати й робити своє... Підождеш – Не собі робиш, хазяїнові! Не візьме тебе лиха година, а хазяїн не зубожіє, коли Антип спочине трохи...

Промайнуло ще з чверть години. Дід мовчав, не випускаючи з зубів своєї люльки. Він підпер голову руками, обперся ліктями в коліна й тихо дрімав. Воронько теж скінчив свій овес, не схотів мішки, а, нашпорошивши вуха, дослухався до чогось, повертаючи голову на обидва боки. Почулося чвакання чобіт по калюці, блиснула лампочка й освітила стайню, Воронька в ній і зігнуто постать старого конюха.

– Чи ви бачили отаке? – обурився десятник на дідову недбалість. – Він спить, га!.. Ось я тебе як потягну отсим батогом, то ти знатимеш мені, шкарбане нікчемний, як спати, коли діло жде...

І десятник підняв із землі батога. Дід схопився, притоптав пальцем потухлу люльку і сховав у кишеню. Метушливо почав він одв'язувати від ясел повода, замахнувшись на Воронька кулаком.

– Ну-ну, не дуже кричи, – бурчав він. – Багацько вас знайдеться таких командирів...

– Щоб зараз мені кінь був у штрекові, – кинув десятник і зник.

– Зараз, зараз, прояво, бачиш, що одв'язую, не повилазило ж тобі... Диви, який лютий, галасує... Назад, проклятий!...

Старий одв'язав повода й повів Воронька низькою мокрою продольною до штреку. Коливаюче світло дідової лампочки одсвічувало в краплях на стінах мільйонами Декор. Густа темрява жахливо тремтіла й посувалася далі й далі.

Воронько почував себе неспокійно й ворухив вухами, виловлюючи з гробової тиші таємні шерехи, ще незнайомі йому. Що ближче до штрека, звідкіля вже доносилося стукання сокир у стойки, невідома тривога опанувала його істотою. Він перелякано повертав голову праворуч і ліворуч, сіпаючи поводом. Дід махнув на нього лампочкою й погано вилаявся. Але Воронько не помітив того, захоплений гострим передчуттям наглого лиха. Ноги несамохіть ступали обережніш, тіло здригалось... Страшно... Стосажнева товща зловісно мовчала, похмуρο нависши над головою.

Ось і штрек. Ласкаво замиготіли праворуч шахтарські каганчики під низькою страшною стелею, котру підперто було вже тільки кількома стовпчиками: більшість було повибивано й поскладано у вагончики, що стояли низькою на рейках вздовж штрека.

– Насилу спромігся! – гукнув десятник, почувши чвакання кінських копит. – Запрягай швидше та поодтягай вагончики: зараз завалюватиме.

– Но! – повернувся дід до Воронька.

Але Воронько, піднявши голову й гостро напружившись, з скаженим переляком дивився в глибіню штрека й ловив вухами, йому самому тільки чутні, згуки.

– Но! бодай ти йому здох, анахтемо! – запінився дід і підняв ногу, щоб штовхнути коня.

Воронько присів на задні ноги, захріп і посунувся назад в темряву. «Чи не здурів оце кінь!» – здивувався дід.

Десятник нетерпляче вчепився за повода і з усієї сили потяг Воронька до себе. Кінь смикнув головою, вирвав у нього з рук поводи й, стукаючи копитами по рейках та шпалах, зник в п'їтмі.

– Що за лиха година! ніколи не траплялось раніш такого, – розвів руками десятник.

Страшенна думка блискавкою промайнула старому шахтареві в голові. Він не своїм голосом гукнув:

– Хутчій тікай, хлопці, зараз завалиться!.. Скотина чує лихо...

Не треба було вдруге гукати. Шахтарі ледве встигли вихопитись, як важа стеля в стовбї й над штреком, з надзвичайним грюкотом і тріском, завалилася, пощепивши товсті дубові підпори на тонісенські трісочки.

Мабуть, з хвилину стояли люди нерухомі, скам'янілі, пополотнілі від жаху; смерть зазирнула їм у вічі.

Нарешті, немов по команді, почали хреститись і дякувати Богові за рятунок.

А Воронько стояв спокійно в стайні. Підвівши голову, він смикав крізь шаблї запашне сіно, навіть не знаючи про те, що обрятував розумних людей від наглої смерті.

Друга зупинка

Питання за змістом прочитаної частини оповідання:

- Чим займався Воронько в шахті?
- За що десятник хотів ударити батогом діда Антипа?
- Які професіоналізми зустрічаються в тексті?
- Яким чином кінь урятував життя людей?
- Чому люди дякували Богові за порятунок, а не Воронькові?
- Як ви вважаєте, що трапиться з Вороньком далі?

* * *

День за днем, місяць за місяцем, рік за роком минав нагорі, а в шахті під землею тяглась тяжка, безпросвітна довічна ніч.

Воронько возив вагончики, їв, пив. Од доброї їжі він зробився гладкий, круглий, як опецьок, але від постійної шестилітньої біганини по калюці занепав на ноги. Стоячи похнюпившись біля ясел в стайні, підгортав він по черзі то одну, то другу ногу і часто уві сні важко з присвистом зітхав.

Дід Антип давно вже зауважив, що з Вороньком діється щось погане. Не раз він підходив до нього, нагинався, стогнучи, й тикав кривим, корячкуватим пальцем коневі в коліна, вище копит, і все бурчав, все бубонів і лаявся.

– Що, товаришу, непереливки, мабуть, нам з тобою? А ти ж як думав – ми з каменю з тобою, чи що?.. Ні, брате, камінь і той не видержує, а ми ж, що не говори, живі створіння. У мене, товаришу, ще раніш твого ноги болять... і груди... ох, як болять... дихати боляче. А ти думав, ні? Ти думав, старий Антип із заліза?.. І залізо, голубе, іржавіє... То вони тільки, – дід махав рукою в темряву, – думають, що нам зносу немає, що ми ледащо... Де вже там!.. А треба,

брате, держатися. Тобі що? – дурниця. Витягнуть на-гора, й доб'ють довбнею, й шкуру здійнуть, а мене, товаришу, довбнею не дістанеш і шкури не здіймеш, хоч би й забажав. Закону такого ще поки не вийшло. Та й навіщо кому моя шкура? Бубона з неї не зробиш, надто обшарпалась... А жерти треба, живота не урезониш. Ну, й тягтиму... А чим – спитай? І сам не знаю. Висмоктали, все вимотали, нічого не залишилося.

Прошло ще кілька тижнів. Воронько не міг вже стояти, перестав їсти, лягав, натягнувши повода, й тихо дрімав. Не знати було, чи думав він про що, чи, може, чекав тільки на смерть. І химерною здавалася думка, що над такою гладкою, здоровою й могутньою істотою витає смерть.

Завітав якимось до стайні штейгер, прочувши, що Воронько слабкий. Подивився він на лежачого коня, не поняв віри хворобі, взяв батога й тричі оперезав Воронька впоперек. Кінь не підвівся, а тільки тривожно розплющив очі, мотнув головою і знову спустив її до землі, злегка здригаючись під шипучим хльосканням батога.

– Що з ним? – звернувся штейгер до діда Антипа.

– Ноги, сказати, ниють, – запобігливо обізвався старий, зцупивши з голови картуза. – Прошли наскрізь вогкістю, сказати, як би риматиз...

– Ревматизм?.. Хе... Вже ти й скажеш, слухай тільки.

– Так тошно, ваше благородіє.

– Ну, то нічого його й держати тут, – промовив штейгер, штовхнувши Воронька чоботом, – видать на-гора! Скажу, щоб дали другого.

– Слухаю, – муркнув десятник.

Штейгер вийшов.

– Отака-то, товаришу, – решта!

Дід, важко зітхнувши, сів на цебро біля ясел, подивився на Воронька, витяг кисет і люльку й почав колупати в ній пальцем. Дві буйні старечі сльози тремтіли на віях.

За годину прийшло чоловіка з шість кремезних байдужих шахтарів, підвели стусанами Воронька з-під ясел і повели до кліті. Там вони спутали його, повалили на кам'яні плити, скрутили вірьовками, поклали на низьку дерев'яну вагонетку й стягли в кліть. Дід Антип востаннє погладив його по крижу... Кліть піднялася, тремтячи, й Воронька обгорнула чорна-чорна страшна пільма й скажений жах. Напруживши останню силу, він рвонувся, але цупко було затягнуто вузли на вірьовках. Воронько більш не силкувався. Його підіймали, а йому здавалося, що він падає кудись глибоко-глибоко в чорну безодню. Хвилина здалася за вічність...

...Що воно?.. Давно забутий пах залоскотав йому в носі. Воронько широко роздув ніздрі й жаденно удихав його всіма легенями. Блискавкою встало перед ним все минуле, давнє... Так, так, пахне весною, він пригадав... Що це біліє вгорі?.. Світло, справжнє, соняшне світло... Ще мить – і Воронько нагорі. Бурхливим потоком полилися йому в вуха надземні вільні згуки, дивна музика степу; блискучими пасмами золотистого сьйва засміялася до нього гаряча, весела весна. Його боляче різонуло по очах, ніби хто ножем провів по них... Але Воронько радо-радо заіржав: він ще раз бачив... сонце!..

Його розв'язали, розплутали й поставили на ноги. Молодий бадьорий шахтар сіпнув за поводи: но!..

Воронько не йшов.

– Но!..

Воронько повернув голову й мазнув другого шахтаря в обличчя ніздрями.

– Та він, товариші, нічого не бачить!..

Так. Воронько осліп, осліп в ту мить, як сонце ласкаво блиснуло йому в вічі... За довге пробування в темній проклятій шахті Воронько одвик од світла, а люди, розумні люди, підіймаючи сердегу нагору, забули зав'язати йому ганчіркою очі...

Третя зупинка

Питання за змістом прочитаної частини оповідання:

- Яка хвороба спіткала коня?
- Що штейгер запропонував зробити з Вороньком?
- Як прощався з другом дід Антип?
- Що трапилося з Вороньком після того, як він побачив сонце?
- Про що говорить учинок людей?
- Чого вчить нас цей твір?

Словник

Штрек – довга печера під землею, те саме, що й продольна.

Стовб – ділянка поміж двома невеличкими печерами в шахті; шар вугілля звичайно вибирають такими стовбами, заводячи з однієї й з другої печери (печі).

Штейгер – доглядач за роботою в шахті.

Штейгер – посадова особа у середні віки на гірничих роботах, якій доручалося безпосередньо керувати робітниками на гірничому підприємстві. По суті – молодший гірничий майстер, десятник, якому доручалося безпосередньо керувати робітниками.

Екомапа героя – відносини з оточуючим світом

ЗАРУБАЙ СОБІ НА НОСІ

Е́пос (дав.-гр. ἔπος – «слово», «оповідання») – різновид літературного (нарівні з лірикою і драмою) роду, що оповідає про події, які нібито відбувалися в минулому (немов здійснювалися насправді і згадуються оповідачем).

Стародавні жанри епосу – повість, оповідання, новела.

Види епосу: епопея, поема, роман, великий епос, ліроепічна проза.

СПРОБУЙ, ЧИ КРЕАТИВНИЙ ТИ!

В оповіданні «Воронько» письменником розкрита трагічна доля коня, який ще молодим лошаком був спущений людьми до підземелля шахти. Тут він втратив здоров'я від постійної вологи. Люди ж відплатили йому за багаторічну працю невдячністю: його хворого і вже непотрібного підняли на поверхню. Від довгого перебування у темряві на денному світлі кінь осліп... Про стан Воронька, його переживання ми визнаємо не лише зі слів автора і наглядача конюха Архипа. Волею авторської уяви ми проникаємо в думки тварини, в оцінку того, що з нею відбувається...

Напишіть власне продовження до оповідання «Воронько» з теми «Із темряви до сонця... Як я опинився на землі». Оповідачем має бути сам кінь.

Обсяг твору – 1 сторінка.

* Змістовний, грамотний, повний за обсягом твір оцінюється 5 балами.

Твір оцінюється відповідно до Критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів, уміщених в чинній програмі «Українська мова» (https://drive.google.com/drive/folders/0B4117cr_5G4LNmpzLWtia1IwZHc).

§ 4. Спільність мотиву гуманного ставлення до тварин у творах С. Черкасенка «Воронько» та А.П. Чехова «Каштанка»

*Ми у відповіді за тих,
кого приручили.
Антуан де Сент-Екзюпері*

- ❖ На які моменти ви звертаєте увагу, коли аналізуєте твір?
- ❖ Чи знаєте ви, який аналіз називається компаративним?
- ❖ Які твори про тварин ви читали?
- ❖ Чи треба гуманно ставитися до тварин?

Ви ознайомилися з твором Спиридона Черкасенка «Воронько», у якому письменник показує трагічну долю коня, якого було спущено до підземелля шахти. Тут він втратив здоров'я від постійної вологи. Люди ж відплатили йому за багаторічну працю невдячністю: його хворого і вже непотрібного підняли на поверхню. Від довгого перебування у темряві на денному світлі кінь осліп.

Чи можна вважати таке ставлення до тварини гуманним?

ЗАРУБАЙ СОБІ НА НОСІ

Від середини XIX століття в шахтах для відкатки вугілля стали використовувати коней. Шаhtarів, які працювали під землею на конях, називали жожаками (коногонами). Це були справжні напарники. Коні розуміли всі команди і знали своїх напарників за голосом. Коногони по-різному ставилися до своїх коней. Деякі били, деякі вигадували справжні тортури – примушували тягти вагонетки із заблокованими колесами. Коні могли помститися образнику. Були випадки, коли коногони гинули через те, що отримували удар копитом або були розчавлені о кріплення.

Коней спускали під землю лише один раз. Там була побудована конюшня. Більшість коней під землею сліпли, але інші відчуття у них були розвинені надзвичайно. Більшість із них швидко освоювали арифметику. Коли зчіплювали вагони, раздавався громкий звук. Нормою для коня було три вагонетки. Намагання причепити ще одну, не приводило ні до чого. Вони розуміли, що був причеплений зайвий вантаж і не рушили з місця.

Брати наші менші потребують уваги, турботливого ставлення не менше, ніж люди. Деякі з них настільки прив'язуються до свого господаря, що починають вважати його своїм другом.

Ми, люди, повинні це розуміти.

Запам'ятайте! Не можна знущатися з тварин! Собаки, кішки, коні – це розумні, добрі, вдячні, вірні істоти. Ставтеся до них з любов'ю – і вони віддячать вам тим самим.

А тепер давайте пригадаємо оповідання А.П.Чехова «Каштанка».

Питання за текстом оповідання

1. Яка тема цього твору?
2. Чи пам'ятаєте основну ідею твору?
3. Чому Каштанка пішла за незнайомцем?
4. Які ще тварини жили в містера Жоржа?
5. Яке нове ім'я отримала Каштанка?

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

Існує версія, що оповідання «Каштанка» (1887 року) створено на основі реальної історії, яка відбулася з дресировальником Володимиром Дуровим.

Сюжет «Каштанки» знайомий кожній дитині.

Каштанка – собака, який втратив свого господаря Луку Олександровича. Він намагається знайти того, але вибивається із сил і засинає.

Знаходить Каштанку чоловік, який виявляється цирковим клоуном містером Жоржем. Він забирає собаку і намагається його приручити, навчити різних трюків. Каштанка зникає до нового оточення, до якого входять містер Жорж, а також дресировані гусак, свиня й кіт. Проходить певний час, собака опиняється на арені цирку, починає виступати, але раптом серед глядачів бачить свого колишнього господаря. Реакція тварини стала несподіванкою для клоуна: Каштанка побігла до Луки Олександровича.

Це ще раз доводить, що собака – найвірніший друг!

Проведемо порівняльний аналіз двох творів: Спиридона Черкасенка «Воронько» та Антона Чехова Каштанка. Нагадаємо, що такий аналіз називається компаративним (при якому досліджуються явища мистецтва слова через порівняння їх з іншими такими явищами переважно в різних національних письменствах).

Урок компаративного аналізу – це урок, на якому головним є порівняльний аналіз художньої літератури. Мета такого уроку – глибше розкрити ідейну та естетичну сутність кожного з порівнюваних творів чи процесів; дати історико-літературне пояснення відповідностей або відмінностей літературних явищ різних епох та творів; сприяти розумінню духовної єдності, національної своєрідності різних літератур у культурно-історичному розвитку суспільства.

Методи і прийоми здійснення компаративного аналізу художнього твору: -творче читання; евристичний; дослідницький; метод перекладу; індивідуального і коментованого читання близьких текстів; проблемної ситуації; проблемних пізнавальних завдань; порівняння художніх творів; зіставлення твору з його генетичним джерелом; евристичної бесіди, диспуту; діалогу тощо.

Складіть порівняльну таблицю

Характеристики	«Воронько»	Спільне	Відмінне	«Каштанка»
<i>Тема</i>				
<i>Ідея</i>				
<i>Сюжет</i>				
<i>Герої</i>				
<i>Композиція</i>				
<i>Проблематика</i>				
<i>Художні образи</i>				

Дуже ефективною роботою є складання діаграм Венна.

Визначте ключові слова в оповіданні «Каштанка». Порівняйте їх з ключовими словами оповідання «Воронько». Яким є сприйняття світу, людей, життя тваринами – героями даних творів?

	В уяві Воронька	У реальному житті
Світ	Яскравий, запашний степ, ласкава ніч, сонячне сяйво	«Гнітюча музика шахти», убогий каганець, важке, смердюче, нерухоме повітря, темрява
Люди	Добрі, співчутливі, «бачать чудові сни»	Злі, жорстокі, байдужі, «скажені»
Життя	Сонячне, ласкаве	Безпросвітне, тяжке

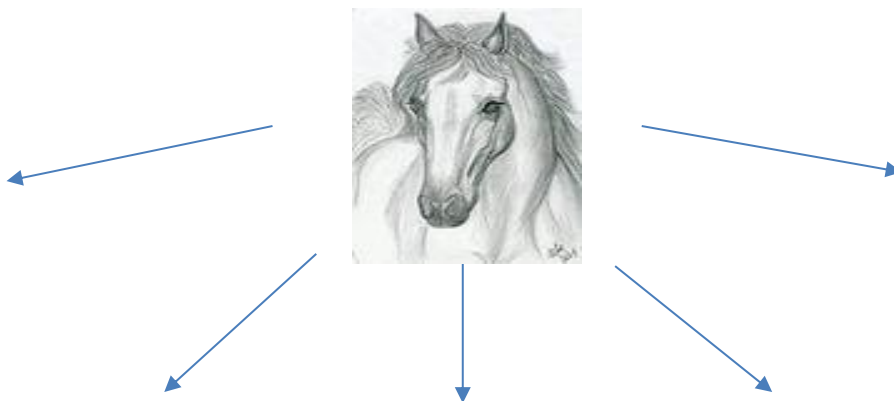

1. Чи схожі ці два оповідання?
2. До чого закликають читачів автори, чого вчать?
3. Чи були ви свідками різного ставлення людей до тварин?

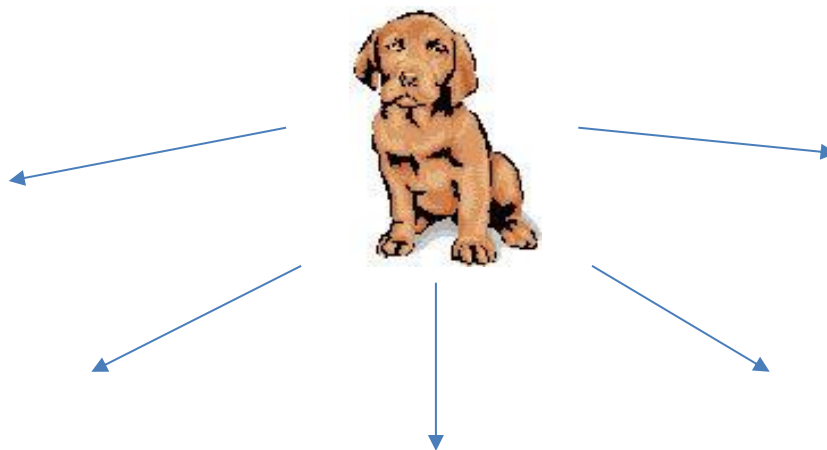

СПРОБУЙ, ЧИ КРЕАТИВНИЙ ТИ!

1. Створіть екомапу героя оповідання «Воронько» – діаграма стосунків з оточуючим світом.

2. Створіть екомапу героїні оповідання «Каштанка».

ЗАРУБАЙ СОБІ НА НОСІ

Екомапа – графічна схема (діаграма) стосунків, яка відображає взаємовпливи між людьми, природою, тваринами, взаємозв'язки з оточенням.

ПЕРЕВІРТЕ СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

1. Побудуйте асоціативний ряд до слів: «коні» та «собаки».
2. Напишіть твір-мініатюру «Світ потребує нашого захисту» (до 1 сторінки).
3. Намалюйте ілюстрації до оповідань С. Черкасенка «Воронько» та А. Чехова «Каштанка».

§ 5. Володимир Сосюра. Спогади письменника про свою робітничу Донеччину. Образ Третьої Роти

*Все рідше відвідуєш землю,
Де бігали ноги малі,
Така вже людська потреба –
Долати шляхи трудові.
Все менше і менше в нас часу
Для роздумів, свята душі.
А рідні краї пам'ятають,
Плекали як нас у красі.
С. Михайлова*

- ❖ Чи пам'ятаєте ви, де народився і виріс Володимир Сосюра?
- ❖ Чи знаєте ви, у якому віці Володимир Сосюра почав писати вірші?
- ❖ Як називається автобіографічний роман В. Сосюри?

Багата і прекрасна Донецька земля, вона є скарбницею корисних копалин, тут сконцентрована промисловість. Багатий наш край і своїми талантами, що, як перлини, як коштовні діаманти, прикрашають нашу шахтарську землю.

Володимир Сосюра – співець суворих осінніх вітрів і років тяжких випробувань, замріяний живописець світанків, журавлиних перельотів і голубих далей, поет «ніжний і тривожний». Сила його поезії – передусім в її надзвичайній емоційності.

У кожної людини є своя Батьківщина. Саме вона дарує нам перші слова матусі, пісню бабусі, красу природи. І кожному, хто любить свою рідну землю, хочеться оспівати її красу в прекрасних віршах, як це робив наш земляк Володимир Сосюра.

Прекрасні образи рідної Донеччини спливають у його поезіях. Тут і замилювання донецькими степами, і спів солов'їв у весняні ночі, і гомін міста.

Чи пам'ятаєте ви, у яких поезіях Володимир Сосюра оспівує рідний край?

Володимир Сосюра поетизує Донбас, говорить про нього і у віршах, і в автобіографічному романі «Третя Рота». Душа поета була відкритою і широкою, як донецькі степи, серед яких він отримував перші уроки життя, де спробував свої сили в поезії. Нехай і не всі згадки були приємними, бо в ті часи мало кому жилося добре, проте роки дитинства та юнацтва людина завжди згадує з певною ностальгією, пам'ятає більше доброго, ніж поганого, отож і образ Дебальцевого в Сосюрі сповнений чутливості та ніжності:

*Дебальцеве моє, колиско днів моїх,
Це ти мені дало співучу, ніжну вдачу.
І славлячи життя невиданий розбіг,
Я піснею тобі, Дебальцеве, віддачу...*

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

Володимир Миколайович Сосюра народився на станції Дебальцеве 6 січня 1898р. Дитячі роки поета минули в селі **Третя Рота** (нині м. Верхнє), у старій хворостянці над берегом Дінця. Про цей край Сосюра пізніше образно розповів у автобіографічному романі «Третя Рота».

З одинадцяти років хлопець пішов працювати до бондарного цеху содового заводу, потім телефоністом, чорноробом, не цурався випадкових заробітків. Початкову освіту здобував під опікою батька, кресляра за фахом, який працював і вчителем, і писарем, і адвокатом, і шахтарем.

У 1911 р. В. Сосюра вступає до міністерського двокласного училища в с. Третя Рота.

Варто згадати про досвід поета стосовно співвітчизників-донбасівців, які працювали під землею чи теж на заводах. Адже В. Сосюра сам працював колись як на заводах, так і в забої, з лампочкою на шахтарській касці, що аж відбилося на його творчості:

*Там знав я од праці утому,
Там ріс я і вперше любив,
Шахтарської лампочки промінь
Мені у забої світив,
Немов каганець, крізь віконце
Над сумом осінніх жоржин,
Хай світить тепер, наче сонце,
Мені у поезії він.*

Безсумнівно, трудова доля, яка була колись спільною для В. Сосюри та інших робітників Донбасу, спричинила його надзвичайно тепле ставлення до

своїх земляків. Це відображено у творчості поета. Його виявленням були дуже сердечні, інколи навіть інтимні слова, якими поет звертався до своїх земляків, а саме: «рідні мої», «друзі любі мої», «дорогі земляки-побратими» тощо. Поет сміливо вводить у свої твори шахтарську професійну лексику, точно передає особливості місцевості, деталі шахт.

Образ батька для поета теж невід'ємно пов'язаний із шахтою:

*Проміння лампочки, як цятка,
і стояків ряди міцні.
Забута штольня, там, де татка
дзвеніло кайло в глибині.
Де не синіло неба стелі,
і слали в тьму заліза дзвін
товариші його дебелі,
такі ж суворі, як і він.
А горе тисло, як обценьки,
його і їх, його і їх...
Ах, ті тини, тини кривенькі,
й біля пивної плач і сміх.
Я пам'ятаю очі тата
і сум, захований у них...
О як йому нагодувати
дітей голодних і худих?
Його волосся темно-русе
в блідім промінні каганця,
І довгії козацькі вуса,
і кашель, кашель без кінця...
А потім смерть.
Ми за труною йдемо і плачемо, а він
в холоднім мертвім супокої –
як одлетілий кайла дзвін...
Промчали роки...
Край мій любий шумить, як сад, в сім'ї новій...
І у сльозах шепочуть губи:
«О тату, тату, тату мій!»*

(«Батько», 1955)

Володимир Сосюра засобами ліричних творів показав, що земля наша прекрасна, і нехай для багатьох вона здається непришною і вкритою вугільним пилом, проте для донбасівців – вона найкраща. Він зміг опоетизувати і навіть романтизувати рідний край, вірші його сповнені щирої любові та вдячності.

Сосюра проніс любов і повагу до рідної землі, до своєї маленької батьківщини крізь усе життя. Він пишався своїм походженням, тим, що вийшов з краю працелюбних і загартованих людей.

1. Як називається зараз рідне село Володимира Сосюри?
2. Які слова зазвичай уживав поет, звертаючись до земляків? Про що це свідчить?
3. Чи пам'ятаєте ви, які слова називаються «професіоналізмами»? Знайдіть професіоналізми в поезіях В. Сосюри.
4. Значення яких професіоналізмів вам незнайоме? За допомогою словника розтлумачте значення цих слів.

Сосюра – митець насправді пролетарський, і коли писав про себе: «Я – поет робітничої рані», то не кривив душою. Він і справді народився у робітничій родині. У поемі «Два Володьки» згадував «золотий дитинний сон»:

*Де гнуться рейки од заводу
І над Дінцем ридає дим,
Мені приснилась Третя Рота
І я собі, як був малим.
Ведуть батьки мене за руки
По золотій, в піснях землі,
І тонко, тонко закаблуки
Об рейки стукають малі...*

Третя Рота – робітниче селище на Донеччині, у якому минули ранні поетові літа. Сюди переїхала сім'я Сосюр, коли Володі минуло 10 років. Саме звідси – найяскравіші спомини дитинства і юності. Тут – не тільки родинні, але й духовні корені митця.

Жодному, навіть найретельнішому, біографові, мабуть, не вдасться з такою яскравістю й щирістю відтворити життєвий шлях Володимира Сосюри, як зробив це сам письменник. І не тільки у своїх віршах, але й у розлогіму автобіографічному романі «Третя Рота». Цей твір – щира, правдива розповідь митця про своє життя без прикрас і самовихваляння. Роман дає досить чітке уявлення про письменника. Написаний він у 1959 році, опублікований у 1988. Саме на сторінках «Третьої Роти» знаходимо яскраві свідчення про колоритних батьків поета: Миколу Сосюру та Антоніну Локотош, робітницю родом із Луганська. Цікаво знати, що у крові Володимира Сосюри – «гримуча» етнічна суміш. У пролозі до «Третьої Роти» письменник вказує, що мати була сербка з домішками угорської, єврейської й української крові, батько ж – «з походження (чоловіча лінія) француз» – далекий родич славетного лінгвіста Фердинанда де Сосюра, а за жіночою лінією – «карачаєвець і українець»:

«Татко нагадував мені похмурого козацького орла, а мама – якусь смугляву птицю, що їй не сидиться на місці і все вона кудись хоче полетіти, – з любов'ю і гордістю писав поет. – Як протилежність батькові, вона була дуже балакуча. Її одвертість була вражаючою».

Материнська відкритість і вразливість уповні передалися синові, котрий ріс дуже чулим, навіть надміру емоційним. Від батьків хлопчина (*«дитя першого кохання»*) успадкував не тільки степову вроду та вдачу, але й численні обдаровання. Тато чудово малював, грав на гітарі й писав вірші російською мовою; мама ж страшенно любила співати й оповідати *«про свої романтичні пригоди. Вона розказувала це так поетично і образно, що переді мною, як живі, стояли повні чар і краси срібномісячні ночі Донбасу і люди, прекрасні люди, цілі зоряні світи, світи далекі і казково близькі»*.

Так формувалася «поетична» натура малого Володьки, котрий «любив усе героїчне і красиве». Він неначе жив у двох, цілком різних, світах: у реальному – світі старої хворостянки, у котрій разом із батьками тулилося восьмеро дітей, і тяжких злигоднів, через які змалечку треба було дбати про хліб (уже з 11 літ Сосюра працював на содовому заводі); та в іншому – омріяному, ідеальному – світі захопливих історій, пісень і легенд про кохання, зради, помсти, подвиги...

У другий, надземний, світ із приземних низин покликкала й улюблена література – теж здебільшого романтична (Ф. Купер, М. Рід, Ж. Верн, Ф. Шиллер, Дж. Байрон, М. Лермонтов, М. Гоголь, Т. Шевченко). *«Я страшенно полюбив книжки, – зізнавався автор «Третьої Роти». – Вони мені давали той світ, у якому відмовила доля»*. Склалися мистецькі пріоритети. Тож не дивно, що в юній душі зароджується загадкове бажання: *«Я дуже хотів бути поетом, гадаючи, що поети – це надзвичайні люди: до них, в ароматні кімнати, приходять закохані й покірні жінки, неодмінно з жертвенним і тихим коханням, і, звичайно, у цих жінок сині небесні очі й золоте волосся...»*

Цим золотим дитинним мріям суджено було здійснитися: Володька із Третьої Роти спромігся стати поетом, і численні красуні закохувалися в нього.

1. Який роман Володимира Сосюри вважається автобіографічним?
2. Ким за професією був батько В. Сосюри?
3. Як звали матір поета? Звідки вона була родом?
4. У якій поемі згадується «золотий дитинний сон»?
5. У якій атмосфері формувався Володимир Сосюра як поет?
6. Прочитайте пролог автобіографічного роману В. Сосюри «Третя рота».

Третя Рота

ПРОЛОГ

Народився я на станції Дебальцево о десятій годині ранку шостого січня 1898 року. Народився на тиждень раніше. Це було так. Мати на останнім місяці вагітності виходила а вагона, і її ударив в живіт гострим кутом скрині якийсь пасажир. Він це зробив ненавмисне. Але мені від того було не легше. Мабуть, він ударив мене в ліву половину голови, і від того я народився передчасно.

Мати, коли побачила мою чорну голівку, крикнула: «Чорт!» – і знепритомніла. Мати моя була дуже легковажна і романтична. На останнім місяці вагітності вона бігала, переплигувала через тини і, взагалі, майже не було помітно, що вона скоро стане матір'ю. Вона з походження була (чоловіча лінія) сербіянка, хоч прізвище у неї було Локотош, що угорською мовою значить – «слюсар». Мабуть, у матері була і угорська кров. По жіночій лінії вона була єврейкою і українкою.

Батько мій був з походження (чоловіча лінія) француз, – правильно прізвище «Соссюр», навіть з приставкою «де». Пономаренко Пантелеймон Кіндратович, який читав початок цього роману, сказав мені, що я ніякий не француз і що правильно моє прізвище не «Соссюр», а «Сюсюра» (і відкіля він це узяв, бо в документах нашого колишнього волосного правління я дійсно записаний на прізвище «Сюсюра»), що у нього був друг його батрацької юності, козак із Кубанської станиці Брюховецька Сюсюра, що в тій станиці майже половина Сюсюрів.

Але дід мій підписувався «Соссюр» і казав, що наше прізвище українізували писарі. Можливо, це так і було.

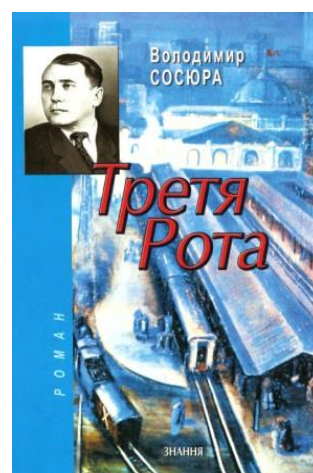
Очевидно, мій предок, – чомусь мені здається, що він з південної Франції, Провансалу, – потрапив до Запорозької Січі, де писарі і записали його «Сюсюрою».

Мої родичі, звичайні селяни і робітники, кажуть: «Ми – французи».

А відкіля вони це знають?

По жіночій лінії батько був карачаєвець і українець, по чоловічій теж українець. У цього під нижньою губою була еспаньолка, а на підборідді волосся не росло. Вуса в нього були довгі, козацькі, запорозькі вуса! Задумливі, ніжно-суворі, світло-карі очі, орлиний ніс, високий лоб, тонкі брови. Він був стрункий, широкоплечий, з грудьми богатиря, трохи зігненими кавалерійськими ногами; ходив він ледь сутулячись і завжди дивився трохи вниз. Він був спокійний, мовчазний, чудесно малював, особливо аквареллю, пейзажі і любив малювати людські обличчя. Грав на гітарі і під її задумливий, срібний акомпанемент співав задушевних українських пісень. Писав вірші, але більше сатиричні.

Моя мама, як контраст до мого русявого татка, була чорна, майже циганка, мятежна і розкидана. Вона була красуня її смугляві тонкі риси, темно-карі очі; чорні, аж жагучі, мов крила летючих птахів, красиво загнуті брови; нервові ніздрі майже класичного, з ледве помітною горбинкою носа завжди були в якомусь дивнім, хвилюючим русі. Мама була чудесно збудована. У цеї було чорне, аж до синяви, волосся, і вся вона була як зоряна і пристрасна пісня. Вона дуже любила зорі і часто молилась і плакала під ними. В юності своїй вона працювала на патронному заводі в її ріднім місті Луганську (сама вона з Кам'яного Броду). І на загальноміському балу одержала перший приз за красу. Там були претендентками і дочки багатіїв міста, а вона, звичайна робітниця, всіх їх перемогла. Татко нагадував мені похмурого козацького орла, а мама – якусь смугляву птицю, що їй не сидиться на місці і

все вона хоче кудись полетіти. Як протилежність батькові, вона була дуже балакуча, її одвертість була потрясаюча.

Коли я був ще маленьким і ми багато їздили, мама своїм випадковим вагонним сусідам розповідала про все своє життя і з такими інтимностями, що, не тоді, коли я був маленький, а зараз, коли я великий і вже старенький, просто дивуюсь. Я все слухав, що говорила мама, а вона багато разів, тому що у неї було багато сусідів під час різних мандрівок, розповідала одне і те ж. Це врзалося назавжди в мою душу. Вона багато разів розповідала про себе і татка, про свої романтичні пригоди, коли вона була ще дівчиною, про своїх близьких, рідних і знайомих. Вона розповідала це так поетично і образно, що переді мною як живі стояли повні чар і краси срібно-місячні ночі Донбасу і люди, прекрасні люди, цілі зоряні світи, святі, далекі і казково-близькі.

Дід мій, по батькові, виховувався поміщиком як талановитий селянський хлопчик. Коли він підріс, його віддали в Лисичанську штейгерську школу, дворічну. Дід не хотів вчитись, прибігав додому і ховався на печі. Тоді приходив прикажчик поміщика з мішком. В цей мішок він, як порося, заштовхував мого діда і тягнув його на плечах кілька кілометрів, в Лисиче. Дід, Володимир Кирилович Сосюра, закінчив нижчу гірничу освіту, але через кволе здоров'я в шахті не працював, а пішов по канцелярській лінії. Сорок років він був секретарем Луганського «Крестьянского присутствия». За вислугу літ йому давали дворянство, але він одмовився: «Я крестьянином родился и таковым хочу умереть»...

Батько мій теж учився в штейгерській школі, але вже трирічній, та не скінчив її. Він почав вчитися з п'яти літ, на колінах у вчителя. Закінчив церковноприходську школу, потім міське начальне училище. Мріяв бути моряком, але мрії не здійснились, і він став учнем штейгерської школи. Вчився він на «відмінно» і одержував як відмінник казюну стипендію. Маму дуже смішило, коли мій батько, безвусий парубійко, готував до випускного екзамену, сам будучи в першому класі, своїх бородатих старшокласників, і коли вони туго сприймали його пояснення, він нервував і називав їх «ослами». Але вони не ображались на нього, бо він так їх називав заслужено.

За рік до закінчення штейгерської школи батько був виключений за участь у революційному гуртку з формулюванням: «За пьянство». Тільки завдяки зв'язкам діда, батько не був засланий туди, куди «Макар телят не ганяв». Коли татка виключили з штейгерської школи, він написав дідові віршованого листа. Пам'ятаю, що в ньому були нарікання на самотність, на судьбу, на незаслужені страждання:

*Не убил я человека,
Златом будучи прельщен...*

А дід йому відповів:

*Ты страдаешь, это ясно.
Но ты сам тому виной:
Променял свой путь прекрасный
На тернистый и глухой...*

Дід після своєї смерті не залишив батькові спадщини. В заповіті було написано: «Сыну Николаю ничего не завещаю».

У батька була сестра, тьотя Ніна. Вона мала начальну освіту, а далі не вчилась. Дід її дуже любив, а батька теж, звичайно, любив, але іншою, суворою і мужньою любов'ю. Він бачив, що татко талановитий і сам проб'є собі дорогу. А тьотя була непристосована до життя і боялась його. У неї була нещасна любов, і вона так і залишилась до смерті старою дівчиною. Гроші вона сховала в матрац, і під час пожежі згоріло десять тисяч.

Бабуся, батькова мати, дуже любила татка. А тьотю теж любила, але не так дуже. У діда був незаконнороджений син, якого він виховував тайно від бабусі і платив великі гроші за його освіту, що відбивалось на матеріальному стані його сім'ї. І одного разу бабуся узнала про це, що у діда є незаконнороджений син, і з нею стався випадок, під час якого вона вивела в степ мого татка з сестрою і хотіла їх повісити... Добре, що не було на чім... Випадок пройшов, але в бабусі на обличчі залишився слід: у неї був викривлений рот із лівого боку.

Дід весь час жив у Луганську, бабуся займалась хазяйством. Од важкого труда у неї була грижа. Дід одружився з нею від злості на дочку поміщика, яку він дуже любив, а потім розчарувався в ній, бо вона була дуже легковажна, легкодумна і зрадлива.

Бабуся служила в батька невдалої нареченої мого діда економкою і чудесно знала французьку мову. Бабуся моя була теж, як і мама, смуглява.

Я схожий на мамку, татка і на себе.

Бабуся Віра Іванівна була черкешенкою по жіночій лінії, а по чоловічій – росіянка. Вона була до фанатизму релігійною і по суті була моєю духовною матір'ю. Але про це потім.

Батько моєї матері, мій дід Дмитро Данилович Локотош, був міщанином города Луганська і мав водяного млина, якого пропив. Його дід був багатий серб, а прадід – полковник сербської армії, що за російсько-турецької війни перейшла на бік росіян, і загинув у боях проти турок. Разом з ним загинули документи про його дворянство, і його вдову з сином записали в міщани города Луганська. У діда було два брати. Після смерті мого прадіда вони ділили землю і взагалі спадщину. Дідів брат Андрій не захотів залишатись на землі, а сказав, щоб аа нього платили за учобу, а землі йому не треба, і став вчитись.

Він закінчив юридичний факультет Воронежського університету і дослужився до председателя окружного суду. У нього дружиною була якась княгиня (я прізвище забув), а утриманкою – красуня прачка. Я пам'ятаю її, повну і чорноброву. Вона розповідала матері, що для того, щоб поправитись, намазувала маслом хліб на два пальці товщини. А я, голодний, слухав. Це – про дядька моєї матері.

Дід мій був дуже балакучий, натхненний і все мені розповідав про Гарібальді і взагалі всякі інтересні романи. Він розповідав так натхненно, що у мене од захвату серце сіяло, як сонце, і я не міг його наслухатись. Він одружився з дочкою колишнього священика, що одмовився од сану («Не

хочу дурить народ»), мого прадіда, Майбороди, що при переході в духовне звання змінив прізвище на Костянтинів. Мій прадід був дрібний український шляхтич, нащадок одного з ватажків і організаторів Запорозької Січі, Майбороди.

Мій прадід Микола Костянтинів закохався в красуню єврейку Розу із купецької родини Старикових в городі Катеринославі. Мати Рози співчувала любові прадіда і Рози, а батько її і його родичі були гостро проти. Тоді прадід із Розою однієї осінньої ночі втекли. За містом їх наздогнав батько з родичами, і прадіда так побили, що в нього зіскочила нижня щелепа вбік. Вони думали, що він убитий, і кинули його в ярк. Була пізня осінь. Прадід всю ніч лежав у ярку, а вранці його побачили селяни, що їхали до міста на базар, і витягли з ярка.

Два місяці хворав мій прадід, а коли він одужав, то знов украв Розу. І Роза стала Надією.

Бабуся моя по матері, Ольга – напівєврейка і напівукраїнка, – була дуже вразлива і все брала близько до серця. Вона дуже любила мою маму і коли узнала, що татко гірко п'є горілку і ми бідно живем, тихо збожеволіла.

Це було так: бабуся прийшла з церкви. Було «Андрієве стояння». Бабуся тихо сіла в темний закуток, до неї підійшла мати і щось запитала, а бабуся замість відповіді страшенно глянула на маму і заспівала: «Преподобный отче Андреє, моли Бога за нас...»

З криком: «Ой Боже, мамочка збожеволіла!..» – мати моя вибігла з кімнати.

Ну, ще про кохання моїх татуса і мами.

З Лисичанська, будучи учнем штейгерської школи, батько приїздив на канікули до дідуся в Луганськ. Там він проходив практику. В мою майбутню маму всі закохувалися, навіть один грузинський князь хотів її зарізати тому, що вона його не любила. І взагалі на вечорах всі кавалери до неї підлизувались, і мама вертіла ними як хотіла. Вона назначала до п'яти побачень, звичайно, в різний час, але в один і той же день. Кавалери її врешті-решт узнали, що вона водить їх за ніс, і прийшли всі разом на кладбище (а мама думала, що прийде один) і поставили питання ребром: «Скажіть нам, Антоніно Дмитрівно, кого з нас ви кохаєте?»

Мама крикнула: «Нікого я з вас не люблю!», заплакала і втекла. Особливо самовіддано і свято кохав її хороший і задушевний юнак Сеня Логозинський, а мама не любила його, тільки дуже жаліла, до сліз жаліла. А любила вона якогось Ярового, якому вона готова була цілувати ноги і навіть сліди його ніг на землі, а він не любив її...

Потім тому, що вона була гарненька, мама, здобувши початкову освіту, далі не схотіла вчитися. На міському балі вона одержала перший приз за красу. Врахуйте, що це звичайна робітниця, яка працювала на патроннім заводі. Вона була дуже егоїстична і самозакохана і не могла собі уявити, що в неї хтось з молодих людей не може бути закоханий. Якось на вечорі вона зустріла світлого, задумливого юнака у формі учня штейгерської школи, який на неї дивився так ніжно і закохано, але тримав себе гордо й незалежно. Він

не принижувався і не підлабузничав перед нею, а любив її до безтями. В нім відчувалась якась потаємна, ваблива сила. І мама, від злості, тому, що він на неї не звертав уваги, вірніше, робив вигляд, що не звертає уваги, закохалася в нього, як говорять, до самозабуття. Але характер свій вона спробувала показати й на ньому, тобто повертати ним, як іншими. Після одного з вечорів татко проводжав її глухими кам'янобрудними вулицями, де сади, ламання ребер і взагалі всякі хуліганські витівки із свинчатками й ножами. На півдорозі до будинку матері їх наздогнав фаєтон з одним із материних поклонників.

– Антоніно Дмитрівно! Сідайте, підвезу. Вона неуважно попрощалася з моїм батьком, сіла в фаєтон і поїхала, а батько залишився на самоті, серед жахливої, глухої хуліганської ночі з шаленими бурями в душі. Наступного разу, після такого ж вечора, батько проводжав мою матусю додому. Він привів її точно до того ж місця, де вона його так покинула, попрощався з нею і сказав:

– А тепер, Антоніно Дмитрівно, можете йти самі. І мама з плачем побігла в ніч...

Потім вони помирилися.

Більш матуся не показувала свого характеру перед батьком.

Від'їжджаючи з Луганська, татусь сказав матері, яка гірко плакала:

– Через рік я повернуся, і якщо ти мене за цей час не розлюбиш, я одружусь на тобі.

Мати вірно чекала його, вона забула про всіх своїх поклонників, нікого не помічала, була, як уві сні, і так покохала його, так покохала, що, коли він повернувся, вона ще до шлюбу належала йому... Так що я – дитя першого кохання...

Вода. Страшний, широкий і неосяжний світ, що срібним маревом то підіймається до мене, то даленіє, падає...

Я на руках у срібної од води мами...

Це вона то близько нахиляється до води, і мене майже з головою заливає її страшне й блискуче срібло, то швидко підіймає мене вгору, до життя і золотого від сонця сяйливого, синього неба... І тоді я заспокоююсь і замовкаю... перестаю кричати...

А моторошно-невідомий і в той же час такий дивнопринадний мерехтливий світ тремтить, і переливається всіма кольорами райдуги, й широко лине ліворуч, кудись униз, повний пахучої й холодної свіжості, весь обсіпаний лазурними поцілунками вітру.

Це моє перше вражіння життя.

Я не розумів слів і не знав, що той срібний, страшний і принадний світ зветься рікою Дінцем, а те, в чому з сміхом плескотілись і дзвінко зойкали люди, – водою.

Далі я нічого не пам'ятаю.

Немов крізь невідому туманність я смутно й тихо летів угору... Ось туманності не стало, і я йду з батьком і матір'ю через щось димне, прорізане на землі блискучими, гострими й твердими смугами, об які стукотять

каблуки моїх туфельок... Батько й мати ведуть мене за руки. З правого боку підноситься багато великого, й відтіля, з якогось грізно розкритого простору, виповзає чорна й гримлива потвора... Вона димно й тонко кричить в осяйну, покриту темним, розірваним і швидким, вишину.

Мені страшно, і я дужче стискаю рученятами добрі і теплі руки татка й нені... Я шукаю в них порятунку й вірю в нпх. Іду крізь жах з цією вірою й надією, що мене ніяка сила не зачепить, бо зі мною мої могутні й непереможні татко й неня.

Це ми переходили залізницю з незліченного плетива рейок, з лівого боку була станція Переїзна, з правого – «Донецьк» й содовий завод, відкіля виповзала, перетинаючи нам дорогу, заводська «кукушка». Ми ввійшли в щось зелене й хитливе, повне гомону й шуму... Потім були якісь перепони, палки, щось кололо мені ноги, було багато яркого, кольорового і ароматного... Були якісь нори, а з нпх повилазили невідомі чудні, округлі, зеленосмугасті й жовті звірятка з тугими, довгими, сухими й колючими хвостами... Вони не рухалися і насторожено й хижо чекали... Я боязко обходив їх і почував себе якось незвикле, незручно й нетривко...

Це ми ввійшли в ліс, а потім – на баштан. Те, що здавалося мені страшними й невідомими звірятками, були кавуни, гарбузи й дині, а все ярке й кольорове – квіти. Кололи мені ноги колючки, а до панчішок чіплялися реп'яхи.

Я бачу залиту янтарним морем проміння кімнату, з багряною підлогою, килимами й картинами на стінах. У широко розчинені вікна, сковзаючись по хиткій лазурі шибок, вживався шумливий, зелений день...

Співали птиці, й лунали дзвони... Вони лунали тонко й хрустально, неначе хто ронив з неба співучі діаманти.

Мій дід п'є чай. Мені чудно, що він шклянку з подібним до вина напоєм повільно підносить до губ, зроить ковток, потім так же повільно ставить шклянку на стіл, і знов підносить до губ, і знову ставить на стіл...

Мені хотілось, щоб він пив чай, не одриваючп шклянки од губ. Але він цього не робив. Мабуть, чай був гарячий або він хотів продовжити смакову насолоду.

Взагалі я хотів, щоб усе робилося швидко. Потім знов туманність замкнулась.

Я прорвався крізь неї на Золотому руднику, де батько працював будівничим.

Ми йдемо полем. Батько й мати йдуть швидко і з обох боків, за руки, підіймають мене вгору, і мені так весело і так гарно, що, коли вони мене поставлять на землю, я благаю їх знов підіймати мене вгору... Це вражіння польоту так захоплювало мене, що я весь завмирав од щастя і обертався на птицю... Довго мене підіймали то вгору, то опускали вниз, і я переходив од радості до туги й навпаки. А потім татко переступив через рівчак з лівого боку дороги, простягнув руку до верби, зеленої й гомінкої, і зірвав з неї... вареника з вишнями.

Вареник був такий смачний, соковитий і солодкий.

Мені був один рік.

Я потім часто просив татка піти зі мною до цієї верби за варениками.

Але татко чомусь цього не робив.

Я катався з сином інженера в дерев'яному ящику ца коліщатках. Я був за пасажира, а він – за коня. Потім ящик зупинився, бо «кінь» захотів відпочити. Я почав підводитись, а «кінь» в цю мить сіпнув... І мене боляче вдарило підборіддям об гострий передній край ящика... Я плачу, а кров заливає мені шию і груди...

Ми їмо оселедця. І враз щось гостре й колuche застрягло мені в горлі... Я подавився кісткою з оселедця, а мати, бліда-бліда, з чорними од розширених зіниць очима, пальцем витягає мені з горла кістку... Я страшно кричу...

Мати врятувала мені життя.

Потім я довго не міг їсти оселедців.

Це теж було на Золотім руднику.

А це – на Брянськім. Туманність вже зникла. Я розмовляв тільки російською мовою, був гордий і самолюбивий, жорстокий і ніжний, вередливий і влюбливий. Любив передражнювати мою тітку Клаву, що вічно крутилась перед дзеркалом, і показувати їй за спиною язика, не розуміючи, що вона це бачила в дзеркалі.

І я думав, як вона могла це побачити своєю спиною, бо вона жалілась матері, а мати за це мене біла.

Мені дуже подобалось, коли одна смуглява й красива подруга матері брала мене собі на коліна. Од неї так гарно пахло і вона була така уютна й хороша. Мені було вже п'ять років. Я навіть був «великодержавним шовіністом» і називав татового брата в других, що приїжджав до нас гостювати а Третьої Роси, і його батька, татового дядю, негарним словом, коли мати просила мене їх цілувать.

А дядько й дід були бородаті, в кожухах і брудних чоботях, диміли смердючим тютюном, були дуже високі, довговусі й плювали на килим, хоч мати й не дозволяла цього робить, навпаки, коли вона їм казала, що так робити не слід, вони смачно, з насолодою плювали, харкали й розтирали цю гидоту своїми намазаними дьогтем чоботищами.

Мати мене питала:

– Сыночек, почему ты не хочешь поцеловать своего дедушку? Я відповідав:

– Потому что от него несет хохлом.

А мій братик Коля, кирпиченький, товстенький, в теплих панчішках, такий ласкавий, трудолюбивий, послушливий і добрий, не гидував їх цілувати, дядька й діда. Він пригортався до їхніх гігантських ніг в широких шароварах, заривав своє личко в кожушину і казав:

– А я буду хохленком!

– О, це добра дитина, – говорив дід і любовно гладив Колину голівку своєю величезною запорозькою ручищею.

– А це – чортеня, — сердито блискав він на мене суворими очима й штовхав у лоба своїм страшним, майже в мою руку, пальцем, од якого я злякано одсахувався...

Я не розумів, що таке нужда, і погордливо дивився на бідно одягнених дітей.

У нас була кішка, а потім у неї з'явилося багато кошенят. Вони ранком дуже шуміли і бігали по кімнаті, де ми спали. І в мене прокидалось страшне й солодке бажання взяти ножа і всіх їх порізати... Але я не зробив цього. Я тільки кинув кішку в нужник у дворі... Вона довго, довго так кричала, так страшно і жалісно, так самотньо і смертно, що в мене серце розривалося з жалю, але кішечку так і не змогли врятувати.

А перед тим я під ганком, разом із Колею, замучив курку. Коля її тримав, а я крутив їй голівку. Вона так покійно й приречено дивилась на мене своїми малюсінькими чорними оченятами...

Мати сказала, що мене за це покарає Бог. Я дуже боявся його. І коли, вже на селі, веселі хлопчики йшли барвистою юрбою до церкви і запрошували мене, я не йшов з ними. Я смутно і самотньо стояв осторонь їх веселої й щасливої дороги, а вони, сміючись і перегукуючись, як дзвінки і радісні пташки, проходили за ограду і йшли в широко розкриті двері церкви з намальованими на них ангелами з огняними мечами в руках... Там, де все залито сьйвом і звучить неземний прозорий хор, хор янголів, ходить бог в золотих ризах... А мені туди не можна... Я ж грішник...

Я думав, що священик – це Бог.

«Авдіторія», куди мати з своїми знайомими ходила на концерти... Сад... Музика... Шахтарський посьолок. Зоряні вечори, повні дзвону гітар і поцілунків... Перед вікнами дві чудні башти, а з них подихав в небо тихий, задумливий і багровий вогонь... Естакади... Летючі сплетіння сталі на землі і в повітрі, маленькі паровозики, які з веселим криком мчали з собою мініатюрні вагончики з вугіллям...

Ми часто ходили до Лозової Павлівки на базар у неділю. Маги купувала нам іграшки.

Тільки дорога здавалась мені дуже довгою, степом і нагору, довга й колюча дорога.

Ми йшли по стерні, і вона дуже колола мені в п'яти. Татко мені показував, як треба йти, щоб не кололо. Треба було сковзати ногами, майже не відриваючи їх од землі. І тоді не кололо. Але я дуже стомлювався. Мені обридло триматись за юбку матері. Я ж мужчина.

Але втома брала своє, і я знов чіплявся за юбку. Мати купила мені коника. Я розмахую цим коником, і мені здається, що їду на нім верхи. Тоді втома проходила, і я бадьоро крокував золотим, пахучим і повним багряних квітів степом.

Мати купила мені й Колі пальта з блискучими гудзиками. Я казав, що «буду інженером», а Коля – «хохленком». Ще в нас була сестричка Зоя, світла й гостроока. Я її дуже любив, а Колю чогось не любив і любив, але іноді, в тяжкі для нього й для мене хвилини.

Ще в Третій Роті, де я часто любив передражнювати кахикання татового батька на порозі його кабінету, у нас з'явилась Зоя... Якась чужа жінка показала нам її, зморщену, червону, з роздертим од крику ротом, і сказала, що найшла її на капуснику і зараз однесе її назад. Я плакав і благав її не робити цього. Я не знав, що таке «свято». Я думав, що це – багато поличок, а на них усе – цукерки й пряники... Ще я не знав, що значить «живий» і «мертвий».

Я любив ходити в поле і милуватись квітами, особливо багряно-синіми квітами будяка, і любив придавлювати за животики чудні блакитні цвіточки, такі бархатні й добрі, а вони, коли їх придавити за животик, широко одкривали свої ласкаві, золоті ротика... Ще я любив дивитись на зорю після заходу сонця і кидать камінці в срібні води ставка... Я кину камінець, а він булькне, і після нього довго що йдуть по золотій вечірній воді за колами кола, все ширше й ширше, а потім зникають, і вода знов стає спокійною, темною і тихою... Я питав у матері:

– Куде деваються камушки, и отчего от них идут круги по воде, а потом исчезают?

Мені було неприємно, що коли обріжеш пальця, так довго йде кров і її трудно спинити...

Я питав у матері:

– Почему Бог сделал человека таким непрочным? Мати казала:

– Сыночек! Ты мне задаешь такие вопросы, что я на них и ответить не могу.

Одного разу я стояв коло жовтого, залитого сонячним сяйвом погребя, і до мене, в наш двір, просто, привітно й спокійно зайшов стрункий, смуглявий, гарненький хлопчик. Я дуже полюбив його, і ми стали дружити. Це був син рудничого фельдшера Коля Канарейкін.

Тільки коли він довго не приходив до мене, так я за те, що він мучив мене чеканням, бив його довгою лозиною.

Ще мені було дуже інтересно і красиво ходити з моєю ровесницею, дочкою кучера, в поле, де ми грали в крем'яшки, ловили метеликів. Я любив дивитись, як вона тонкими й ніжними пальчиками сплітала віночки з польових квітів для себе й для мене...

Соня, дочка кучера, коли ми ходили в поле, теж питала мене (ми з нею часто підглядали, як Поля з Ванею цілувались):

– Вов, а Вов! Когда же мы поженимся? Я відповідав їй, як Ваня, хрипким і переривчастим «басом»:

– Погоди, вот я заработаю много денег, справлю себе спинжак, куплю гармошку и корову, а потом сядем на ту корову и убежим.

Іноді вечорами у нас збирались гості, грали на гітарі, пили горілку, потім грали в преферанс і показували фокуси. А один худий і довгий конторщик ходив на руках і майже діставав до стелі ногами. Це було дуже смішно. Всі сміялись і аплодували йому.

Тільки мені не подобалось, що коли він їв, то витирив куточки рота шматочком хліба, а потім посилав їх собі за вуса. Мені було гидко на це дивитись...

Мені дуже подобались пісні, що їх співали мати й гості.

Особливо любив я старовинну, козацьку, якої матір навчив донський офіцер:

*По дороге пыль клубится,
Слышны выстрелы порой...
Из набега ой-да удалого
Едут все донцы домой!*

Я уявляв їх, буйних і запорошених, чорних як циган од сонця й вітру, з кашкетами набакир, чорними й золотими чубами, розпатланими од бігу баских коней, що почули запах батьківщини й солодкого відпочинку.

Вони мчать і стріляють на скаку. Весела золота ватага, вся обвішана награбованим золотом і зброєю, на якій запеклась кров чужинців... Я не любив їх за розбійні справи, але вони мені подобались тому, що були хоробрі й красиві, як той чорновусий донський офіцер, що був закоханий в мою матір і дуже подобався їй... Але мати в ньому розчарувалась, бо батько їй сказав, що в тонких губах донського красеня є щось ехидне...

Не допомогла офіцеру й донська пісня, в якій мені особливо подобалось місце, де говориться, що:

«Лишь один казак не весел...».

Смутно і самотньо їде він осторонь товаришів, на чужому коні, з пониклим чолом... Товариші його питають, чому він такий невеселий:

*Аль турчанкой ты пленился
в басурманском во краю...*

А козак їм відповідає:

*Это горе – нам не горе,
Мы привыкли в горе жить,
Чтоб по ветреной девчонке
Сокрушатся и тужить.*

Він тужив не за коханою, а за своїм вірним другом, бойовим конем, убитим злою турецькою кулею... Ще я любив, коли мати співала циганських пісень:

Положите мне золота в ручку, и всю правду я вам расскажу, – про ворожку, що «неведомых духов царила» і їй «власть прорицанья дана», про цигана:

Лишь один цыган не пьет, не гуляет, он да на цыганку скоса поглядает...

Я любив все, що співали мати й гості. І про моряка:

«Лет семнадцать по неволе моряк все плавал по волнам...», і «Разлука ты, разлука, чужая сторона, никто нас не разлучит, ни солнце, ни луна...»
Особливо слова:

*Моя рука писала,
не знала, для кого,
а сердце подсказало:
для друга своего...*

і *«Помнишь ли, милая, ветви тенистые, ивы над сонным прудом...»*, і *«Любила меня мать, уважала, что я ненаглядная дочь. А дочь ее с милым убежала в осеннюю, темную ночь...»*

А батько додавав: *«Тир-дир-точь, тир-дир-точь...»*. Ці пісні дзвеніли або в залитій лагідним сяйвом широкій, з високими вікнами кімнаті, або в степу, в таємному світлі вогнища і в голубому й далекому мигтінні зірок, під задумливий дзвін гітари в чарівних руках татка, що співав задушевним бархатним баритоном.

Коли батько та їх гості, жінки й чоловіки, співали пісень, то їх обличчя ставали якимись особливими, гарними й задушевними, неначе тихий геній добра благословляв білими крилами чудесні душі стомлених трударів нашої землі... У жінок тремтіли сльози на довгих і сумних віях, а чоловіки були бліді, неначе їм чогось було жалко і перед кимсь соромно, і вони тоді ставали особливо гарними, і я їх усіх любив, навіть того довгого і худого, що витирав губи шматочками хліба... Він же був не винен, що в нього така дурна звичка. І моя дитяча душа, повна восторгу пісні і всепрощення, готова була обняти весь світ, з усім добрим і злим... Для мене тоді все зле пропадало і залишалось тільки добре... Я одійду од людей, ляжу на пахучу траву, дивлюсь на далекі зорі, про які мені мати казала, що це «очі янголів», і плачу, плачу... Після сліз мені ставало так легко і тихо на душі... Я наче виростав і летів у зоряні світи, що скажено мчать у вічність, а за спиною в мене шуміли могуті, на все небо, крила...

І завжди після таких «польових каш» з костром, музикою й піснями, я не пам'ятав, як опинявся в своєму теплому і уютному ліжку, і прокидався під радісне щебетання птиць за вікном, весь осипаний золотим дощем ранкових променів сонця...

До нас приїхали з Воронежа мамині брати Костя й Ляня. Костя був кучерявий, красивий і балакучий, а Ляня кирпатий і злий. Вони часто сперечались. Костя був розумніший, і Ляня, коли в нього не ставало слів і взагалі нічим не міг аргументувати, так він хватав Костю за груди своїми злими й дужими руками і бив мого кучерявого дядю спиною й головою об стіну. Так завжди сварка увінчувалась «перемогою» дяді Ляні.

Вони наговорили моїм батькам стільки казок про багате життя на Кавказі, що батько взяв в конторі «рощот», і ми виїхали...

Перед виїздом мати продала всі меблі, а я бігав за речами, що їх виносили назавжди чужі люди з наших опустілих кімнат...

Особливо я плакав за рукомийником і все благав матір, щоб вона хоч його не продавала... А мати, бліда, з затислими, побілілими губами, нічого мені не відповідала і ходила по кімнатах, як чорна й гнівна судьба...

Я назавжди прощався з моїм дорогим рудником, Лозовою Павлівкою, станцією Алмазною, рейками, вагончиками, квітами, ставком і зорями. Зорями мого золотого дитинства, мого безжурного життя, Колею Канарейкіним і заплаканою Сонею.

Була осінь, але не пізня, а тиха, золота і печальна...

Вечірнє проміння заливало безмежні простори донецьких степів, а ми з Сонею все йшли і йшли в погасаюче небо...

Ми пройшли повз лікарню й ряди красивих будинків, що здіймались у вишину, з вікнами, залитими кров'ю зорі... Десь за одним із цих кривавих вікон плаче мій смуглявий друг Коля (я з ним уже попрощався), а ми йдемо, маленькі й самотні, у великому, повному сліз світі... Сліз мого прощання з першою дитячою любов'ю і життям, яке потім буде мені тільки снитись...

З повним текстом можна ознайомитися за посиланням:
<http://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=312>

ЗАРУБАЙ СОБІ НА НОСІ

Автобіографія (грец. *αὐτός* – сам, грец. *βίος* – життя, грец. *γράφω* пишу) літературний жанр, головним героєм якого (в літературному сенсі) є сам автор; основа автобіографістики, що включає, крім автобіографії, мемуари (спогади), щоденники, почасті й листування, а також автобіографічні художні твори. Все це можна означити терміном «автобіографізм», тобто тією особливістю, що полягає в наповненні твору фактами з власного життя письменника.

В українській літературі родовід автобіографії започатковується «Поученієм» Володимира Мономаха. XIX сторіччя дало чимало видатних творів, починаючи від «Журналу», «Автобіографії», «Художника» Тараса Шевченка (1860) і «Автобіографії» Пантелеймона Куліша (1867), а також мемуаристики М. Драгоманова, М. Костомарова, І. Нечуя-Левицького, І. Франка («Олівець», «Отець гуморист») та інших. XX століття для української літератури в галузі автобіографістики особливе: в Україні під ідеологічним тиском цензури вона існувала хіба що у формах художніх: «Мандрівка в молодість» Максима Рильського, «Зачарована Десна» Олександра Довженка та інших. Великою подією була поява «Розповіді про неспокій» Юрія Смолича (1968-72).

Роман автобіографічний – жанровий різновид роману, у якому головним персонажем виступає сам автор, а події, вміщені у фабулі, – достеменні події з його життя.

Як образ головного персонажа, так і його сюжет – це художня обробка фактів, пережитих автором. Одним із найдавніших автобіографічних романів є «Сповідь» Блаженного Августина. Типовий зразок автобіографічного роману – «Сповідь» Ж.-Ж. Руссо.

Автобіографічний роман не слід ототожнювати з романом-щоденником, мемуарною прозою. У мемуарній прозі автора передовсім цікавить світ, який він описує, а відтак – власна персона. У щоденнику немає розриву між часом написання і часом, про який йдеться в оповіді. Як різновид біографічного роману, роман автобіографічний більш концентровано й послідовно втілює авторські погляди, суб'єктивно трактуючи події й факти життя.

ПЕРЕВІРТЕ СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

Тестові завдання до теми

«Володимир Сосюра. Спогади письменника про свою робітничу Донеччину»

1. Володимир Сосюра написав роман «Третя Рота»...
 - а) 1959 року;
 - б) 1988 року;
 - в) 1960 року.
2. За походженням (згідно з текстом роману «Третя Рота») батько Володимира Сосюри був...
 - а) німцем;
 - б) українцем;
 - в) французом.
3. «Була чорна, майже циганка, м'ятежна і розкидана. Вона була красуня. Її смугляві тонкі риси, темно-карі очі; чорні, аж жагучі, мов крила летючих птиць, красиво загнуті брови; нервові ніздрі майже класичного, з ледве помітною горбинкою носа завжди були в якомусь дивнім, хвилюючій русі». Такими словами Сосюра описав у романі ...
 - а) тітку Ніну;
 - б) матір Антоніну;
 - в) бабусю Ольгу.
4. Дмитро Данилович Локотош був ...
 - а) дідом Володимира Сосюри по батьковій лінії;
 - б) дідом Володимира Сосюри по материнській лінії;
 - в) найближчим другом сім'ї Сосюри.
5. У реченні «А потім татко переступив через рівчак з лівого боку дороги, простягнув руку до верби, зеленої й гомінкої, і зірвав з неї...» замість крапок треба вставити...
 - а) вареника з вишнями;
 - б) серезки;
 - в) три листочки.
6. Зірки на небі матуся письменника називала...
 - а) кришталіками;
 - б) Божими сонечками;
 - в) очами янголів.
7. Антоніна Локотош була родом з ...
 - а) Третьої Роти;
 - б) Луганська;
 - в) Дебальцевого.
8. Коля Канарейкін – це...
 - а) син рудничого фельдшера, друг Володі;
 - б) брат Володі;
 - в) брат матері Володі з Воронежа.
9. Літературний жанр, головним героєм якого є сам автор, – це...
 - а) автобіографічний роман;
 - б) мемуари;
 - в) автобіографія.
10. «Срібним, страшним і принадним світом» малий Володя Сосюра називав...
 - а) небо вночі;
 - б) річку Донець;
 - в) залізницю з незліченним плетивом рейок.

§ 6. Донбас у громадянській ліриці Володимира Сосюри. «В поезії я теж шахтар» (шахтарська тематика в поетичних творах Володимира Сосюри)

Поезії «Донеччино моя!», «Як я люблю тебе, мій краю вугляний...», «Як передать, Донбас, твою красу і силу», «Шахти, терикони...».

*Донеччино моя, моя ти Батьківщино,
Тобі любов моя і всі мої чуття.
Я до твоїх грудей приникнув
Як дитина,
Щоб знов набратись сил для пісні і життя.*

В. Сосюра

- ❖ З творами яких дитячих письменників про шахтарів ви знайомі?
- ❖ Які види лірики ви знаєте?
- ❖ Які поезії Володимира Сосюри, присвячені Донецькому краю, ви читали в попередніх класах?
- ❖ Які образи найчастіше вжиті в поетичних творах Володимира Сосюри, присвячених рідній землі?

Близько шістдесят поетичних збірок, десятки поем, автобіографічна проза – це безмежний світ Володимира Сосюри, це історія, пережита в любові й ненависті, радості й журбі гостро, до сліз, до знемоги. Як лірик тривожної, музичної душі, він черпав сили у вічно молодому русі людського життя й природи, вірив у нього. У 1962 році в одній із поезій він писав:

Здається, що поезія Володимира Сосюри схожа на бездонну криницю. Чим більше з неї береш, тим краща в ній вода.

Терикони

*І поля, і мости, і вагони,
жсайворонній задумливий спів.
Терикони, мої терикони,
піраміди донецьких степів!
Де чекали поля воскресіння
і лиш коней копита гули,
покоління трудом, покоління
вас у синяву тут возвели.
В цій породі, що холодно скніє,
що постала від неї гроза,
і шахтарки смаглявої мрії,*

*й під'яремної праці сльоза.
Це в підніжжі, а вище, а вище,
що, як прапор, встає в небеса,
наших радісних днів бойовища,
праці нашої вільна краса!
Ми йдемо у завітчані гони,
щоб і я оспівати зумів
терикони, мої терикони,
піраміди донецьких степів.*

Поезія Володимира Сосюри є своєрідний літопис нашої Батьківщини. Це справжній самородок, який залишив людям у спадок солов'їний голос, свої невмирущі твори.

Донеччино моя!

*Донеччино моя! твоїх вітрів дихання
я відчуваю знов, як в ті далекі дні,
коли квітки в росі солодкого світання
над голубим Дінцем всміхалися мені.*

*Немов душею п'ю твого життя весну я
у радості степів, у гомоні дібров,
і музику гудків твоїх я знову чую,
Донеччино моя, життя мого любов!*

*Знов шахти на горі... Дивлюсь на них крізь вії,
і піснею тремтять закохані вуста.
Нехай сніги кругом, та в серце маєм віє
у стороні моїй – і серце розцвіта.*

*І знову юний я, і лине в карі очі
проміння звідусіль, і весь у ньому я,
мов райдуга, звучу, і в жилах кров клекоче,
неначе музика, Донеччино моя!*

*Іду полями я, а в глибині, під ними,
у штреків плетиві підземний дивний світ
зітхає і гримить, і дзвоном повнить рими,
такий близький мені іще з хлоп'ячих літ.*

*І мов летять туди думки мої прозорі,
у мареві загадок сплітаючись у спів,
летять у глибину, де лампочки, як зорі,
хитаються й пливуть під кроки шахтарів.
Донеччино моя, героїв світла мати,
твоїх заводів дим, як прапор у очах.
Ти з піснею мене, коли гули гармати,
послала, щоб тебе прославив я в піснях.*

*Донеччино моя, моя ти батьківщино,
тобі любов моя і всі мої чуття.
Я до твоїх грудей приникнув, як дитина,
щоб знов набратись сил для пісні і життя.*
(1952)

У цьому творі поєдналися пристрасть поета-патріота й ніжність поета-лірика, що дало йому змогу виразити найзаповітніші думки, почуття й переконання людської душі. Такою – живою, реальною, зримою — постає рідна Донеччина у віршах Сосюри, де живе любов до рідної землі, палахкотять загравами донецькі ночі, пахнуть білі акації й затихає гуркіт далекого потягу.

ЧИТАЙ, ВІДПОВІДАЙ НА ПИТАННЯ

1. Які художні засоби використав Володимир Сосюра в поезіях, що ви прочитали?
2. Заповніть таблицю.

Настрій поетичних творів В. Сосюри	Приклади з творів

3. Які зорові образи присутні в поезіях Володимира Сосюри?

Громадянська лірика – умовна назва ліричних творів, у яких актуалізуються соціальні та національні мотиви.

«Вранці на літньому майданчику нашої естради зібралося близько 200 шахтарів...

Під бурхливі оплески Володимир Сосюра піднявся на авансцену, поздоровив гірників із виконанням плану видобутку вугілля. Потім поет коротенько розповів про роки свого перебування у Третій Роті і співучим голосом став читати «Лисиче над Дінцем».

Шахтарі, які сиділи на задніх лавах, тихенько переходили наперед і сідали на землю перед сценою. Так спереду, поблизу поета, складалося міцне півкільце його односельців і далеких родичів, що працювали на шахті. Всі слухали, затамувавши подих. До огорожі, якою був обнесений літній майданчик, почали сходитися групами родини шахтарів. А він стояв і читав:

*І знов Донеччина. І вітер верби хилить...
Й не віриться, що знов побачу я село,
Давно покинуте, таке до болю миле...*

Закінчивши читати, Сосюра зайняв своє місце в президії. Коли ущухли бурхливі оплески, слово надали мені. Вимовивши подяку від імені присутніх, я прочитав свій вірш, присвячений поетові».

(Уривок із спогадів земляка В.Сосюри Миколи Федотовича Гергея)

Донбас – шахтарський край, праця шахтаря важка, шкідлива, небезпечна та часто невдячна.

Що вам відомо про шахтарську професію?
Шахтарська робота оспівана в піснях. Які з них вам відомі?

Так, виснажливою є шахтарська праця. Але сповнена вона радощів і співів. У поезії «Шахти, терикони» поет порівнює шахтарську долю із післярською. Для нього праця шахтаря – це також творчість, яка виховує справжніх людей. У цій поезії поет розкрив не одну тему, а декілька: тему краси природи шахтарського краю, щирої любові, синівської відданості краю, де народився, нерозривну долю поета-післяря з рідною землею. Основна думка вірша. Поет стверджує, що Донбас – чудовий край з багатою природою, рідний йому, де б поет не був, не забуде землю, де народила його матінка. Свою долю він вбачає в тому, щоб оспівувати Донбас, його красу, багатство і силу. За допомогою перерахування називних речень в першій строфі поет передає виробничий пейзаж Донбасу, виробничі малюнки ескізні: *«шахти, терикони, заводські вогні, сторона шахтарська»*. Пейзажні деталі лірична в зображенні природи: епітети *«золоті тополі»*, *«мрійна гать»*, метафора *«місяць в травах тоне»* влучно передають красу природи Донбасу.

Свою нерозривність з рідною землею В. Сосюра передає порівнянням: *«кров моя вирує, в жилах наче спів»*, любов метафорою: *«Землю я цілую ту, що люблю»*.

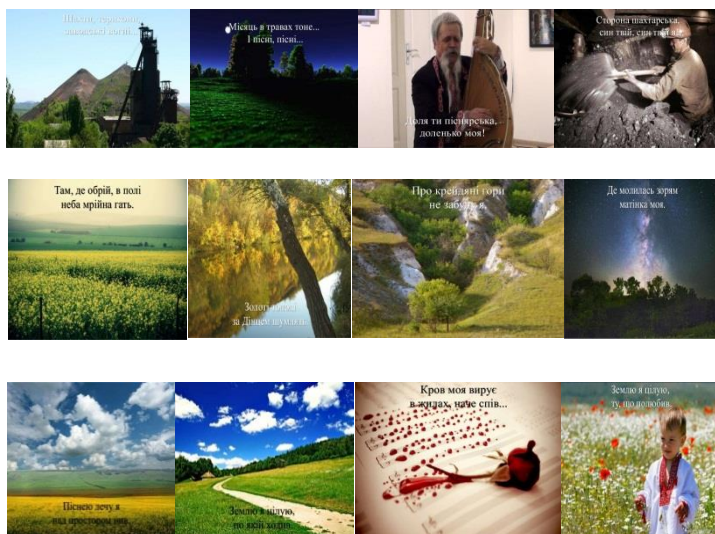
Шахти, терикони

Шахти, терикони,
заводські вогні...
Місяць в травах тоне...
І пісні, пісні...
Доля ти післярська,
доленько моя!
Сторона шахтарська,
син твій, син твій я!
Там, де обрій, в полі
неба мрійна гать.
Золоті тополі
за Дінцем шумлять.
Про крейдяні гори
не забуду я,
де молилась зорям
матінка моя.
Піснею лечу я
над простором нив,
землю я цілую,
по якій ходив.
Кров моя вирує
в жилах, наче спів...
Землю я цілую,
ту, що люблю.

(1955)

Візуалізація поезії «Шахти, терикони»

Мнемотаблиця за поезією

«Мнемотехніка» й «мнемоніка» – це «техніка запам'ятовування». Слова ці походять від грецького «μνημονικόν» – мистецтво запам'ятовування.

Мнемотаблиці ефективні при вивченні напам'ять віршів. Суть полягає в тому, що на кожне слово чи невеличке сполучення слів вигадується картинка-символ, що відбиває дію або предмет; таким чином, весь замальовується схематично. Оволодіння прийомами роботи з мнемотаблицями значно скорочує час навчання.

Мнемотехніка допомагає розвивати асоціативне мислення, зорову й слухову пам'ять, зорову й слухову увагу, уяву.

ЗАРУБАЙ СОБІ НА НОСІ

Поетапно можна вивчити вірш напам'ять за допомогою мнемотаблиць!

- Перш ніж перейти до заучування вірша, прочитайте його виразно.
- Обов'язково знайдіть у тлумачному словнику незнайомі або незрозумілі слова та словосполучення.
- Після того прочитайте вірш ще раз, не поспішайте, робіть логічний наголос на смислових моментах.
- Розгляньте ілюстрації до вірша.
- Прочитайте вірш ще раз.
- Тепер намалуйте самі (чи розгляньте готові) схематичні картинки до кожного рядка вірша.
- Перейдіть до заучування вірша, використовуючи підказки-схеми.

Як я люблю тебе, мій краю вугляний

*Як я люблю тебе, мій краю вугляний,
твій кожний камінець, твою билину кожну,
де я пішов на бій за щастя вдаль тривожну,
що снилося мені в зазраві заводській...
Коли доводиться в краях твоїх бувати,
од щастя плачу я, і плачу, і сміюсь...
Щоб сили для пісень джерельної набрати,
я серцем до землі донецької тулюсь.
Ті верби над Дінцем, що я повз них проходив,
і рейок димний дзвін, і шахти на горі,
куди біжать, біжать вагончики з заводу,
смуглява дітвора, щасливі матері...
Це там, це там, це там зростали ми й любили,
і я горджусь, що я землі моєї син,
де силу мускулів машини замінили,
щоб назавжди забув шахтар про кайла дзвін,
Щоб він злетів орлом в простори наукові,
щоб шлях пізнав до зір не тільки у піснях.
Я шлю тобі слова безмірної любові,
донецький краю мій, на твій громохкий шлях.
Цвіти, сяй, грими! Чаруй життя красою
і прокладай нову, іще не знану путь!
В майбутнє ідучи веселою ходою,
у щасті про свого поета не забудь.*

(1959)

У кожному вірші поета про Донецький край ми відчуваємо не тільки милування краєвидами рідної землі та захоплення її світанками й вечоровими зорями, ми ніби чуємо гаряче серцебиття того, хто власною працею утверджує красу рідного краю.

*Що хотів поет передати цими віршами?
Чим приваблюють ці поезії?
Які художні засоби використав Володимир Сосюра у
вірші, який ви прочитали?*

Земляки завжди пишалися й пишаються тим, що Володимир Сосюра до кінця свого життя залишався вірним сином шахтарського краю, присвятивши індустріальному Донбасу безліч своїх творів.

Про шахтарів він написав цілий цикл віршів: «Гей, іде шахтар, гей, співа шахтар», «У шахтарки Ганнусі коси довгі й русі», «Шлють димарі і копри здаля», «Донеччина», «Знову лине над тобою дим» та інші.

Грай, шахтарю, грай

*Грай, шахтарю, грай
про донецький край
і про щастя, карі очі,
що як зорі опівночі;*

як весна в гаю,
про любов твою!

*І про стежку, і хатину,
де троянди біля тину,
їй дивиться вона,
повна щасної тривоги,
на широкою дорогою,
юнка чарівна.*

*В неї коси золотії
і крилаті чорні вії,
возить ліс вона
до знайомого забою,
де стрічається з тобою,
юна і ясна.*

*Дня згасає позолота,
шахтарі ідуть з роботи.
Граї, юначе, граї
І про стежку, і хатину,
про коханую дівчину,
про донецький край.*

(1952)

Давно вже немає з нами Володимира Сосюри – талановитого співця рідного краю з чутливою і ніжною душею. Але його поезії завжди хвилюватимуть наші душі, збагачуватимуть нас духовно, навчатимуть свято берегти найдорожче людське почуття – любов до рідної землі.

СПРОБУЙ, ЧИ КРЕАТИВНИЙ ТИ!

- На основі прослуханих поезій складіть власний вірш про шахтарів.
- Запишіть асоціації до слів: **Донеччина, терикон, шахтар** (метод «Асоціативний куц»).
- Напишіть твір з теми «У поезії я теж шахтар» (за творчістю В. Сосюри). Обсяг 0,7 сторінки.

ПЕРЕВІРТЕ СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

Завдання до теми: **«Донбас у громадянській ліриці Володимира Сосюри. «В поезії я теж шахтар» (шахтарська тематика в поетичних творах Володимира Сосюри)»**

1. Що таке «громадянська лірика»?
2. Які поезії В. Сосюри належать до громадянської лірики?
3. Який художній засіб наявний у рядку «Місяць в травах тоне»?
4. Наведіть приклади віршів письменника, присвячених шахтарській праці.
5. Визначте віршовий розмір поезії «Як я люблю тебе, мій краю вугляний»

* Кожна правильна відповідь оцінюється в 2 бали.

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

Етапи визначення віршового розміру поезій

- поділіть вірш на склади;
- позначте наголос;
- намалюйте схему (— – наголошений склад, U – ненаголошений);
- поділіть на стопи;
- визначте віршовий розмір:

хорей — U

ямб U —

дактиль — UU

анapest UU —

амфібрахій U—U

ЗАРУБАЙ СОБІ НА НОСІ

<i>Віршовий розмір, або метр (грецьк. metron — міра)</i>	<i>Поширений у силабо-тоничній версифікації термін для позначення особливостей ритмічної одиниці, покладеної в основу певного віршового твору</i>
<i>Строфа</i>	<i>Це повторюване у вірші поєднання кількох віршових рядків, зв'язаних між собою певною системою рим та інтонацією</i>
<i>Різновиди рими</i>	<i>Чоловічі та жіночі</i>
<i>Білий вірш</i>	<i>Це неримований вірш із чіткою внутрішньою метричною структурою</i>
<i>Стопа</i>	<i>Це структурна одиниця вірша; група складів, виділена та об'єднана ритмічним наголосом у вірші</i>
<i>Двоскладова стопа</i>	<i>Це ямб та хорей</i>
<i>Трискладова стопа</i>	<i>Це дактиль, амфібрахій та анапест</i>
<i>Пірихій</i>	<i>У силабо-тонічному віршуванні пірихієм умовно називається заміна стопи ямба чи хорейя стопою з двох ненаголошених складів</i>

§ 7. Павло Байдебура. Письменник-земляк, почесний громадянин Донецька. Спогади про письменника. Максим Байдебура «Спогади про брата»

Оповідання «Перший терикон». Підневільне життя шахтарів. Прагнення людей бути вільними. Формування навиків творчої діяльності засобами літературного краєзнавства. Написання казки

*...Здіймаються у величі крізь смог –
В них праці піт й дружин шахтарських сльози.
Їх гордий погляд стверджує, що й Бог
Перемогти гірняцький дух не в змозі!*

С. Кримський

- ❖ *Що таке терикон?*
- ❖ *Чому терикони вважаються символом Донбасу?*
- ❖ *Які факти з біографії Павла Байдебури ви пам'ятаєте з шостого класу?*
- ❖ *Який твір Павла Байдебури ви читали?*

Прозова спадщина Павла Байдебури – цінний доробок для вивчення літератури рідного краю.

Творчий доробок письменника – це свого роду екскурс у минуле Донбасу, у часи неволі, боротьби, трудових звершень народу.

У багатьох спогадах про письменника підкреслено, що вперше П.А. Байдебура потрапив у Донбас майже випадково, тому що його приваблював цей незвичайний край своїми просторами, переважанням людей шахтарської праці. Щось було у цих велетенських просторах незвичке, небуденне (та й «люди ходять у шкірянках»). І хоч більшість уявлюваного не підтвердилося, а самому письменнику довелось розпочинати трудове життя в шахтарському колективі (Сорокинський рудник №2 м.Краснодона), Павло Андрійович полюбив Дикопілля щиро. Тому ці місця стають для нього рідними. Можливо, чимось вони нагадували «степову Елладу», у якій народився він, але швидше всього ця прив'язаність стала результатом загиблення письменника в особливості гірничої праці (адже він починав свою діяльність на одній із шахт), наслідком відкриття ним нових і нових типів людських характерів, гармонії людських стосунків у гірничих колективах. А ще... Уміння шахтарів відчувати природність художнього твору, адже тоді письменники постійно виступали перед своїми читачами, перетворюючи їх

загал на слухачів. Такий контакт дозволяв відчути рівень сприйняття художнього твору.

- Де саме розпочинав працювати Павло Байдебура?
- Звідки родом був письменник?
- Чому Донеччина стала для нього рідною?

Удруге Павло Андрійович повертається в Донбас уже цілком свідомо. Знаючи цей край і цілком відчувуючи психологію гірників, письменник підписує угоду із шахтою № 10 про те, що її гірники виконають план вуглевидобутку, а він напише книгу про них. Такі були реалії тих днів, але вони відображали перебіг життя, специфіку суспільних змін. Так чи інакше, але угода була повністю виконана.

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

*Народився **1 березня 1901 року** в селі Нерубайка Новоархангельського району Кіровоградської області.*

У 1920-х роках переїхав до Донбасу. З 1922 по 1924 рік брав участь у громадянській війні. Працював на шахті № 2 «Краснодон». Публікував в донецьких газетах вірші та оповідання.

Після 1930 року працював редактором шахтної газети «Вуглекопи». Під час Великої Вітчизняної війни пішов на фронт добровольцем. Працював кореспондентом фронтової газети «Прапор Батьківщини».

У післявоєнний час протягом двадцяти років очолював Донецьку організацію спілки письменників.

Автор 30 книг. З Донбасом пов'язані книга Байдебури «Земля Донецька» (1944), оповідання «Помста» та «Марія», а також дитячі книги «Діти шахтарів», «Таємниця степового шурфу», «Як ми шахту будували».

*У 1976 Павлу Байдебуре було присвоєно звання «Почесний громадянин Донецька». Помер **26 січня 1985 року**. Похований на Мушкетовському кладовищі Донецька.*

Уже наголошувалося на тому, що Донбас для Павла Байдебури став рідним. І ще одним підтвердженням цього є його повернення в край шахт і териконів 3 січня 1944 року. Навіть транспорт не ходив до Донецька (тоді Сталіно), довелося йти пішки з Нікітовки до обласного центру, не кажучи вже про те, що суттєво поріділи ряди письменницьких лав. По суті Донецьку письменницьку організацію довелося відновлювати заново, кожен крок у її розбудові давався надзвичайно важко: не вистачало коштів на відбудову гірничих копалень, налагодження виробництва металу, електроенергії. Що вже тут говорити про створення періодичних видань, видання творів місцевих авторів! Але Павло Андрійович не втрачав духу. Результати не забарилися заявити самі про себе: Донецька обласна письменницька спілка

стала однією з найчисельніших. Регулярно виходив часопис «Літературний Донбас», організовано проходили Дні літератури в Москві, де значну частину учасників становили письменники-донбасівці.

Керівництво письменницькими організаціями, виконання різноманітних громадських доручень не відсторонило П.А. Байдебуру від активного художньо-мистецького життя. Він досконало вивчив історію Донецького регіону, перебіг подій на його тлі, унаслідок чого так чільно звучала ... проблема першовідкриття вугледобутку («Вогонь землі» та ін.).

Докладніше в книзі

Байдебура П. Вибрані твори. Спогади про письменника. Дослідження творчості. Уклад. Ю. Байдебура.. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2001 р. – 220 с.

ЧИТАЙ, ВІДПОВІДАЙ НА ПИТАННЯ

Спогади про брата

Всього нас було у батька й матері шестеро: п'ять синів і дочка. З нами ще дід і баба жили. Ніхто без діла не сидів. Всім робота в господарстві знаходилась. Як і більшості односельчан, доводилось нам ходити до пана на заробітки. І ми, малі, влітку панську землю обробляли. До школи з нас усіх тільки Павло ходив і то вчився тільки два роки. Була в нього велика тяга до навчання, особливо любив читати книжки. Про Павла казали на селі: «Він скоро помре, хіба можна стільки читати». На це «згубне захоплення» першим звернув увагу батько, і хоч Павло виконував всі роботи вправно і сумлінно, зробив висновок, виніс, як вирок: з Павла хазяїна не буде! Був батько людиною сильної волі і незалежного характеру: бився все! життя із злиднями, бажав дітям добра, а шлях до нього бачив тільки через роботу, навчився читати самотужки, але такого захоплення старшого сина не поділяв. Спробував було «відучити», але з цього нічого не вийшло: син пішов характером у батька... Вийшло так, що цей потяг до читання завадим братові закінчити церковно-приходську школу: сільський піп' побачив, що він читає «крамольний» журнал Л. М. Толстого «Ясная Поляна» і вигнав зі школи. Брат, що дуже рано почав віршувати, склав про попа сатиричного вірша, і це остаточно зіпсувало стосунки із ним, шлях до школи був закритий. На умовляння піти попросити попа, батько сказав:

– Навчився читати, вмій розписуватись – досить! Ставай до роботи!

Далі Павло займався самоосвітою.

Мені вчитись у школі зовсім не довелось – в 1916 році батька забрали на війну, і треба було матері допомагати в господарстві. Так що навчився я грамоти біля Павла. Та село наше знало не тільки роботу важку. Було й свято. Бувало в різних кінцях села лунають пісні, святково розодягнені дівчата, хлопці. Веселощі, жарти. Наше село співуче. Співали йдучи па роботу, у полі, вечорами. Брат дуже любив пісні слухати, сам непогано грав на балалайці, співав, був витівником серед молоді. «Там, де Ятрань круто в'ється» – це не

тільки про наше життя, а й про наші місця, бо наше село розташоване недалеко від тої річки, в трикутнику, що утворився між Ятранню і Синюхою.

Природа у нас мальовнича. Великий ліс, що називався Зелена брама, недалеко від села, десятина нашої землі знаходилась біля самого лісу. Тут ми збирали різні ягоди, горіхи. Брат багато знає про трави, птахів та звірів. Розповідав йому про все це дід по матері Спиридон, який дуже любив онука і беріг для нього срібний карбованець.

...Революція, громадянська війна... Від тифу, що його занесли в село махновці, помирає мати. Нарешті приїздять робітники з Умані. Збирається сход. На ньому секретарем ревкому висувають Павла.

Ревком стежить за порядком на селі, розподіляє по дворах продовольчу розкладку.

Брат був одним з ініціаторів організації аматорського театру на селі. У приміщенні ревкому ставили п'єси Карпенка-Карого, організували хор, у нас були свої співаки-солісти.

...Мої стосунки з братом не припинялися і після того, як він пішов служити в армію і опинився на Донбасі. У 1925 році я приїхав до нього в Краснодон, працював плитовим, вибійником на шахті. З 1928 року проходив службу у Першому полку Червоного Козацтва. 17 років відслужив в армії, учасник війни з білофіннами і Великої Вітчизняної.

За сприяння брата і особливо його дружини Марії Олександрівни знайшов роботу й оселився в Горлівці.

Були в брата і чорні дні в житті. У 1918 році його ледве не розстріляли якись зайти, коли у одного їхнього вояки пропав наган...

Скрутно було в 30-ті роки, коли його були виключили з партії і зняли з роботи. Я бачив брата в різних обставинах. Та перед внутрішнім зором він завжди постає таким, яким запам'ятав його з дитинства: йде за плугом, навалюється на чепіги, а за ним лишається глибока борозна.

(Максим Байдебура)

- Яку нову інформацію про Павла Байдебуру ви отримали з прочитаного тексту?
- Хто з дітей сім'ї Байдебури був найосвіченішим?
- Як звали діда письменника по материнській лінії?
- Хто автор п'єс, що ставили в аматорському театрі, одним з ініціаторів організації якого був Павло Байдебура?

Описуючи шахтарські містечка, Павло Байдебура надає перевагу не традиційним зоровим образам, а переважно звуковим, що створює відчуття динамічності та вирування життя: «Над степом, над селищем зринали й котились довгим перекликом ранкові гудки, на шахті били короткі сигнали, уздовж естакад гримотіли вагонетки, чути було віддалені людські голоси. У місті починався звичайний, напружений робочий день».

Павло Байдебура з невідомою теплою змальовує шахтарські реалії та, особливо, опoетизовує терикони: «Багато насипано шахтарськими руками териконів на нашій землі. Здіймаються вони як гори, над степом, бовваніють, повиті туманом, димом».

У 1964 році письменник написав оповідання «Перший терикон».

ЧИТАЙ, ВІДПОВІДАЙ НА ПИТАННЯ

Перший терикон

Серед архівних матеріалів шахти «Нагірна» були знайдені поживклі аркуші, списані синюватим, уже злинялим чорнилом. Окремі літери, навіть слова стерлися, ледве виднілись. А все ж їх ще можна було вчитати. І починалося те писання так:

«Розповідь про ці події передавалася з уст в уста, записана вона від старих шахтарів Петра Мовчана і Остапа Вериги в тисяча дев'ятсот сьомому році, березня п'ятнадцятого дня.

Було це багато років тому назад. Цими цілиними землями, луками та гаюма на берегах річки Кам'янки володів Карачан, прозваний людьми Кривим Чортом, бо був він клишоногий і мав лиху вдачу, ласий до чужого добра. Мало було Карачану того, що в степах випасалися тисячні отари його овець, у Крим та на Дон ходили чумацькі валки по сіль та рибу. Хотілось йому багатіти та багатіти. Довідався він, що саме в цих місцях під землею захований горючий чорний камінь і продати той камінь можна заводчикам-солеварам у Бахмуті і в Торі-Слов'янську. І от недалеко від селища Краснянка, в лощині, на тому місці, де чорний вугільний пласт верхняк виходить на поверхню землі, почали рити глибоку яму-нору. Крихкий камінь – вугілля виносили кошиками, мішками, а породу висипали в низинах та балках. Заманив Карачан до тієї нори багатьох бідаків, які раді були шматкові хліба.

Перша зупинка

Питання за змістом прочитаної частини оповідання:

1. Як звали шахтарів, що повідали світові цю історію?
2. Хто володів землями поблизу річки Кам'янки?
3. Про який «горючий чорний камінь» йдеться?

Одного весняного дня, коли збігли снігові води і протряхла земля, на степову шахту наскочив несподівано загін поліції. Той загін на чолі із справником Бахмута нишпорив усюди, по всіх закутках повіту, полював на людей-кріпаків, які повтікали від своїх панів і ховались тут, у донецьких степах. Саме такі бідолахи і працювали на цій шахті.

Карачан розумів, що коли він не схитрує, не обдурить, то на цей раз недобрим для нього закінчиться: доведеться платити штраф за своїх безпаспортних робітників. Багатьох він встиг розігнати у переліски по навколишніх балках, а більше тридцяти чоловікам, які не встигли заховатись, наказав спускатися в шахту і не вилазити звідти, доки не від'їдуть геть людолови.

Справник і хазяїн ще чаювали та домовлялись між собою, коли раптом прибіг шахтар Омелько Чорнуха, викликав Карачана і повідомив, що сталося

нещастя: у шахті обвал, і всіх, хто був у забої-норі, привалило. Тільки він, Омелько, врятувався випадково: саме в ту хвилину виносив кошіль з вугіллям. Та людей ще можна врятувати. Треба тільки негайно розібрати завал біля входу до забою.

– Можливо, що й так, – роздумливо сказав на те хазяїн, – але за кожного безпаспортного волоцюгу, якого я пригрів, доведеться платити штраф. А їх же там кілька десятків... Ти краще мовчи, нікому ні слова. Про цю подію знатимемо лише ти і я. За таємницю матимеш багато... паспорт і ... – Карачан пошпортався в кишені, витяг кілька зеленкуватих з водяними розводами папірців і жменьку срібла та мідяків. – Це завдаток, – сказав хитрувато. – Іще дам, озолочу.

Чорнуха вихопив гроші, кинув їх Карачанові меж очі і з розмаху вдарив кулаком, збив з ніг і почав скликати робітників, щоб повідомити їх, що сталося. Та він тільки й встиг слово промовити, як його схопили поліцейські.

Закатованого, ледь живого Чорнуху закували в кайдани, як безпаспортного й розбишаку, і забрали з собою. Куди повезли – невідомо. А в тім дорога була одна: в острог, у Сибір на каторгу.

Друга зупинка

Питання за змістом прочитаної частини оповідання:

1. У чому полягала «хитрість» Карачана?
2. Яку новину розповів шахтар Омелько Чорнуху Карачану?
3. Як повів себе хазяїн?
4. Чи погодився Омелько на пропозицію Карачана?
5. Кого звинуватили в даній ситуації?

А хижий Карачан продовжував своє чорне діло. Того ж дня він звелів закидати шахту камінням, зрівняти з землею, щоб і сліду не було. Тридцять три чоловіки залишилось в норі, під землею. Душолюб боявся витягати їх на поверхню, хотів уникнути розголосу або ж навіть кари. Побоювався, що, можливо, знайдеться хтось такий, хто візьме до уваги слова харциза Чорнухи і почнеться небажане слідство.

За наказом Карачана поряд із засипаною шахтою почали закладати нову, але вже не похилу «нору-порицю», а вертикальну і набагато більшу. День і ніч шахтарі довбали землю – проходили стовбур і новий штрек. Породу зсипали на те місце, де була раніше шахта-нора. Щодня все вище і вище зростала гора – терикон.

Карачан поспішав не тільки добратись до чорного золота-вугілля, а й на віки поховати під кам'яною горою таємницю загибелі перших шахтарів...

Того ж року, коли збляклий, посірілий степ почали омивати рясні холодні дощі, Чорнусі вдалося вирватись з бахмутської тюрми. Двічі він тікав з неї, і двічі його ловили. І на третій раз не минув рук поліції, але все ж таки пощастило вирватись, хоч ледве-ледве живим. Знівечений і виснажений, він уже не йшов, а плазував по землі і все-таки добрався до степової шахти.

Над степом спускалася ніч. Тихо. З низько навислого неба сіявся дрібний дощ. Біля землянок, під навісом палало вогнище. Шахтарі варили

страву, сушили одяг, а декотрі, угрівшись біля вогню, дрімали. Це місце було зборищем люду, який тулився в убогому шахтарському селищі.

Саме сюди підповз Чорнуха. Він назвав себе, розпитував про своїх колишніх друзів... Але його не пізнавали і не розуміли, чого потрібно цій скорченій, майже голій людині, яка лежала на землі і ледве подавала голос.

– Так це ж ніби саночник Омелько, із старої шахти, – сказав нарешті один з шахтарів.

– А ти Кирюха Рябов. Ми ж працювали в одному забої. .. – підтвердив Чорнуха.

– Омелько, – скрикнув радісно Кирюха. – Як же це ти.. . – Друже, – підняв його на руки. Шахтарі оточили їх.

Освітлений полум'ям, високий, кудлатий і від того, здавалось, грізний, стояв Кирюха Рябов, а на руках у нього сидів зігнутий Омелько. Він тихо, ледве чутно розповідав, що сталося тут, на цій землі, того весняного дня, коли сюди набігли поліцейські людолови. Кирюха ловив слова і кидав їх голосно у натовп.

– Тридцять три їх там було... Тридцять три заживо схоронені... Вугілля змочене їхньою кров'ю...

– Воно і зараз кропиться нашою кров'ю і потом, – відповіли з гурту.

– Кривий чорт залигав у ярмо.

– Кровопивця! – злетіли грізні викрики.

Кирюха запропонував піти до хазяїна – хай дасть відповідь перед народом. Натовп ринув до будинку, який стояв на горбі, осторонь від шахтарських жител.

Карачан відмовився вийти на виклик. Посипались погрози. Раптом відчинилось вікно, і один за одним пролунало кілька пострілів з рушниці. Упали мертвими Кирюха Рябов і Омелько Чорнуха. Шахтарі відступили, але не розходились. З будинку знову почали стріляти. І тоді у відповідь – у вікна, в двері полетіло каміння, жевріючі головешки з вогнища. Будинок запалав.

Аж до ранку темряву розривали вогненні спалахи. Горіло все, що могло горіти. На ранок на тому місці, де була шахта, зяяла лише чорна яма. Навколо неї – попіл, обгорілі уламки будівель, а невіддалік гостроверха могила: сивий терикон. Тієї ж ночі шахтарі-бунтарі розбрелися, заховались у безкраїх донецьких степах. Відтоді те місце, де діяв Кривий Чорт – Карачан, стали називати проклятим...

Минуло багато років, люди знову прийшли на круті береги річки Кам'янки і знову почали копати, буравити горбкувату землю. Коли заклали і збудували «Нагірну», колишня шахта Карачана стала її додатком – звичайним степовим шурфом...

Багато насипано шахтарськими руками териконів на нашій донецькій землі. Здіймаються вони, як гори, над степом, бовваніють, повіті туманом, димами. І от про один з них, найперший, записано нами цю сумну історію».

Третя зупинка

Питання за змістом прочитаної частини оповідання:

1. Які дії Карачана призвели до загибелі людей у шахті?
2. Як з'явився терикон?
3. Чи вдалося Чорнусі втекти з тюрми?
4. Хто впізнав Чорнуху, коли той підповз до вогнища?
5. Скільки, за словами Чорнухи, загинуло людей під землею через Карачана?
6. Як називали робітники Карачана?
7. Що сталося біля будинку Карачана?
8. Коли збудували шахту «Нагірну»?
9. Що сталося з колишньою шахтою Карачана?

СПРОБУЙ, ЧИ КРЕАТИВНИЙ ТИ!

Склади власну казку про терикон, використавши такі сполуки слів:

*було колись, та загуло;
чорне золото;
страшні часи;
народна пам'ять;
злий господар;
сміливий чолов'яга;
чудова природа;
степовий край;
великі прибутки;
тяжко працювати;
добро перемогло.*

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

Казка — жанр, у якому геніально переплітаються всі типи мовлення (розповідь, опис, міркування) та його форми (діалог, монолог).

Технологічна картка до складання казки (приклад):

Заголовок	Казка про ...
Тема (про кого (що) йдеться?)	Боротьба добра і зла (конкретизувати)
Основна думка (що я хочу сказати своєю казкою)	Добро завжди перемагає зло (треба робити висновки з прочитаного)
Дійові особи (герої, персонажі) 2–3, які уособлюють гарні чи погані риси характеру	Люди, рослини, тварини, міфічні істоти, явища природи, предмети, планети тощо
Структура: – зачин; – розвиток подій; – кінцівка	В одному царстві... Жили-були... Перший раз... Другий раз... Третій раз... Жили вони довго й щасливо...
Вид казки: – про тварин; – фантастична; – соціально-побутова	Тварини, що уособлюють людські риси; яскравий нереальний сюжет з вигаданими героями, протиставлення добрих і поганих вчинків, наявність багатих і бідних героїв
Мовні засоби: наявність слів з переносним значенням, епітетів, антонімів, синонімів, повторів, фразеологізмів	Говорили-говорили та й.. Добрі люди, розумний чоловік, убогий-багатий. Золота видимо-невидимо. Як кіт наплакав...

ПЕРЕВІРТЕ СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

Завдання з теми «Павло Байдебура. Письменник-земляк, почесний громадянин Донецька. Спогади про письменника. Максим Байдебура «Спогади про брата».

П. Байдебура. Оповідання «Перший терикон». Підневільне життя шахтарів. Прагнення людей бути вільними»

1. Коли й де народився Павло Байдебура?
2. Автором скількох книг є Павло Байдебура?
3. Які книжки пов'язані з Донбасом?
4. У якому році Павлу Байдебурі було присвоєно звання «почесний громадянин Донецька»?
5. Яку історію повідали пошовклі аркуші давнього писання в оповіданні «Перший терикон»?
6. Про який чорний камінь йшла мова в оповіданні «Перший терикон»?
7. Хто працював на перших вугільних шахтах? Назвіть героїв оповідання.
8. Які небезпеки чатували на шахтарів?
9. Що стало причиною бунту в оповіданні «Перший терикон»?
10. Чим оповідання відрізняється від казки?

§ 8. Оповідання донецького письменника Івана Білого про дітей шахтарського краю

*Заросли терикони кущами,
і погасли над ними зірки,
тут ми друзям гріхи їх прощали,
і слова говорили гіркі.*

І. Білий

- ❖ *Що таке терикон?*
- ❖ *Чи пам'ятаєте ви, у яких творах згадуються терикони?*
- ❖ *Чиї твори, присвячені дітям Донбасу, вам знайомі?*
- ❖ *Що таке оповідання?*

Донеччина... щедрий, багатющий, неповторний край, який прославили своєю працею люди багатьох професій: шахтарі, металурги, учителі, лікарі, письменники. Саме завдяки творцям слова світ знає про життя нашого регіону. До таких людей і належить Іван Омелянович Білий.

Народився письменник 25 березня 1942 року в селі Чистогалівка Чорнобильського району на Київщині. Після закінчення професійно-технічного училища працював слюсарем на підприємствах міста Донецька. Але своє покликання він знаходить саме в літературі, тому вступає на філологічний факультет Донецького університету, який закінчує в 1970 році. Редагує шахтарську багатотиражну газету, працює в журналі «Донбас» відповідальним секретарем, редактором відділу української прози і поезії.

У житті все існує в єдності протилежностей. І коли приходять прикроці, розчарування, виникає велике бажання зробити світ добрішим. Так можна озвучити стан душі письменника Івана Білого. Він – автор багатьох поетичних збірок: «Досвіток» (1969 р.), «За калиновим жаром» (1972 р.), «Передмістя» (1976 р.), «Пізнні райдуги» (1981 р.), «Біля вишневого вікна» (1990 р.), книжки оповідань «За горою, за крутою» (1984 р.), повісті «Перші розстані» (1984 р.), збірки оповідань «Рання дорога» (1987 р.).

Оповідання «Під старим териконом» Іван Білий написав на згадку про старий терикон, який знаходився на околиці шахтарського селища. Тема: зображення реалій шахтарського селища, життя дітей шахтарського краю. Розкриття внутрішнього світу Сашка Наливайка та Ігоря Крученюка. Основна думка: уславлення

доброти і сердечного ставлення Санька до природи, та засудження жорстокості й підступності Ігоря Крученюка.

Перш ніж читати твір, ознайомтеся зі значенням слів. З метою кращого опанування тексту пропонується читання із зупинками, під час яких ви зможете висловити власні думки щодо подальшого розвитку подій, дати відповіді за змістом прочитаного уривка.

ЗАРУБАЙ СОБІ НА НОСІ

Збитошники – пустуни, бешкетники.

Залуб'янілий – задерев'янілий

Бокаса – боком

Млосна – сповнена млості, викликає тривогу.

ПІД СТАРИМ ТЕРИКОНОМ

Ще зранку, по дорозі до школи, Санькові нетерпилося кудись приткнути портфель і податися під терикон, де з початком весни щодня збирається товариство таких, як і він, збитошників: кращого місця для дозвілля та ігрищів годі й шукати в їхньому шахтарському селищі.

Терикон був старий, залуб'янілий, знизу порослий диким різнотрав'ям, приземкуватими татарськими кленами та кущами жовтої акації, що з кожним новим подихом весни дерлися все вище й вище; однак до верхівки було ще далеко, та й не так просто туди забратися, це тільки вони, пацани, мов заправські альпіністи, штурмують його на день по кілька разів.

Ох і далеко видно з терикона, все їхнє селище – як на долоні. Та що там селище, місто можна розгледіти, а до нього ж буде верст двадцять. Це так сказав – до міста двадцять кілометрів – водій автобуса, коли їхній четвертий клас під час зимових канікул їздив у театр на виставу «Малій і Карлсон». Кепські були цьогорічні зимові канікули, бо хіба ж то діло, як землю снігом лише притрусило. А терикон так і зовсім стояв голий, підставивши вітрам свої руді боки. А бували ж такі зими, що з його підніжжя на санчатах вволю гасали. Особливо добре спускатися з того боку, до якого прилягає стадіон: там і поверхня покатиша, і каміння та кущів менше. Мчиш, було, аж до самих воріт стадіону.

Однак до школи Санькові довелося йти, бо куди ж дінешся, треба, та й мати в нього щодо цього строга: якщо дізнається, що прогуляв бодай один урок, всипле вона тоді йому березової каші. А потім буде і сама плакати. Оце для Санька – найгірше, материні сльози в сто разів болючіші від тих її стусанів. І завжди при цьому батька згадує, який загинув у шахті тієї осені, коли Санько пішов у перший клас: мовляв, аби він був живий, то все було б інакше. Хтозна, може, й так, але він, Санько, хіба міг би стати іншим? Яким народився, таким і залишиться. Ось тільки хіба що виросте, так це ні від кого не залежить, це само собою відбудеться... Авжеж, виросте, хоча він зараз трохи й нижчий від своїх ровесників. Ну ще у нього голова рудувата, але з часом і вона потемніє, і не будуть його прозивати рижим, – про це й мати каже.

Після школи, зробивши с'як-так уроки (ввечері у присутності матері ще раз до них повернеться), Санько перевдягся в стареньку джинсову курточку, взув кеди, бо ж гратимуть у футбол, і нарешті вирвався на волю. Правда, у нього справжнього м'яча немає, а гумовий, за шістдесят копійок. Нічого, ним теж можна грати, і не жалко, якщо й поб'ється чи проколеться об якийсь шпичак, а бемкає він гучніше, ніж футбольний – аж у степ, де синіють лісосмуги, луна дострілює, лякаючи чорних граків, що здіймають тоді там цілий базар.

Санько не йде, а біжить, легко, з підстрибом, по вже витверділій після весняних дощів дорозі, висипаній навпроти дворів жужелицею від згорілого вугілля, а попереду нього, теж з підстрибом, котиться синій з червоно-білою смужкою м'яч. За крайніми дворами увсібіч розбігається кілька стежок; Санькові треба звертати праворуч, але він на хвилю заточився, вгледівши за кілька кроків двох хлопчаків, що подибали в поле. Він упізнав їх: то були третьокласники із сусідньої вулиці.

– Агей, куди ви?! Ходіте у футбол! – голосно крикнув навздогін. Хлоп'ята обернулися, один змахнув рукою, блиснув над головою скляною баночкою.

– Ні, ми ловити павуків! – долетіло до Санька.

– От дурні, і навщо їм оті павуки, – сказав Санько вже про себе осудливо, хоча (згадав), як був менший, то й сам ходив на цей промисел. Ось такої пори на ще голій, ледь прогрітій землі знаходив темну дірочку й опускав у неї нитку зі скатаною на кінці кулькою пластиліну або смоли.

Посіпавши туди-сюди ниткою, витягував на світ божий худого після зимової сплячки павука, що застрягав лапками у липучці. Щоправда, проробляв це він усього кілька разів, так і не побачивши, як павуки один одного поїдатимуть у закритій банці, – заради цього і затівалося на них полювання. Надивившись зблизька на їхні хрестаті спинки, Санько знімав капронову кришку і випускав павучків на волю цілими й неушкодженими: дочекатися трагічного фіналу йому не вистачало терпіння й мужності, а може, жалко ставало: як-не-як, живе створіння, хоч і не викликає особливих симпатій... А от Ігор Крученюк – зараз він ходить у шостий клас, – котрого всі прозивають Крученим (і батька його – теж), так той їх нещадно нищив. Розкладе вогник, знайде підходящу розсошку, щоб можна було затиснути банку, або дротом прив'яже її до хворостини, і підсмажує павучків над полум'ям. А вже вони тоді таке виробляють, такі плетуть викрутаси, що й дивитися страшно.

Та Санько й не дивився, він мовчки повертався і йшов геть, ненавидячи не тільки Крученого, а і його батька. У такі хвилини Санько згадував свого батька, Івана Наливайка, твердо вірив, що саме з вини Крученого – старшого він загинув: про це йому відомо не лише із слів матері, а й від людей, які завжди все знають. У ремонтній зміні, коли готували лаву до видачі вугілля, Крученюк (у той час він працював електрослюсарем) необачно натиснув пускову кнопку лінії, а Саньків батько якраз закріплював привод конвеєра... Як там було достеменно, хтозна, але кажуть, що той привод і надавив на смерть Наливайка...

Одного разу Санько не стерпів і сказав Ігорю: «А коли б тебе ось так на вогонь, то як би ти почувався, добре б тоді було чи ні?»

Той глянув на нього здивовано і розсміявся, а потім зробився лихий, як чорт, і сказав, щоб він за ним більше у степ не валандався.

«Ну й не буду!», – відказав з гідністю Санько і після того й справді вже не тривожив земляних павучків.

Від крайніх дворів селища до терикона було метрів триста, і Санько знову припустив бігом, наздоганяючи м'яч, відтак вихопився на стадіон, уже де-не-де по краях взеленений молодими травинками, бокаса, немов молодий півник, обігнув півколо, кілька разів буцнув м'ячем у пусті ворота. І зупинився, переводячи дух і оглядаючись навкруги.

На стадіоні поки ще не було нікого, проте Санько знав напевне, що ось-ось хтось із його вуличних друзів має з'явитися. Треба тільки часинку почекати. А під вечір і взагалі тут буде кишма кишіти.

Санько взяв у руки м'яч і знічев'я пройшов під териконом, де трохи збоку, серед іще оголених кущів, виділялася ошатна вербичка, геть чисто обвішана гірляндами жовтих котиків, тому здалеку примітна своєю весняно-врочистою красою. Через те, що вербина росла осібно, була одна така, вона мимохіть викликала здивування – ніби опинилася тут випадково. Санько торкнувся пальцями пухких котиків, а затим, зажмурившись, понюхав їх, умокнув свій кирпатий носик в жовтий прохолодний пилок: запаху майже не відчув, однак повіяло чимось лоскотно-приємним, немов дихнув в обличчя свіжий вітерець.

Проте погода стояла тиха, якась аж млосна, – може, тому, що небо ще не зовсім висвітлювалося, не звільнилося від синіх хмаристих завоїв, які важко облягли степові горизонти і десь там далеко напувають землю прямими дощами, поширюючи аж сюди дух розіпрілої ріллі. Та це, либонь, тільки тут, внизу, анішелесь, а коли піднятися на терикон, то ще й як буде вітряно. І Санькові враз закортіло ковтнути тієї горішньої прохолоди, остудитися. Наступної хвилини без особливих зусиль він уже дерся туди, звідки можна стягнути зором так далеко, що аж очам боляче стане.

Втім, на самісіньку зализану вітрами маківку терикона Санько не став підійматися, а зупинився там, де останній кущик акації вчепився корінням у затверділий шар породи. Це було десь на середині укусу. Присів на плесканий камінець-плитняк, виданий із породою на-гора, що ним колись шахтарі не тільки обносили свої присадибні ділянки, а й будували з нього житла, – і став спостерігати, що діється довкруг. Ось праворуч виступає край колишнього шахтного двору, тепер там розміщується автопарк, видніється різноманітна техніка: крани, бульдозери, машини; снують поодинокі постаті людей. А за шахтним двором простягся радгоспівський сад; він іще німий, голий, ледь повитий бузково-попелястою димкою, і тому якийсь розпливчатий і ніби несправжній.

За садом височать багатоповерхові будинки нового мікрорайону, який ще продовжує будуватися. Санько, напруживши зір, уловлює, як баштові крани метляють довгими стрілами, підіймають вантажі. Скоро й їм повинні виділити нову квартиру в одному з тих височенних красенів: мати

казала, що вже в цьому році має підійти їхня черга, ось тільки висловила побоювання щодо кількості кімнат – чи дадуть дві, – бо ставили їх на чергу ще тоді, як був живий батько. Мати у Санька – дільничий нормувальник, працює в шахтоуправлінні, до складу якого колись входила і шахта 4-біс, годувальниця їхнього селища, і вже років п'ять, як вона виробилась, і майже всі шахтарі, у тому числі і покійний батько, були переведені в інші забої.

Нещодавно сусідка Муся, що часто заходить до них і з ділом і без діла, порадила: «А ти виходь заміж, то, може, ще й три кімнати вигадеш...».

Так мати їй дала доброго відкоша: «Це ти любиш скрізь і всюди вигадувати, а нам воно ні до чого. Нам із Саньком і без женихів любо. А квартиру дадуть... Дадуть двокімнатну, і будемо в ній ми не одні, – буде з нами жити пам'ять про нашого батька, який теж її заробляв, правда ж, сину?...».

То мати гарно сказала: «Буде з нами жити пам'ять про батька». Тоді у Санька від цих слів аж у горлі гаряче зашкребло. «Ех, скоріше б нову квартиру, і щоб поверх нам дістався аж самий що не є вищий, це ж тоді дивися з балкона навкруги скільки твоєї душі заманеться, не те, що ось зараз, на териконі...».

Санько так замріявся, що коли перевів погляд униз, на стадіон, то побачив там двох своїх ровесників, Мишка і Діму: вони котили поперед себе величезний скат, а поряд потихеньку їхав на велосипеді не хто інший, як Ігор Крученюк.

Ось він порівнявся з воротами, зупинився, а затим перекинув велосипед на землю і пристав до хлопців. Тепер уже втрюх вони штовхали скат, штовхали в напрямку терикона, туди, де не було кущів і взимку малеча спускалась на санчатах.

Ф'-ю! – підводячись, свиснув Санько зі своєї засідки, немов Соловей – розбійник. Відтак щосили крикнув: «Ловіть!» – і вдарив ногою м'яч. Описавши красиву дугу, м'яч упав десь там унизу, прошарудів сухим бадиллям.

Усі втрюх звели голови, глянули на Санька, проте скат не залишили, а продовжували поволеньки виштовхувати на узвишшя.

«І що то вони затіяли?» – взяла цікавість Санька, і він бочком, опираючись на праву ногу, аби не зірватися, посунувся їм назустріч.

Перша зупинка

Питання за змістом прочитаної частини оповідання:

1. Чому Санькові хотілося податися під терикон?
2. Зачитайте опис терикону. Звідки з'являються терикони?
3. Що було видно Санькові з терикона?
4. Як проводили хлопці зимові канікули?
5. Як ставилася мати Санька до пропусків уроків?
6. Що означало вирватися на волю для Санька?
7. Як виконував уроки Санько?
8. Чому Санько не пішов ловити павуків із третьокласниками?
9. Для чого потрібні (чи не потрібні) павуки?
10. Хто такий Ігор Крученюк? Як ставився до павуків Ігор?
11. Чому загинув батько Санька – Іван Наливайко?
12. Яку правду сказав Санько Ігорю?
13. Як поставився до вербички Санько?
14. Чому Санько поліз на терикон?

15. Що цікавило Санька за садом?
16. Ким була мати Санька?
17. Що порадила сусідка Муся мамі Санька?
18. Від яких слів мамі у Санька в горлі зашкребло?
19. Кого побачив на стадіоні Санько?

Подумай, як будуть далі розвиватися події?

Метрів за тридцять від землі покатий бік терикона переходив у заглибину, такий собі підковоподібний уступ, який сніжної зими, коли можна було спускатися на санках чи на лижах, правив хлоп'ятам за стартовий майданчик. Саме сюди трійця і викотила старий скат, що колись належав трактору «Беларусь» і якимось чином опинився за територією автопарка.

– Що, хочете шурнути вниз? – стрибнув Санько до хлопців на уступ.

– А, це ти, рижий, – сказав недбало Ігор. – Шурнем, аякже, але не так, як ти собі уявляєш. – І до хлопців:

Хто з вас перший, чи, може, вже передумали, злякалися? Я сам би котнувся, але не вміщуся... Та це зовсім просто, залазиш в дірку і впираєшся у скат ногами й спиною. Ось так. – І він скрутився в клубочок, у ткнувся у коліна.

– Головне, зразу не випасти, а там уже відцентрова сила своє зробить... Давай ти, Шнурок, – звернувся по-вуличному до Мишка.

– Ні, – хитнув той головою, – нехай перший Діма. Він нижчий за мене, у нього вийде – тоді й я спущуся...

– Ну, дивись, на велосипеді не дам покататися, якщо здрейфиш, – погрозливо сказав Ігор.

За своєю натурою Діма був мовчуном, і тому без зайвих слів сунув голову в дірку ската. Поки він, покректуючи, вмощувався, Кручений твердо тримав колесо. Йому допомагав Мишко. А Санько так само стояв поряд, спостерігав, не наважуючись і собі встряти в цю затію, що раптом його теж зацікавила.

– Готово, можете пускати... – натужно, десь собі у живіт видавив скручений бубликом Діма.

Ігор увесь напружився, гострим оком прицілюючись униз, і несильно, але рішуче штовхнув скат.

Від того, що сталося, хоч це й не було несподіванкою для Санька, у нього аж у грудях похололо. Він подався вперед, на край уступу, охоплений тривогою за Діму. А скат уже був далеченько вниз, його оберти вже затухали, втрачали інерцію, і, вильнувши туди-сюди, він завалився на землю за кілька кроків від футбольних воріт.

Кручений стрибнув перший, а за ним і Мишко з Саньком майже з'їхали на задніх з терикона. Поки вони бігли, з-під колеса вибрався Діма і тепер стояв, похитуючись, і, мов заведений, метляв головою.

– Що, вдарився? – вихопився наперед Мишко.

– Ух, здорово! – пробубонів Діма і глянув округлими, позеленілими очима.

– Ну, я ж казав, що це номер гідний циркової програми, а ви боялися, – торжествуюче прорік Ігор, так ніби оце він стонадцять разів на шаленій швидкості прокрутився в чортовому колесі. Розпорядився: – Тепер, Дімо, можеш на велосипеді проїхати два, ні, три круги навколо стадіону. А ти, Шнурок, гайда наверх, побачимо, який з тебе герой. Та колесо, колесо підіймай, не одному ж мені штовхати... І так скажіть спасибі, що допомагаю, яка мені з цього насолода...

– Може, Санько спробує, а то у мене щось живіт заболів, – скривився Мишко, косуючи поглядом на кущі, туди, де їх було густіше.

Проте Ігор заперечив:

– Знайшов сміливця! Рижий навіть павуків боїться – нагадав про колишній випадок у степу.

– Ні, він не зуміє.. Еге ж ні?

–Зумію! – вирвалось у Санька несподівано не тільки для Крученого, а й для самого себе. А коли вже вирвалось, то назад відступати нікуди, і він повторив тоном, в якому прозвучали якщо не виклик, то рішучість.

– Зумію, ось побачиш, зумію!

– Ти? Зумієш? – роблено подивувався Ігор. – Ану ж давай...

Діставшись уступу, вони трошки перепочили, бо ж захекались, поки знову виштовхували наверх важеньке гумове колесо. Та ось Кручений скомандував:

– На старт!

Санько спритно переломився у спині і вже наступної миті, немов равлик, стримів у порожнині ската, що його тримали Ігор і Мишко (Діма залишився внизу біля велосипеда, однак чомусь не поспішав скористатися дозволом господаря об'їхати три рази довкіл стадіону. Задерши голову, він слідкував, що діється нагорі).

Ігор Кручений потім казатиме, що все зіпсував Шнурок, який без нього раптом ткнув колесо, і воно передчасно зірвалося, змінивши напрямок. А Мишко, навпаки, запевнятиме, що він і пальцем його не торкнув, що все робив Кручений...

Як би там не було, але скат, що стояв на самій кромці уступу, несподівано вирвався з їхніх рук і шугонув туди, де густо росли кущі і лежали в торішньому сухому бадиллі гострі кавалки породи. Можливо, сам Санько посприяв цьому: подавшись уперед, вагою свого тіла зрушив колесо з місця, а Ігор з Мишком не встигли його підправити, лише навздогін руками змахнули.

Вони не почули, як десь там, у кущах, серед тріскотняви гілок, скрикнув Санько... А ось Діма, що спостерігав унизу, почув і перший кинувся на той болюче-зляканий зойк, в якому розібрав:

«Ой, мамочко!..»

Санько лежав непорушно, викинувши стрімко праву руку, лежав серед зотлілої хворостяної Чухри, ніби підклав її під бочок, щоб не простудитися на ще сирій землі. Та свіжозламаний молодий кленок і кілька сірих каменюк, які випинались крізь сухе гілляччя, наводили на зовсім іншу – страшну думку, навіть коли б ти не знав, що саме скоїлося тут хвилину тому.

І малі пройдисвіти зрозуміли: сталося щось лихе.

– Гляньте, гляньте, кров на голові! – озвався Мишко хлипуче-тремтячим голосом, що ось-ось міг перейти у плач.

– Може, він убився? – сіпнув Діма за рукав Ігоря, але той ніби закам'янів: не міг ступити бодай кроку чи вимовити слово.

– Будьте тут, я зараз в лікарню!.. – крикнув Діма і кинувся вниз. Вибіг на стадіон, поминув велосипед, про який, напевне, забув (а може, більше довіряв своїм ногам), круто звернув на стежку і щодуху припустив у напрямку селища.

А через деякий час машина «швидкої допомоги» привезла Санька в районну лікарню – у селищі був лише медпункт, куди меткий Діма і приніс звістку про нещасний випадок, що стався з його товаришем під старим териконом.

Два дні лікарі виборювали для Санька життя, і не просто життя, а щоб не став калікою. А коли вони перемогли, коли нарешті криза минула, до сина пустили матір, Віру Максимівну. Всього на кілька хвилин.

Сиділа біля Санька і ковтала сльози, а він тримався за її руку і не зовсім розумів, чого вона плаче.

– Ні, це їм, Крученим, так не минеться, – схлипнула.

– Я сьогодні ж піду до прокурора. Чоловіка вбили, а тепер і за сина взялися... Ні, на цей раз я все зроблю, а так не залишу...

– Не треба, мамо, – раптом заговорив Санько. Голос його був кволий, дещо винуватий, але настійливий.

Не треба, я сам захотів прокотитися в колесі. Ігор не давав... Їй-богу, ось запитай хлопців. І мені вже не боляче.

Віра Максимівна хотіла, було, заперечити синові, не погодитися з ним, але чи то вчасно збагнула, що не можна зараз його тривожити, чи стала на заваді медсестра, яка зайшла до палати – час побачення вже скінчився, і через те у неї ще сильніше стисло у грудях.

Друга зупинка

Питання за змістом прочитаної частини оповідання:

1. Що штовхали Мишко, Діма та Ігор вгору на терикон і для чого?
2. Що запропонував хлопцям Ігор?
3. Чому першим спускатися на шині з трактора погодився Діма?
4. Як почував себе Санько, коли в шині летів вниз Діма?
5. Чому Мишко не захотів прокрутитися в шині?
6. Що сказав Ігор про Санька?
7. Яке прізвисько було у Мишка? Чи можна давати прізвиська?
8. Що сталося із Саньком?
9. Хто з хлопців викликав швидку допомогу?
10. Як боролися лікарі за життя Сашика?
11. Як поводитися мати Санька, Віра Максимівна, у лікарні, де знаходився Санько?
12. Чому Санько заспокоював маму? Хто винний у його травмі?
13. Як би ви вчинили, якби трапилася подібна подія?
14. Чи сподобалося вам оповідання «Під старим териконом»? Якщо сподобалося, то чим?
15. Чого навчає цей твір?
16. Що ви засуджуєте в оповіданні «Під старим териконом»?

ЗАРУБАЙ СОБІ НА НОСІ

Портрет (фр. *Portrait*) – зображення в літературному творі зовнішнього вигляду, пози, рухів, виразу обличчя людини, її одягу, взуття тощо.

Портрет є одним із засобів типізації, а особливо індивідуалізації образу персонажа.

Уже зовнішній вигляд часто говорить про деякі риси вдачі людини.

Здебільшого характер героя відповідає його зовнішньому вигляду (портретові). Але іноді, особливо у творах письменників-романтиків, зовнішність героя контрастує із сутністю людини (див. В.М. Лесин, О.С. Пулинець. Словник літературознавчих термінів).

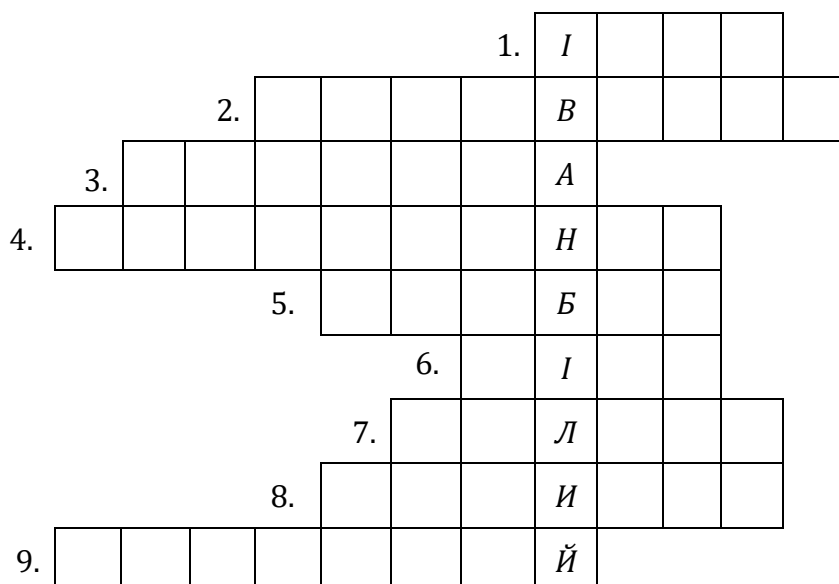
СПРОБУЙ, ЧИ КРЕАТИВНИЙ ТИ!

1. Напишіть твір-мініатюру за однією з тем:

1.1. «Внутрішній світ Санька Наливайка» за оповіданням І. Білого «Під старим териконом».

1.2. «Чи заслуговую я на те, щоб навиватися справжнім другом?»

2. Розгадайте кросворд.

1. Ім'я персонажа.

2. Прізвище головного героя.

3. Основна риса характеру Санька.

4. Жанр твору.

5. Гра, в яку любили грати хлопці.

6. Імя матері Санька.

7. Предмет, обраний дітьми для небезпечних розваг.

8. Місце ігор дівчорі шахтарського селища.

9. Прізвисько Ігоря.

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

Діалог за змістом твору

- Назвіть дійових осіб оповідання.
- Опишіть, будь ласка, місцевість, терикон, де відбувалися події.
- Чому діти любили кілька разів на день забиратися на терикон?
- Що вам стало відомо про життя родини Санька Наливайка?
- Як ставився хлопчик до своєї матері?
- За що Санько ненавидів Ігоря Крученюка та його батька?
- Яку розвагу із використанням колеса запропонував Ігор Дімі та Мишку?
- Як ви гадаєте, чому Санько погодився на пропозицію Ігоря з'їхати з терикона в колесі?
- Чи був хтось, на вашу думку, винен у тому лихові, яке сталося із Саньком Наливайком?
- Чому Санько не видав Ігоря?
- Про що свідчить цей вчинок?
- Визначте ідею твору.
- Як в подібній ситуації вчинили б ви?

У творі є два протилежні персонажі – Санько та Ігор. Порівняйте ці образи, продовживши таблицю або склавши діаграму Вена.

<i>Санько</i>	<i>Ігор</i>
<i>Полюс добра</i>	<i>Полюс зла</i>

ПЕРЕВІРТЕ СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

1. «Мозковий штурм».

- Чому оповідання має назву «Під старим териконом»?
- Знайдіть опис терикона. З якою метою автор детально описує місцевість?
- Опрацьований твір ми називаємо оповіданням. Доведіть правильність цього твердження.
- На початку теми звучали слова про бажання письменника зробити світ добрішим. Чи вдалося Іванові Білому досягти мети?
- Якщо б у вас була можливість зустрітися з Іваном Білим, щоб ви сказали йому?

2. Тестові завдання до уроку

I рівень

1. Санькові захотілося податися під старий терикон, бо...
 - а) пішов дощ;
 - б) іншого місця для дозвілля не було;
 - в) почався вибух.
2. Санькові видно було з терикону
 - а) усе їхнє селище;
 - б) стадіон;
 - в) шахту.
3. Мати Санька до пропусків уроків ставилася так:
 - а) їй було байдуже;
 - б) сильно сварила;
 - в) біла сина.
4. Вирватися на волю для Санька означало...
 - а) піти до бібліотеки;
 - б) пограти у футбол;
 - в) покататися на велосипеді.
5. В уривку «...лежав непорушно, викинувши стрімко праву руку, лежав серед зотлілої хворостяної Чухри, ніби підклав її під бочок, щоб не простудитися на ще сирій землі. Та свіжозламаний молодий кленок і кілька сірих каменюк, які випинались крізь сухе гілляччя, наводили на зовсім іншу – страшну думку, навіть коли б ти не знав, що саме скоїлося тут хвилину тому» йдеться про...
 - а) Санька;
 - б) Ігоря;
 - в) Діму.

II рівень

1. Чому Санько Наливайко не пішов ловити павуків із третьокласниками?
2. Чому загинув батько Санька – Іван Наливайко?
3. Яку правду сказав Санько Ігорю?
4. Як поставився до вербички Санько?
5. Для чого хлопці – Мишко, Діма та Ігор – притягли шину?
6. Через яку трагедію потрапив до лікарні?
7. Як боролися лікарі за життя Санька?

III рівень

СПРОБУЙ, ЧИ КРЕАТИВНИЙ ТИ!

Складіть сенкан до твору «Під старим териконом» Івана Білого.

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

Сенкан

1. Іменник (тема).
2. Два прикметники.
3. Три дієслова.
4. Фраза-висновок з чотирьох слів.
5. Іменник-синонім до теми.

Усього – 11 слів.

<https://infourok.ru/urok-z-literaturnogo-kraeznavstva-zhittya-ditey-shahtarskogo-krayu-v-opovidanni-ivana-omelyanovicha-bilogo-pid-starim-terikonon--1498034.html>

§ 9. І. Білий. Поезії «Донбасові», «Я прийшов од землі», «І на землі, і під землею», «Остання зміна»

Слова-самородки, слова-самоцвіти,
Слова-серпанки, слова-сателіти,
Слова солов'їні, слова світанкові,
сильні, свинцеві, самотні, суворі.

В. Барановська «Слова»

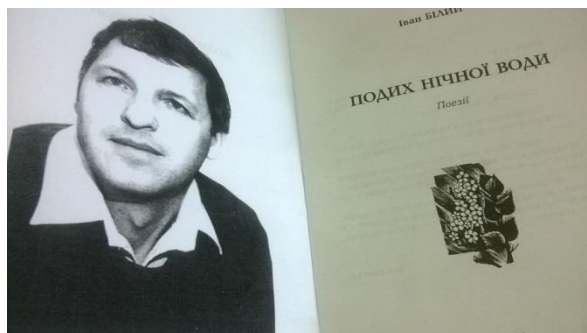

- ❖ Який твір називається поетичним?
- ❖ Що таке «лірика»?
- ❖ Які види та жанри лірики ви знаєте?
- ❖ Чи знайомі ви з поезіями Івана Білого?

Корінь творчості Івана Білого живиться соками нашої реальної дійсності, де поряд із буденністю, суворою прозою життя існують духовні оазиси людських почуттів і стосунків, обереги вічного і прекрасного.

У віршах знаного поета гармонійно поєднані настрої ліричного героя з душевним станом самого автора.

Поезія Івана Омеляновича Білого почуттєво-зворушлива, оздоблена тонким ліричним орнаментом.

Поет ніби озирається навкруги, пропускає крізь свою душу всі реалії Донбасу, переймається тривогами й болями його.

ЧИТАЙ, ВІДПОВІДАЙ НА ПИТАННЯ

Донбасові

Ти мешкаєш відтоді в пам'яті
Трохи насупленим,
Але добрим дядьком,
Що у розверненому степу
Підібрав на підводу
Мій юнавий, зеленорійний рік.
Ти поспитав,
Чи далеко прослався шлях,

І задимів супкими бровами,
Що такий недосвідчений
Забгнув талан шукати
Казна в яких краях.
Але не став прискіпуватись,
А мовчки в мішку порився –
Й простягнув окраєць хліба,
Припорошений вугільним цукром,
І мовив: щасливо...
Коли на обочині той оговтався,
То збгнув, що забув подякувати,
Він тривожно гукнув услід:

– Егей, дядьку, спасибі!

Та постава твоя
Даленіла вже на обрії,
А мій юнавий, зеленорійний рік
Весняним сумом простудив горло.
Дядьку, пробачте його, молодого.
Я заприсягаюсь окрайцем хліба,
Припорошеним вугільним цукром,
Що ти мешкаєш відтоді в пам'яті
Трохи насупленим,
Але добрим дядьком.

** До кого в поезії звертається ліричний герой?*

** Кого ліричний герой, на вашу думку, називає «насупленим, але добрим дядьком»?*

** Як ви розумієте фразу «...мовчки в мішку порився – й простягнув окраєць хліба, припорошений вугільним цукром...»*

** Які художні засоби використав автор у поетичному творі?*

** Чи є в тексті авторські новотвори? Якщо є, то як ви розумієте їх лексичне значення?*

Я прийшов од землі

Задивлюся туди,
Де село моїх пращурів
Загорнулось під вечір у сиві дими:

Ким лише за життя не буваємо ми,
Аби впевнитись в тому,
Земному і кращому.
Я прийшов од землі,
Щоб заглянути в землю,
А тому я не зрадив ні їй, ні собі –
На долонях моїх антрацитові зерна
Залишили навечно сліди голубі.
Вже такий тут народ,
До роботи рукастий,

Розтинає пласти від зорі й до зорі,
 Що на темному зводі
 Шахтарської каски
 Непогасно горить будь-якої пори.
 І коли у забої, заюшені потом,
 З «тормозками» сідаєм
 на вугільний штиб,
 Зрозумілим стає, що людей і роботу
 На землі і під нею об'єднує хліб.
 Та не хлібом єдиним
 Думки наші зайняті –
 На-гора повертаючись, хочемо ми
 Подивитись туди,
 Де над сонячним заходом
 Залягають пластами смугляві дими.

- Як ви розумієте вислів «Я прийшов од землі, щоб заглянути в землю...»?
- Що таке «антрацитові зерна»? Який художній засіб використав автор?
- Представником якої професії був ліричний герой? Які ознаки на це вказують?
- Що таке «тормозок»? Чи вживаєте ви це слово в повсякденному житті?
- Що означає сталий вислів «... не хібом єдиним...»?

ЗАРУБАЙ СОБІ НА НОСІ

Штиб, вугільний штиб (рос. штыб, англ. coal dust, gum, chippings, rubble; нім. Stübbe f, Schrämklein n, Bohrklein n, Kohlenklein n, Staubkohle f) – клас крупності (сорт) кам'яного вугілля, який включає частинки розміром до 6 мм; дрібне або подрібнене кам'яне вугілля.

На-гора – з шахти на поверхню землі.

Пласт (рос. пласт, англ. seam, bed, stratum, layer; нім. Flöz, Schicht) – геологічне тіло, що має плоску форму, при якій його товщина в багато разів менша за розмір площі його поширення, характеризується однорідними ознаками і обмежене паралельними поверхнями: верхньою – покрівлею та нижньою – підшвою.

І на землі, і під землею

Не відділяю од своєї
 їх біографію просту.
 І на землі, і під землею
 Я їх впізнаю за версту.
 Немов близнята, всі чорняві –
 На те вони і шахтарі, –
 Простують з лави чи до лави
 Не молоді і не старі.

Я з ними брав круті уклони
В одній упряжці трудовій.
Чи не відтоді піт солоний
мені залишив присмак свій?
І крізь літа, уже далекі, –
Нехай мине хоч цілий вік, –
Я буду згадувати штреки,
немов окопи фронтовик.

- Якими зображує автор шахтарів?
- Які художні засоби використав автор у поетичному творі?
- Що означає сталий вислів «бути в одній упряжці»?
- Ознакою чого є «піт солоний»?
- Чому автор не відділяє свою біографію від шахтарської?

Словник

Лава (тут) – вибій у шахті із суцільною системою розробки вугільного чи інших пластів корисних копалин.

Штрек – горизонтальна підземна гірнича виробка, що йде по пласту корисної копалини і не виходить безпосередньо на земну поверхню.

Остання зміна

Скільки весен і зим
пропливло, відбіліло
Відтоді, як уперше
відчув глибину.
Скільки різних тривог
у душі відболіло,
Але завжди ти вірив
у радість земну...
Що було, то було.
А сьогодні востаннє
Після зміни присів
на сосновий стояк.
Ти раніше не думав,
що все це настане:
Ніби ще і гориш,
Але вже – не маяк...
Та не гоже тобі
нарікати на долю,
Адже долю свою
ти у праці звиряв.
Ти віднині щодня

можеш дихати вволю
Степовими вітрами
і запахом трав...
Будуть інші у тебе
заслужені блага,
Ти на це, ветеране,
із гордістю зваж:
Може, скоро твоя коногонка
чи фляга
Попаде у музей
на окремий стелаж.
Словом, можна розправить
натомлені плечі –
Має світлою бути спочинку пора...
Ти ще довго бродив
під землею в цей вечір,
А повз тебе народ поспішав на-гора.

- Якому періоду в житті трудової людини присвячений цей вірш?
- Які художні засоби використав автор у поетичному творі?
- Що означає сталий вислів «розправити плечі»?
- Як ви розумієте вислів «Ніби ще і гориш, але вже – не маяк»?
- Якими синонімами можна замінити словосполучення «спочинку пора»?

Словник

Стояк (тут) – 1. Вертикальний брус, стовп, який служить опорою для чого-небудь, у якійсь споруді. 2. Вертикальна труба в якій-небудь споруді, якомусь пристрої тощо, яка служить підпорою або елементом з'єднання чогось.

Коногонка – індивідуальний освітлювальний прилад, що використовується шахтарями.

СПРОБУЙ, ЧИ КРЕАТИВНИЙ ТИ!

Напишіть есе з теми «Не відділяю від своєї біографію землі моєї».

Обсяг есе – до 1 сторінки.

* Змістовне, грамотне, повне за обсягом есе оцінюється 5 балами.

§ 10. Творчість поетів Приазов'я. Образ матері в поезіях Валентини Листопад. Вірш «До матері». Поняття «спокута», «сповідь»

Оберегом долі ти завжди була,
добра й працююча матінко моя.
Втоми ти не знала,
бджілко золота,
Зранку клопотала й нічки не спала.
Коли біль підступний мене огортав,
Погляд твій блакитний серце окриляв,
Руки, ніжні й теплі, пестили щоку,
а молитви щирі берегли дочку.
Вибач, рідна мамо, юності гріхи,
Вчинене бездумно ти мені прости.
Бо лиш ставши матір'ю, зрозуміла я,
Що дорожче золота ньєччини слова!

Т. Качук

- ❖ Які поетичні твори, присвячені матері, вам знайомі?
- ❖ Якими словами ви можете описати найріднішу людину?
- ❖ З творчість яких письменників Приазов'я ви вже знайомі?

Мама... Заплющіть очі й прислухайтеся. Ви почуєте матусин голос. Він живе в нас, такий знайомий, рідний. Навіть коли подорослішаєте, завжди будете пам'ятати голос матері, материнські руки, очі...

Спогадам про молоді роки матері, що дають наснагу, «немов жива вода», силу, присвятила свою поезію «До матері» Валентина Листопад.

ЗАРУБАЙ СОБІ НА НОСІ

Традиційно в літературознавстві, відзначає О. Криніцин, «сповіддю називається твір, написаний від першої особи й наділений додатково хоча б однією чи кількома з таких рис: 1) у сюжеті зустрічаються багато автобіографічних мотивів, узятих з особистого життя самого письменника; 2) оповідач часто подає себе і свої вчинки в негативному світлі; 3) оповідач детально описує свої думки, почуття, займаючись саморефлексією.

Спокута – відбування покарання за вчинення злочину, провини і т. ін.; **каяття**.

«**Каятись**» означає «змінити ставлення до зробленого (чи задуманого) вчинку або до своєї поведінки через почуття жалю чи незадоволення», а також «жалкувати, шкодувати чи відчувати докори сумління за те, що було або не було зроблено».

Іншими словами, **спокута** – вибачення за гріхи; **сповідь** – відверте освідчення, каяття.

- З якими творами Валентини Листопад ви знайомилися в попередніх класах?

«Материнська» тема найближча Валентині Листопад. Давайте ознайомимся зі сповіддю поетеси, поміркуємо над душевними переживаннями ліричного героя, його спокутою.

ЧИТАЙ, ВІДПОВІДАЙ НА ПИТАННЯ

До матері

Ти притомилася з дороги,
Урви годину, відпочинь.
Облиш печалі і тривоги
В минуле спогадом полинь.
Бо в ньому є велика сила,
Бо він, немов жива вода.
Ось ти вже знов, як перше, мила,
Як перше, знову молода.
Десь гучно зойкнули гармоні,
Пустився вечір у танок.
Затисши серце у долоні,
Біжиш до милого в садок.
В дівочій гомінкій юрбі
Тебе, як перш, дзвіночком кличуть.
Ні, мамо, ні, то не тобі
Осіній сум птахи курличуть.

- Які слова підтверджують, що в прочитаному вірші є ознаки сповіді?

У Валентини Листопад сповідь – визнання того, що молодість «мамина» не повернеться. Поетеса благає матусю не замислюватися над приходом осені життя, а пригадати молоді роки, які, як жива вода, давали їй наснагу до життя.

Цей твір ліричний. У ньому розкриваються почуття й думки жінки, яка теж стала матір'ю і жалкує, що її ненька старіє.

Поетеса переживає плин років разом з матір'ю, але переконує і її, і слухачів, що в кожному періоді життя людського є свої цінності. Автор

любить свою матусю, шанобливо ставиться до неї, про це свідчать слова «мила», «молода», «дзвіночком кличуть».

Ми звикли чути вибачення із такими словами: вибач, пробач, я винний. У творі Валентини Листопад спокута прихована.

Ми внутрішньо відчуваємо, читаючи останні рядки поезії, що донька, мабуть, шкодує щодо певних учинків, необережно кинутих слів.

Основна думка поезії – заклик до того, щоб люди ніколи не забували матерів, щоб частіше з ними розмовляли, якомога раніше визнавали власні провини.

Тема поезії – уславлення образу матері, її вагомості в житті людини; ствердження того, що материнська молодість вічна.

- Про яку дорогу говорить на початку твору Валентина Листопад? Яким синонімом можна замінити це слово?
- Чому ліричний герой пропонує матері поринути в спогади про минуле?
- Які художні засоби вжито в строфі:

*«Десь гучно зойкнули гармоні,
Пустився вечір у танок.
Затисши серце у долоні,
Біжиш до милого в садок».*

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

Метафора – з грецької «перенесення». Розкриття сутності одного предмета чи явища через особливості іншого.

Різновиди перенесень:

1. Колір (наприклад, білий сніг – білий світ). Перше значення – пряме – білий сніг. Друге – переносне, метафоричне – білий світ.
2. Розмір (наприклад, грудка землі – грудка суму).
3. Форма (рука хлопчика – рука долі).
4. Функція (палець людини – палець станка (деталь станка)).
5. Місцезнаходження (дно моря – дно життя).
6. Форма і функція (хвіст ящірки – хвіст літака).
7. Емоційне враження (чорна земля – чорна душа).

Валентиною Листопад було написано декілька віршів про матір: «Мати», «Материнська туга», «Мати не втомиться». В усіх вона ніби підкреслює, що найвища саможертва – у материнстві. Матуся дарує людині життя, вкладає в дитину все найкраще, віддає сили задля щастя дитини й нічого натомість не вимагає. Поетеса закликає читачів, пам'ятати про це, бо життя коротке!

Мати

Насипала мати борщу повну миску.
– Сідайте, хлоп'ята, та будемо їсти.
Хлоп'ята сідали і борщ поїдали,
Дякувати матінці не забували.
А час все котився й котився, мов торба,
Що в бабиній казці, з високого горба.
Мати щодня досвіт сонця вставала,
Борщик варила, синів годувала.
Майнули роки, і не зчулася мати,
Як треба синів у світи виряджати.
Нічого у Бога вона не благала,
Свою лиш молитву тихенько читала:
«Налий ти їм, сонце, тепла повні груди,
Наддай ти їм, вітре, легкої ходи.
Од тебе їм, земле, хай сили прибуде,
З джерел своїх дай їм напитись води».
Пішли, а старенька стоїть на порозі:
– Щасти вам, сини, у далекій дорозі.
Прибоєм хлюпоче зоря в небокраї,
А борщик стоїть на столі, вичахає.

ПЕРЕВІРТЕ СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

1. Які художні засоби використала Валентина Листопад у своїх поезіях?
2. Якою спільною ідеєю об'єднані обидва вірші поетеси?
3. Визначте віршові розміри віршів.
4. Визначте способи римування в поезіях.
5. Яку лічилку використано у вірші «Мати»? Знайдіть у додаткових джерелах її повний текст.
6. Яке смислове навантаження несе слово-образ «борщ» у вірші «Мати»?
7. Що таке «сповідь»?
8. Яким синонімом можна замінити слово «урви» у вірші «До матері»?
9. Які рядки вірша «Мати» нагадують рядки творів усної народної творчості?
10. Що означає словосполучення «осінній сум» у поезії «До матері»?

ЗРУБАЙ СОБІ НА НОСІ

Таблиця наголосів у розмірах силабо-тонічної системи

Хорей – 1,3, 5, 7,9... Ямб – 2, 4, 6, 8, 10... Дактиль – 1,4,7, 10, 13 ...
Амфібрахій – 2, 5, 8, 11, 14 ... Анапест – 3, 6, 9, 12, 15 ...

СПРОБУЙ, ЧИ КРЕАТИВНИЙ ТИ!

- Складіть акровіри, присвячений матері.
Напишіть свою сповідь із зверненням до матері (батька або до іншої найріднішої людини).

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

Акровіри (грецьк. *akros* – зовнішній, крайній, лат. *versus* – повтор, поворот) – поетичний твір, у якому початкові літери кожного віршового рядка, прочитувані зверху вниз, розкодовують слово чи фразу, присвячену певній особі або події.

§ 11. Повторення та узагальнення вивченого за рік. Підсумковий контроль

ПЕРЕВІРТЕ СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

1. Дума – це ...

- а) жанр суто українського речитативного народного та героїчного ліро-епосу, який виконували мандрівні співці-музиканти: кобзарі, бандуристи, лірники;
- б) невеликий віршований твір, що співається;
- в) оповитий казковістю, фантастикою, вишуканий за формою, досконалий переказ про народних героїв, історичні події.

2. Акровірш – це

- а) своєрідна поетична форма, сконструйована за послідовністю літер в абетці;
- б) поетичний твір, у якому початкові літери кожного віршового рядка, прочитані зверху вниз, розкодовують слово чи фразу, присвячену певній особі чи події;
- в) вірш, у якому графічний малюнок рядків або виділених в рядках букв, складається в зображення якоїсь фігури або предмета (монограма, ромб та ін.), тобто, слова віршів утворюють малюнок.

3. Автором твору, з якого взятий уривок «Вода. Страшний, широкий і неосяжний світ, що срібним маревом то підіймається до мене, то даленіє, падає... Я на руках у срібної од води мами...» є...

- а) Іван Білий;
- б) Володимир Сосюра;
- в) Валентина Листопад.

4. Віршовим розміром строфи

«Десь гучно зойкнули гармоні,
Пустився вечір у танок.
Затисши серце у долоні,
Біжиш до милого в садок»

з вірша Валентини Листопад «До матері» є...

- а) хорей;
- б) анапест;
- в) ямб.

5. Після закінчення учительської семінарії з 1895 року вчителював, зокрема на Лідіївських рудниках (сучасний Кіровський район міста Донецька)...

- а) Спиридон Черкасенко;
- б) Іван Білий;
- в) Павло Байдебура.

6. Героєм уривку: «...широко роздув ніздрі й жаденно удихав його всіма легенями. Блискавкою встало перед ним все минуле, давнє... Так, так, пахне весною, він пригадав... Що це біліє вгорі?.. Світло, справжнє, соняшне світло...», є...

- а) Володька;
- б) Санько;
- в) Воронько.

7. В уривку «...лежав непорушно, викинувши стрімко праву руку, лежав серед зотлілої хворостяної Чухри, ніби підклав її під бочок, щоб не простудитися на ще сирій землі. Та свіжозламаний молодий кленок і кілька сірих каменюк, які випинались крізь сухе гілляччя, наводили на зовсім іншу – страшну думку, навіть коли б ти не знав, що саме скоїлося тут хвилину тому» **йдеться про...**

- а) Воронька;
- б) Ігоря;
- в) Санька.

8. Савур-могила згадується у творі:

- а) І. Білого «Під старим териконом»;
- б) «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі»;
- в) В. Сосюри «Як передасть, Донбас, твою красу і силу».

9. Поезія «Я прийшов од землі» належить...

- а) Іванові Білому;
- б) Володимирі Сосюрі;
- в) Спиридону Черкасенку.

10. Епос – це...

- а) різновид літературного роду, у якому у формі естетизованих переживань осмислюється сутність людського буття;
- б) різновид літературного роду, що зображує дійсність безпосередньо через висловлювання та дію самих персонажів;
- в) різновид літературного роду, що оповідає про події, які нібито відбувалися у минулому (немов здійснювалися насправді і згадуються оповідачем).

11. Метафора – це ...

- а) розкриття сутності одного предмета чи явища через особливості іншого.
- б) слово чи словосполучення, що завдяки особливій функції в тексті допомагає слову набути нового значення або смислового відтінку, підкреслює характерну рису, визначальну якість певного предмета або явища;
- в) алегоричне зображення якого-небудь явища дійсності.

Використана література

1. Аверченкова-Землянська О.В. Література поетів Приазов'я / О. В. Аверченкова-Землянська. – Донецьк: Східний видавничий дім, 1999. – С. 17–44.
2. Білий, І. О. Подих нічної води: поезії / І. О. Білий. – Донецьк, 2012. – 192 с.
3. Білий, І. О. Наодинці з осіннім садом: Вибрані поезії / І. О. Білий. – Донецьк: Каштан, 2012. – 192 с.
4. Вибрані твори. Спогади про письменника. Дослідження творчості / Уклад Ю. Байдебуря. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2001. – 220 с.
5. Сосюра В. М. Третя Рота: роман / В. М. Сосюра. – К.: Рад. письменник, 1988. – 359 с.

Учебно-методическое пособие

ЛІТЕРАТУРНЕ КРАЄЗНАВСТВО

7 КЛАС

Корректор, технический редактор:

Луста Е.М.